

Азіз Несін

ЛИСТИ ПОМЕРЛОГО ВІСЛЮКА

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка дев'ята

ВИДАВНИЦТВО «ДНІПРО»
КИЇВ — 1970

Aziz Nesin

ÖLMÜŞ EŞEK * NASIL İNTİHAR ETTİM * KAFA
KAĞIDI * VEREM OLMAK LAZIM * ALLAH SİZE
ZEVAL VERMESİN * PAZAR EĞLENCESİ * NASIL
YAPARLAR * HORTLAK * DOKTORLARIN HATASINI
MEZAR ÖRTER * BİR DEMOKRASİ KAHRAMAN *
* KAZAN TÖRENİ * OKUL-AİLE BİRLİĞİ * BİR DELİ
KAÇTI * KUMBARA HIRSIZI * KİMİNE TALİH, Kİ-
MİNE KÖR SALİH * DAMDA DELİ VAR * FİL HAM-
Dİ NASIL YAKALANDI * BAYAN MAYMUN * SAA-
DETİMİ SANA BORÇLUYUM * GEBE KADIN İÇİN
AĞLAMA KONÇERTOSU * AİLE MEZARLIĞI * SEKİZ
AYAKLI SISİPHUS * DEVLETLERARASI DOSTLUK
İLİŞKİLERİ * BİR ŞAHESER DOĞUYOR * KÖR DÖ-
ĞÜŞÜ * MEDENİYETİN YEDEK PARÇASI * MEBUS
OLACAK VALİ NUTKUNDAN BELLİDİR * İNKILAP
VAR * O KADAR DA DEĞİL * ADAMI ZORLA DELİ
EDERLER * BİR MAAŞLA * YA KADIN OLSAYDIM *
* AH KURTULDUM * GINA TERZİHANESİ * ÇAPKIN
HİKÂYE * ÇOCUK NE ZAMAN AĞLAR * TERBİYEM
MUSAİT DEĞİL * ÇOK KONUŞMA * BİR YAZI BÖYLE
YAZILIR

Ukrayna diline geçirilmiştir

Азіз Несін

ЛИСТИ ПОМЕРЛОГО ВІСЛЮКА

**ТА
ІНШІ
НОВЕЛИ**

**Переклав з турецької
ГРИЦЬКО ХАЛИМОНЕНКО**

З М І С Т

Вступне слово Юрія Ячейкіна	5
ЛИСТИ ПОМЕРЛОГО ВІСЛЮКА...	13
ЯК Я НАКЛАВ НА СЕБЕ РУКИ	74
СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ	78
ТРЕБА СУХОТ	83
ХАЙ АЛЛАХ ДАЄ ВАМ ДОВГОГО ВІКУ	88
РОЗВАГА У НЕДІЛЮ	93
ЯК ВОНИ ЦЕ РОБЛЯТЬ	104
УПИР	109
ПОМИЛКИ ЛІКАРІВ СХОВАЄ МОГИЛА	116
БОРЕЦЬ ЗА ДЕМОКРАТІЮ	120
БАНКЕТ З НАГОДИ НОВОГО КАЗАНА	128
СПІЛКА ШКОЛИ З РОДИНОЮ	133
ПРИЧИННИЙ УТІК	140
ВИКРАДАЧ ТЕЛВФОНІВ	144
БІДА НЕ САМА ХОДИТЬ	150
БОЖЕВІЛЬНИЙ НА ДАХУ	154
ЯК ЗЛОВИЛИ СЛОНА ХАМДІ	159
ПАНІ МАВПА	164
СВОЇМ ЩАСТЯМ Я ЗАВДЯЧУЮ ТОБІ	168
КОНЦЕРТ ПЛАЧУ ДЛЯ ВАГІТНОЇ ЖІНКИ	171
РОДИННИЙ СКЛЕП	178
ВОСЬМИНОГИЙ СІЗІФ	184
ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ	192
ЯК НАРОДИВСЯ ШЕДЕВР	202
БІЙКА НАВПОМАЦЬКИ	212
ЗАПЧАСТИНИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	224
ЯК ГУБЕРНАТОР НЕ СТАВ ДЕПУТАТОМ	281
БУЛА РЕВОЛЮЦІЯ	237
ТАК, ТА НЕ ТАК	246
ЯК ЛЮДИ З ГЛУЗДУ З'УЖДЖАЮТЬ	255
НА ОДНУ ЗАРПЛАТУ	262
ЯКБИ Я БУВ ЖІНКА...	269
ОХ, УРЯТУВАЛАСЯ!	274
КРАВЕЦЬКА МАЙСТЕРНЯ	279
ПРИГОДА З ДЖИГУНОМ	284
КОЛИ ПЛАЧЕ ДИТИНА	289
ЯКБИ НЕ МОЯ ШЛЯХЕТНІСТЬ...	295
ЦИТЬ!	297
ЯК ПИШЕТЬСЯ СТАТТЯ	300

З НАРОДНОГО КОРЕНЯ

Він невисокий на зріст, але тугий, міцної будови. Чорне густе волосся — мов хутряна шапка. Вродливий навіть на наш, європейський погляд. Він був у світлій тенісці на випуск, з кишнями. У джинсах — також з багатьма кишнями. Плечі виступили на босу ногу довершували його вбрання. В усіх без винятку кишнях — пачки сигарет. Сказати, що палить він забагато, — не сказати нічого. Він устає з сигаретою і з сигаретою лягає, витрати на сірники мінімальні, бо припалює сигарети одну від одної. Сто або й сто двадцять сигарет за день — його звичайна норма. А ще за всякої нагоди п'є чорну каву. Без цукру. А ще любить веселе товариство, та й чарку охоче бере, але ніколи не перебирає. Має двох синів, Алі та Ахмета, з якими у вільну хвилину завзято грає в «коробочку» (правда, можливо, нині змагається з ними в інший спосіб, бо захоплення в дітей скороминує).

І от що цікаво — він завжди має при собі блокнот і самописку, які ніколи не гуляють без діла. Він пише в каварні за сніданком, у таксі, в готелі, поки порт'є одбирає номер, щось занотовує між двома ударами в «коробочку», записує якісь свої думки за банкетним столом. Не помилюся, коли запевнятиму, що він уміє писати навіть, як то кажуть, на барабані. Його характерні вузькі очі видаються просто примруженими від гострої думки, яка не полишає їх ані на мить...

Таким мені запам'ятовся видатний турецький сатирик Азіз Несін влітку 1966 року в Болгарії, коли він здобув золото на Міжнародному конкурсі гумористів «Алеко».

«Золотим медалістом» міжнародних конкурсів він став чотири рази — двічі в Італії (оповідання «Як зловили Слона Хамді» та «Банкет з нагоди нового казана»), в Болгарії («Зворотна путь»), у нас, в Радянському Союзі, на конкурсі «Усмішка-68» («Він мусить лишитися»). Творчий доробок його незвичайно великий: понад дві тисячі гумористичних та сатиричних оповідань, два романи, п'єса, численні фейлетони і памфлети, казки, публіцистика... Це більше, ніж зробили, приміром, Марк Твен та О'Генрі, разом узяті. Такого високого творчого потенціалу світова гумористика ще не знала. Те ж саме можна проілюструвати ще предметніше. Коли б якесь видавництво вирішило надрукувати більш-менш повне зібрання його творів, воно становило б щонайменше п'ятдесят книжок, таких, як оця, котру ви тримаєте в руках. А тим часом Азіз Несін ще не складає сатиричної зброї, він у розквіті свого мужнього, мудрого таланту. Він пише. Щодня...

З яких творчих засад виходить Азіз Несін? Що керує його думками? Послухаймо його самого:

«Особливість турецької сатири в тому, що вона на боці народу і слугує народові. Наша сатира не індивідуалістична, вона має громадську вагу. Наш народ вдається до сатири найперше для того, аби вилити все, що на душі, а по-друге — як до зброї на здобуття і захист своїх прав та волі».

І ще:

«Обов'язок інтелігента — висвітлити теперішнє і майбутнє народу. Я намагаюся по змозі виконати цей обов'язок, змушуючи людей сміятись і мізкува-

ти. Такі мої наміри, але до якого ступеня вдалося їх здійснити — судити не мені».

Що ж, спробуємо зробити це ми, коли вже сам сатирик надає таке право іншим.

Сатира Азіза Несіна — це не конструктивна сатира Карела Чапека, не ювелірний доробок О'Генрі, не камерний гумор Джерома К. Джерома. Як письменника, його можна порівняти (хоч воно, як і кожне порівняння, усієї характеристики не вичерпає) з такими глобальними величинами в сатирі, як Марк Твен, Ярослав Гашек, Стівен Лікок, Остап Вишня, тобто з письменниками, творчість яких міцно корінилася в народному ґрунті, які своєю літературною збрешою зробили доведені до мистецького зразка фольклорні сатиричні творіння. Здавалося б, відштовхуватись од народного мистецько-художнього комплексу — найлегше, але кожен, хто практикує в цій галузі літератури, знає, що насправді це найскладніше. Це значить бути по-народному традиційним і не бути традиціоналістом; це значить виходити з того тла, що складалося віками, і бути глибоко сучасним; це значить трансформувати новітні, «ущільнені» прийоми словотворення в сталі, апробовані численними поколіннями безіменних дотепників з народу гумористичні форми. Тобто треба поєднати те, що, здавалося б, неможливо поєднати, — модерн і традицію. Це, до речі, зазначає і Азіз Несін:

«Гумор і сатира, що йдуть від народу й започаткувалися в далекій минувшині, набули нової сили, коли зіткнулися з сучасною культурою і цивілізацією».

А щоб глибше усвідомити ці слова, досить прочитати хоча б пропоновані в цій книжці такі блискучі оповідання, як «Восьминогий сізіф», «Борець за демократію», «Викрадач телефонів», «Спілка школи з

родиною», «На одну зарплату», «Бійка навпомацки», «Як народився шедевр» та ще чимало інших.

Я не буду тут аналізувати окремі, конкретні твори Азіза Несіна, бо гарний твір слід не переказувати — його слід читати. Навіщо забирати у читача насолоду самому поринути в специфічний світ авторських хитромудрих секретів? «Сезам» Азіза Несіна відкривається для кожного, хто гортатиме цю книжку. Ліпше поговоримо про більш широкі чинники, які характеризують твори сатирика в цілому.

«У своїх оповіданнях та казках,— пише він,— я намагався показати суспільну топографію моєї батьківщини». І справді, «населення» його оповідань відзначається надзвичайно широким діапазоном: у них ми подибуємо нужденних селян і ситих жандармів, злочинців карних і злочинців «по закону», дрібних ремісників і вбогих інтелігентів, завсідників дешевих каварень і завсідників «державних» банкетів, митців і комісарів поліції, урядовців, лікарів, адвокатів, аристократів, жебраків, безробітних і багатих нероб... Для кожного з них письменник знаходить нові барви, нові, іноді несподівані індивідуальні риси, ставить їх у несподівані ситуації, які, проте, логічно випливають з існуючих нині в Туреччині норм суспільного і громадського життя. Гротеск, іронія, сарказм переважають у нього з реалістичним письмом, точним діловим викладом, а подекуди тонкою алегорією, байкарською «езопівською» мовою. І все це завжди зцементоване місцевим колоритом, національною самобутністю.

Азіз Несін дуже зрідка використовує випадкову, чисто розважальну ситуацію. Як правило, в основу своїх оповідань він кладе якесь злободенне суспільне явище, важливу «масштабну» подію, певну внутрішню політичну тенденцію, спекуляцію і зловживання владою

(здебільшого, ясна річ, місцевою) в усіх її розмаїтих проявах. «Смійтеся, люди, але й думайте!» — ніби промовляє він з кожної сторінки. І пише: «Сміх і роздуми живуть обоюдно в турецькій сатирі. Роздуми переважають сміх. Тому-то турецькі гумористи вважають сатиру серйозною справою».

Якщо скористатися промисловою термінологією, то в середовищі «веселого цеху» він — «майстер — золоті руки». І, як і кожен майстер, має величезний професійний досвід. Інженер за освітою, він водночас давній кадровий ветеран багатьох газет і журналів Туреччини.

По-справжньому дебютував він у гуморі ще 1946 року, коли разом з відомим новелістом Сабахаттином Алі почав видавати сатиричну газету «Марко Паша». Гострі фейлетони, нищівні памфлети, злободенні «Листи з села» щотижня виходили з-під пера Азіза Несіна. Читач полюбив ці твори, але автора не знав, бо автор їх не підписував. А тим часом ті давні речі мало чим поступаються перед його теперішніми аналогічними творами. Літературна слава прийшла до нього рівно через десятиліття, через десять років буквально щоденної чорної праці — на Міжнародному конкурсі гумористів в Італії письменникові Азізові Несіну була присуджена «Золота віть». Тоді і в Туреччині ним вельми зацікавилися видавці, що зайве доводить відому сумну істину: «Нема пророка в своїй вітчизні». І ось протягом якихось трьох років на полиці книгарень лягло понад тридцять збірок тоді ще молодого гумориста. Деякі з них були двічі і тричі перевидані — факт непересічний в Туреччині.

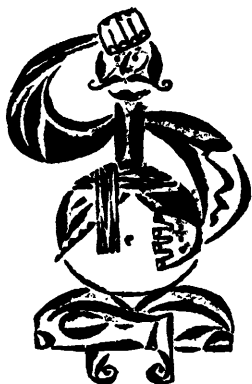
Сам Азіз Несін називає свої твори не гуморесками чи гумористичними оповіданнями, а короткими

новелами. Якось у розмові він зазначив, що з усього, що він робить, найулюбленіше — це саме короткі новели. Немає сумніву, що новели Несіна припадуть до серця й українському читачеві і він залюбки приєднається до жартівливого, але щирого побажання російського гумориста Леоніда Ленча, висловленого ним у листі до нашого турецького колеги:

«Хай боронить Вас... ні, не аллах, з яким Ви поводитеся в своїх оповіданнях не дуже поштиво,— хай боронить Вас дух нашого спільного козлоногого предка, що насвистував на своїй сопілці смішні й зухвалі мелодії і, за свідченням одних його сучасників, був богом, а на думку інших — людиною».

Юрій ЯЧЕЙКІН

НОВЕЛИ

**ЛИСТИ ПОМЕРЛОГО ВІСЛЮКА,
писані з того світу його приятелеві Гедзеві**

Перший лист

Любий брате мій Гедзю!

Що й казати, ти вельми здивуєшся, коли отримаєш мого листа, і скажеш:

«Оце тобі так! Ми гадали, що Віслук уже давно натягнув копита, а він ще й пише з якоїсь хлівини!»

Не дивуйся, друже. Я тепер маюся на тім світі й пишу тобі звідтіля.

Тут живуть великі й знамениті люди, які теж колись жили на білому світі. А тепер і я серед них.

«Гай-гай! — похитаєш ти скрушно головою. — Не знали ми, чого вартий був небіжчик!»

І жаль твій недаремний. Бо на триклятому суєтному світі ніколи не складуть великим людям гідної ціни. А вже по смерті — зовсім інший копт. То ти не нарікай, що тобі сутужно у світі марному. Помреш — то люди згадуватимуть тебе незлим словом, а на тім світі матимеш вічне раювання.

Листа, посланого з Кадикоя до Каракоя, ти не зміг би отримати й за місяць. Але в нас зовсім не те, мого листа ти отримаєш незабарно. Адже в нашій управі зв'язку немає чиновників, а раз їх немає, то бог крив і від поштового відділка, який створений на те, щоб змушувати людей шаленіти з цікавості.

Любий брате мій Гедзю!

У першому листі я розповім тобі про свою смерть.

Думаю, що ся розповідь допоможе тобі в ту сиротну годину, коли жити вже буде несила.

Тож слухай.

Так ось, я помер, раз і назавжди. Далєбі, це не те, що ковтнути в спеку холоднячку й промовити: «Ой боже, вимираю!» Ні, це не та смерть. Я вмер насправді.

Ти, либонь, дорікнеш мені: мовляв, хіба можна жартувати зі смертю? Ет, коли вже життя таких сіром, як ми з тобою, сам лише посміх, то смерть — сором, і більше нічого. Адже на білому світі лишилося тільки дві душі, що побиватимуться за мною, — це Василь і Ведат. Першому я винен п'ятсот, а другому сто лір. Бачити щоразу їхні пикн для мене гірше смерті. Отож я поклав собі умерти зразу, аніж щодня потроху, так би мовити, в кредит.

Попервах я хотів був померти дома. Але потім л жажнувся від цієї думки — адже всі побачили б, до яких злиднів докотилася моя голова, я осоромився б на весь світ.

«Не довелося мені побути в гарних місцях, так хоч помру там», — сказав я собі, і так, як кішка якогось доброго плоду лізе, щоб здохнути деінде, так і я попростував у далекі, славнозвісні красою місця.

Перед смертю я запитав себе самого:

«Яке твоє останнє бажання?»

«Хочу жити», — долинув голос із глибини моєї душі.

«Е, ні, голубе сизий, ти це облиш, — сказав я. — Ти думаєш, як запитали про твоє бажання, то можна й розперезатися? Ти скажи щось таке, що можна виконати».

«Жити!» — заволав той самий голос.

«Цить, нахабо! — вилаяв я той голос і одразу ж заткнув собі рота, бо злякався, що знову можу якось порушити закон про друк. — Жити йому! А що ти

бачив на цьому світі? Жив, як муха у кобили під хвостом».

І я заплющив очі й почав молитися, удавшись до всевишнього, й душа моя полинула у вічність, а тіло вивернулося в канаві. Якийсь перехожий штовхнув мене разів зо два й почав нишпорити по кишнях. Коли він поліз до потайних кишень, мені стало лоскітно. Але через те, що я вмер, сміятися мені не випадало.

Грошей він не знайшов. А коли йому не поталанило знайти навіть якоїсь абищипці, там ручки, чи персня, або запальнички, то він спересердя плюнув мені в обличчя й покликав поліцая:

— Тут хтось помер. І на людину не схоже!

І вони ще раз обнишпорили мої кишень.

— Немає нічого. А так не дізнаєшся, хто він,—сказав перехожий.

Але поліцай не погодився:

— Як це не можна? Я зараз же дізнаюся, хто він!

Він показав свого номера, а також револьвера й додав:

— Що ми, даремно все це носимо? Нам вітер — і той скаже дещо. Я зараз же дізнаюся, що він за один.

— А як?

— Змушу заговорити!

— Так він же мертвий!

— Стривай, він у мене зараз соловейком затьохкає. Живий і в дурня заговорить. У нас, любчику, не те що мертві, а й каміння на могилах забалакає, та так, що подумаєш, ніби це сам хафіз Бурхан газелі читає.

Шкрябали вони в моїх кишнях, шкрябали й на решті знайшли там вірші, які я писав одній золотушній дівці з кварталу Фатіх та ще вчительці з Бурси.

Поліцай як побачив вірші, так і вигукнув:

— Е, краще хай він мовчить! Не треба його змушувати говорити. Адже це — поет. Примусити його заговорити — це для мене раз плюнуть. Але коли вже він забалакає, то зупинити його не вдасться нікому, хоч би сюди прибули всі поліцаї семи великих держав і Організації Об'єднаних Націй.

На цьому поліцай дав мені спокій і пішов геть.

— А нащо ж ти забрав вірші? — поцікавився перехожий.

— Вірші — дуже темна справа. Може, з їхньою допомогою вдасться його звинуватити.

І вони пішли, а я залишився лежати в рівчаку.

Ось таким чином, любий брате, я помер. Але це ще не все. Ти гадаєш, умерти — це так просто? Еге, повір мені, що якщо ти колись помреш, то будеш тисячу разів каятись. Ми вже дожили до того, що й жити не живеться — й умерти не вмирається.

В другому листі я розповім тобі, що було далі. А поки що кланяйся усім, хто пам'ятає мене ще. Ага, я сказав «усім, хто пам'ятає», то оце згадав щось. Не кажи, друже, де я, моїм кредиторам. Бо ти ж знаєш, поміж ними є один такий, що він піде навіть на смерть, аби знайти мене й видушити борг. Так що не давай моєї адреси п'ятому й десятому.

Цілую твої очі.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Другий лист

Любий брате мій Гедзю!

У попередньому листі я розповів тобі про те, як я вмер, або, точніше сказати, вивернувся в рівчаку при дорозі. Але прикрощі почалися по тому. Коло мене почали зупинятися перехожі, зібралася ціла юрба. Якийсь громадянин став коло мене й закричав:

— Які ж ми тоді люди? На наших очах помирає жива душа, а ми ні гугу!

— І справді! — обізвався інший. — Скільки тут люду, а ніхто й пальцем не поведе. Далєбі, перевелися в нас люди!

Потім почулися голоси:

— А немає тут лікаря, га?

— Найкраще зателефонувати...

— Поки дотелефонуєшся, людина богові душу віддасть.

— Ви думаєте, що тепер легко додзвонитися? Тільки балакають усі!

— Та що ж це, на очах помирає людина! І хоч би хто зглянувся...

Якийсь юнак сказав сусіді:

— Он у Європі та Америці такого немає. То країни цивілізовані. Там спілки суспільної допомоги. Собака впаде на вулиці, і то кладуть в машину й везуть до ветлікарні.

— А дзуськи! — буркнув сусіда. — У Європі та Америці ніхто ні в чії справи не втручається. Там у кожного свій клопіт. Коли хтось скаже сусідам: «Дайте, бога ради, води, бо вмираю», — ніхто й ковтка не дасть. Ясно тобі?

— А ви, пане, їздили до Європи, що так кажете?

— Якщо й не їздив, то чув од тих, що їздили. До того ж я читаю... А ви так кажете, наче самі їздили?

— Звісно. Минулого року наше товариство взаємодопомоги їздило пароплавом «Бітліс» на два тижні по Середземному морю. Я, добродію, об'їздив усю Грецію, Італію, Іспанію, всі країни на узбережжі Середземного моря. І побачив, що...

— Та невже серед вас немає жодної людини, щоб совість мала?

— А коли є, то що?

— Та треба ж зателефонувати, хоч би й з поліційного поста.

— Аби це швидко допомога...

— У Європі й Америці ніхто не суне свого носа до справ живих і померлих. Чому? Бо то цивілізовані країни і там є спеціальні люди, які повинні працювати в цій галузі. Існують спеціальні організації, які підбирають на дорогах тих, що впали, тих, що впали й помирають, або впали, але ще не вмирають. Там не так, як у нас: посходяться люди, повилуплюють очі та й дивляться, як помирає людина. Там люди йдуть собі, куди їм треба. А того, хто впав, піднімуть і зроблять, що треба, ті, кого це стосується.

— Йому треба хоч комірець розстебнути.

— А ще краще, аби зробити масаж.

— А якби це натерти йому руки й ноги та наважити на груди, то, може, він опритомнів би.

— Але він, мабуть, уже вмер.

— А так, наша душа — мов той птах, щойно була тут, а за мить її вже немає.

— Усіх нас чекає те саме.

— Ні, ми не люди. Такий натовп, а хоч би хто допоміг сіромасі.

Любий брате мій Гедзю! Як до правди, то ся розмова мені дуже сподобалася. Аби це знаття, що моя смерть викличе таке зацікавлення, то я вже давно б одлив такого коника, пішов би на велелюдний майдан та й прикинувся б там мертвим. А тепер уже пізно, адже я заприсягнувся померти. Ламати своє слово при народі соромно. Адже це смерть, а не політика, щоб крутити й сюди й туди.

Натовп коло мене не меншав. Хоч одні йшли, так приходили інші. Стояли й продавали витрішки, поки

Їм не обридло. Вони навіть штовхалися й кричали, аби тільки подивитися, як я вмираю.

Одна жінка пхнула якесь хлоп'я, а потім сказала:

— А тобі, хрущеві малому, що тут треба?

— Не виховуємо ми дітей. А наче ж і для батьківщини їх ростимо! Батьки ж і винні, кидають на божу волю!

— Тобі, хлопче, робити нічого!

— Нині світ без батьків і матерів!

А ось настав ряд, щоб почать вивчати мою особу, мої вуха, очі, голову.

— Гляньте на його взуття. На одному черевикові чорний шнурок, а на другому коричневий.

Мені стало страшенно ніяково, і я хотів підібгати свою ногу якось так, щоб не видно було цього клятушого чорного шнурка. Але ж я був мертвий і не мав змоги ворухитися.

Ось тоді-то я й зрозумів, що, перше ніж щось учинити, людина повинна усе обміркувати. Якщо ти маєш померти, передчасно обдумай, як ти лежатимеш у землі, а потім так і лягай.

Я зовсім забув, що в мене неоднакові шнурки, й не подумав, що уважні громадяни одразу ж помітять цей недогляд.

Але ось обізвався ще хтось:

— А взуття його лагодили, бігме, не менше як чотири рази.

Найдужче журилась одна жінка, вже похилого віку, але й не такого, щоб уже несила було товктися день при дні у мечеті та забути про рум'янок:

— Гляньте, гляньте, які в нього вії, довгі-предовгі! Аж мені жаль!

Людей не зрозумієш. Кого цікавлять вії, а кого чуб. Хто б подумав, що ця жінка любить довгі вії.

— А штани внизу наче пожовані.

— Агей, чого ви там стоїте, повідомте ж когось! Зателефонуйте... Лікаря!

— Так, у людях не залишилося нічого схожого на співчуття.

— А він же прямо тобі на очах вмирає.

— Я подивлюся — може, живий?

— Живий чи ні, а нам треба поставитися до нього по-людському.

— Як ви гадаєте, скільки йому років?

— Сорок п'ять.

— Ой ні, хтозна, чи й тридцять буде.

— Я знаюся на людях. Раз гляну — й відразу скажу, хто й що. Це якийсь урядник. До того ж із нікчемною зарплатою.

— І сам якийсь малий.

— По росту не визнаєш віку.

— А я ось що скажу. Хіба це смерть? Ось коли людина повіситься, то є на що й подивитися.

Любий брате мій Гедзю! Сім годин і тридцять чотири хвилини валявся я в тому рівчаку. Громадяни безперестану йшли, щоб подивитися, як я вмираю. Всі жаліли, охали й скрушно говорили одне одному, що ми недобрі люди і не любимо ближнього. А деякі, то так сварилися!..

В той час, коли мене мали вже витягти з канави, хтось, я гадаю, вчитель, сказав:

— Аби я дізнався про це раніше, то привів би дітей, хай би побачили, як помирає людина. Це було б їм корисно.

— Ти що, жодного разу не бачив смерті? — запитав його громадянин, що намагався протиснутися до мене.

Нараз вихопився ще один і закричав:

— Громадяни! Станьте в чергу, тоді побачимо всі!

— Ех, та й гроші ж можна було заробити на цій оказії! — жалкував якийсь спритний чоловік. — Що б

оце було надрукувати квитків та й показувати, як помирає людина. Адже так багатирем можна було б стати.

Коли вже мене кидали в машину швидкої допомоги, прибіг якийсь цікавий громадянин і почав бла-
гати:

— Почекайте ще трошки! Якби ви знали, скільки я біг, аби тільки подивитися!

Його запитали:

— Це що, ваш знайомий чи родич?

— Ні, але мені сказали пізно. Стільки біг!

Дуже шкода, що мене не показали цьому громадянинові. Машина зрушила з місця. Діти й кілька юнаків деякий час бігли слідом, поки зрозуміли, що людина не може змагатися з машиною.

Любий мій брате Гедзю!

Свою мандрівку в машині швидкої допомоги я опишу в дальшому листі.

Цілую твої очі.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Третій лист

Любий брате Гедзю!

Передусім вітаю тебе й цілую твоє жало. Ось мій третій лист.

У перших двох я розповідав про мою смерть та про те, як мій труп забрали з канави й кинули в машину швидкої допомоги. А тепер слухай, що було далі.

Мене поклали в машину. Хтосьна, чи ми проїхали хоч п'ятдесят метрів, як машина зупинилася й почала чхати. А відтак замовкла і вже не обізвалася. Водій деякий час лаявся, мов красномовець, що дихає вогнем на своїх політичних супротивників, потім став

натискувати на стартер і порпатися в моторі. Та дарма, машина стояла як укопана. Збіглися люди.

— У нас ледве що, одразу натовп. Ми й живемо, мабуть, юрбами,— сказав водій і звернувся до людей: — А нумо разом та штовхнімо машину!

Ніхто й не ворухнувся. Водій прохав уже декотрий раз, щоразу вдаючися то до совісті, то до співчуття, а врешті забалакав про батьківщину й націю. Та, переконавшись, що ці гасла не допомагають, він промовив:

— Аллаха ради.

Не встиг він ще й доказати, як щирість опанувала людьми. Машину вхопили і з правого боку, і з лівого, і ззаду й спереду, й за колеса й за верх. Але вони робили це так, як чинить шляхетна пані, коли змушена подати руку людині нижчого щабля, й торкається вона тієї руки самими тільки пучками. Ось так штовхали тую машину. Зате ж який калабалик учинили! Всі захочували одне одного:

— Ну ж бо візьмімося, хлопці!

— Ну ж бо хутко!

— Ще трошки підштовхнімо! Бо біда, якщо ця погана швидка допомога не встигне вчасно довести сірбму до лікарні.

— Р-а-з-два, нумо ж!!!

— А берімося ж пильніше! А берімося!..

Якби хто почув цей галас, то подумав би, що охоплені завзяттям правовірні ось-ось зрушать не те що машину, а й підвалини готелю Хілтона. Та ба, машина не зрушилася й на міліметр.

— Ще раз! Разом!

— Разом!

— Ну ж бо! Це ж не авто муніципалітету, яке може й запізнитися. Це швидка допомога, вона має летіти як вітер!..

Водій сидів за кермом і вмивався потом. Він теж штовхав машину, зсередини. А якого ж добра можна чекати, коли штовхають ізсередини!

— Ще трошки!.. Та разом!..

— Справа ж таки потрібна!..

— Разом!

— Ну ж бо!

— Аби хоч трошки зрушили, щоб диркнула, то вона б і поїхала,— сказав водій.

Якийсь дід намагався підбадьорити штовхачів іздалеку:

— Діла великих світу сього зрушать гори! Разом, ну ж бо!

Старі та жінки товпилися довкола машини й кричали:

— Агей, разом!..

— Гоп та гоп!

— А нумо ж, мусульмани!

— Пильніше, правовірні!

Та чулися й такі розмови:

— Зараз цю машину в Америку б, як вітер знялася б!

— Еге, найкраща машина ледь потрапить до нас — наче на пень з'їде. Не працює, та й годі. Привезли електропотяг. Скільки балачок було про це! А кинулися до нього — не їде.

— А раз купили в Німеччині пароплав, він долав щось сорок чи шістдесят кілометрів за годину... До наших берегів летів як вітер. А щойно під'їхав до наших берегів — зупинився, мов упертий віслюк, задер угору носа й стоїть. Ні капітан з Німеччини, ані наші — ніхто не може його зрушити з місця. Повернули носом від наших берегів і, повірите, полетів наче вітер. Крутнули його в наш бік — знову зупинився.

— Нумо разом, іще трохи!

— Усі разом!

— Отже, добродію, не змогли повести пароплав у наших водах?

— А все тому, що не лишилося старих капітанів. Де вони, ті морські вовки?.. Вони зрушили б не тільки корабля, зробленого недовірками, а й Принцеві острови.

Розповідають, що один з наших досвідчених капітанів сказав: «Дайте мені вітрило, і я вам зрушу острів Кріт». Але такого вітрила ніхто не зумів зробити. А кажуть, що якби були зробили, то капітан Даріяпаша зрушив би острови й створив би з них флот. І кораблів тоді не треба було б.

— Нумо, земляки, разом! Ще б раз!

— Ну ж бо!

— Е, голубе сизий, минули ті часи. От колись було... Кажуть, були цілі коші музик. Було яничарські барабанщики як ударять у великий тарабан, то аж земля ходором ходить. Все аж тремтить... Оце аби сюди яничара з тим тарабаном. Хай би він раз ударив. Отоді побачили б, чи встояла б оця швидка допомога на місці. Один удар — і, далебі, полетіла б, мов реактивний літак!

— Цього я вже не скажу, але німецького пароплава не змогли повести. Навіть сам Барбарос¹, хай буде над ним благословення аллаха, не зміг би зрушити його й на трохи.

— Ну ж бо, правовірні!

— Ще раз — і піде! — погукував водій.

— Ну, добре, але чому ті пароплави, автобуси, потяги ледь потрапляють до нас, так і не їдуть?

¹ Відомий турецький мореплавець XVI століття Хайреддін Барбаросса.

— Через клімат, добродію, через клімат... У кожній країні свій клімат. Ці машини прилаштовані до клімату інших країн. А наш їх не вдовольняє.

— Як вам не соромно?.. Хіба ще є де такий клімат, як у нас?

— Та я не про цей клімат балакаю. От якби в нас були свої заводи, щоб ми там робили машини для свого клімату. То таки інша справа.

— Ще трохи!

— Ну ж бо!

Голос земляків надихав і мене. І я мало не почав штовхати машину разом з ними. Навіть забув, що я вмер. Ось тобі й смерть. І хочеться допомогти, так все одно не можна. А ще гірше, що навіть не можна стати збоку й кричати: «Ну ж бо!»

І ось, любий Гедзю, в ту мить, коли ми всі, живі й мертві, були повні завзяття, ззаду нараз налетіла чиясь машина й урізалася в швидку допомогу. Захрипів мотор, і наша машина рушила вперед, мов нес бульдог за злодієм, який заліз у сад. Як тут не сказати: «Слава аллахові!» Наша машина не те що поїхала — полетіла. Шофер мав рацію. Хіба ж він не казав: «Ще раз — і поїде». І ось ми летимо. Водій дещо злякався й каже сусідові:

— Це вже занадто штовхнули. Тепер ця машина не вупиниться.

— А ти гальмуй!

Я був у машині й усього не міг побачити, але, здається, ми кілька разів проїжджали повз ворота лікарні швидкої допомоги, а водій ніяк не міг зупинити машини. Він звернувся до сусіда, мабуть, свого помічника:

— Слухай, хлопче, ти чим заправив машину — бензином чи мастилом?

Помічник змовчав.

Ми довго кружляли вулицями Стамбула. Хвала аллаху, не сталося ніякої лихої пригоди, бо водій усся таки був мастак. Мені, правда, однаково, я кажу про небораку водія та його помічника.

Любий брате Гедзю! В подальшому листі я розповім тобі, як закінчилася наша мандрівка. Вона так нагадувала святкові прогулянки, і, може, на твоєму обличчі, стомленому від слухання промов про світову демократію, сийне усмішка... Доручаю тебе партії і бажаю тобі з допомогою аллаха стати районним партійним керівником.

Твій брат *Померлий Вісяук*

Четвертий лист

Нарешті машину вдалося зупинити. Почувся страшенний скрегіт. І жертвою всього цього став один перехожий. Його стан був у такій небезпеці, що його можна було викреслити не тільки із списків виборців, а й узагалі із списку живих. Швидко допомогу й потерпілого враз оточила юрма роззяв, котрі не могли через брак грошей розважитися деінде, а тут дивилися безкоштовно. Хтось один сказав:

— Як йому поталанило!

— Еге!

— І справді. Це ж треба понасти якраз під машину швидкої допомоги!

— Так, тепер хай молиться аллахові. Сказано ж, що до щасливого хворого лікар сам їде.

— Атож, аби це переїхала якась інша машина, то можна пролежати і тиждень на дорозі, а швидка допомога не приїхала б.

— Поталанило людині. У Стамбулі тисячі вантажних і тисячі власних авто, а машин швидкої допомоги, мо-

же, якихось п'ять-шість. Так це й справді поталанило, коли з тисяч машин на нього наскочила саме швидка допомога.

— Йому дужче поталанило, навіть якби він виграв щось коштовне в лотереї.

— Справді. Хто має долю, того задушить саме швидка допомога.

Всі ривчачки в асфальті заповнила кров, що точилася в людини, яку машина одкинула метрів на десять від себе.

— Аллах, скільки крові! — сказав хтось із гурмища.

— Якось мене теж збила вантажна машина. Я знепритомнів. Правду кажучи, я знепритомнів ще перед тим, як машина на мене наїхала... Ну то ось, наїхала на мене шеститонова машина, а крові — хоч би крапля витекла. Наступного дня поклали мене до лікарні, і лікар сказав, що треба робити операцію. Моя бідна мати з плачем до лікаря: «Синку, виріж йому заодно й грижу та апендицита». Лікар почав, але скільки він не різав, хоч би тобі крапля крові витекла.

— Що ж вона в тебе, висохла, чи що?

— Та ні, де ти бачив, щоб кров висихала? Ледве в людини почне висихати кров, треба випити горілки — й вона знову потече.

— Виходить, у тебе погана якась кров.

— Тю! Йому кажуть, що крові нема, то як би вона висохла!

— А хіба людина може жити без крові?

— Ге, навіть лікар здивувався. «Добре, що нема крові», — каже. Бо якби в мене була кров, то я вмер би від кровотечі ще тоді, коли на мене наїхала машина. А раз крові не було...

— Брешеш! Хіба може бути людина без крові?

— Звісно ж, ні. Але в усіх кров червона, а в мене біла. Як у жовтого кавуна. Є ж такі кавуни, середина не червона, а жовта.

— Правду кажеш. У мене кров такого самого кольору, як жовтий кавун. Я народився й виріс у підвалі, отож сонце так і не змогло забарвити мою кров.

Людину, яку збила машина, кинули до мене. Тепер нас стало двоє, мертвий і поранений. А машина знову затялася. Хоч ти їй що — не їде, і край. Штовхали її, штовхали, заледве допхали до якоїсь автомайстерні. Механік заглянув у мотор і почав репетувати:

— Що це таке?

— А що?

— Ще й «а що?»! Ти знаєш, скільки я машин передивився, але такої ще й не бачив! Чого тут нема в тому моторі! Ти ж начинив його запчастинами машинерії, яка тільки є на світі, починаючи швацькою і закінчуючи бритвою.

— Неправда,— заперечив водій.— Це не з бритви, це гвинт поршня з паротяга. Якось, коли ми везли з неймовірною швидкістю уподовж двадцяти кілометрів одного тяжкохворого, у нас зіпсувалася машина. Приїжджаємо ми до майстерні, а замінити поламаної деталі нічим.

— Так, це правда,— погодився майстер,— тепер не знайдеш жодної запчастини. Ми нічого не одержуємо...

— Не в цьому річ,— повів шофер далі,— просто наші машини швидкої допомоги такі старі, що нема на них запасних частин. І ось поглянули ми тоді один на одного й подумали: «Адже так хворий може лишитися на дорозі!» Якби це сталося в місті, то машину поставили б десь обіч, хворого укутали й попросили б когось, щоб доглянув його, а самі пішли б до лікарні. Аж тут нам трапився один і порадив удатися до залізничної майстерні. Там уже давно працює з біса

вдатний механік. Деталлями з паротяга він лагодить трактори, а частинами з трактора — підіймальний кран.

Пішли ми до нього. Він і справді виявився майстром на всі руки. Зразу ж зметикував, у якому місці зіпсувався мотор. І всі гвинтики, всі шворні, які тільки були в тій великій майстерні, він став прилаштовувати до нашого мотора. Нарешті він приладнав гвинт від паротягового хитуна, що лишився від особистого поїзда султана Азіза¹. Машина загуркотіла. І з того часу вона пихкає, мов паротяг.

— Це мені дуже дивно,— сказав механік.

— Що ж вас дивує? Машина чи майстер? — запитав водій.

— І машина, й майстер,— одказав йому механік.

— Потім, добродію, сталося так, що до Туреччини приїхав один службовець чужоземного заводу, де виробляють машини швидкої допомоги. Долинула й до нього слава про нашу машину. Виявляється, вони розшукували найстаріші моделі свого заводу для експонування в музеї. Цей чоловік побачив нашу машину й аж затанцював з радощів. Почали торгуватися та й погодилися на ста тисячах доларів. Він уже почав був і гроші лічити, але йому раптом захотілося поглянути на мотор. Подивився він і отетерів.

«Що сталося, містере, чи ви не збожеволіли?» — запитали ми.

Тлумач переклав йому запитання. А він ось що каже:

«Я вже п'ятдесят років маю справу з автомобілями, але ще не бачив такого мотора. У ньому зібрано все: деталі з будь-яких автомоторів, пароплавів і фабричних верстатів, які тільки є в світі. Єдине, чого там

¹ Султан Азіз був при владі від 1861 року до 1876-го.

немає, так це жодного гвинтика з наших перших моторів».

Американець почав порпатися далі й витягнув мотузку.

«Що це?» — запитав він.

«Поламався маховик, то я на його місце прилаштував свій пасок від штанів. А коли він порвався, то я зняв шлейки з хворого, якого ми везли до лікарні»,— відповів я американцеві.

Той замалим не впав. При цьому він штовхнув машину, і з неї посипалися цвяхи. Я вчепірювався в американця:

«Що ти наробив? Таку машину не можна трясти, мов громадянина, якого притягли на допит в управу безпеки».

Тоді американець запитав мене:

«А що це за цвяхи? Що ви, возите в машині цвяхи?»

«Е,— кажу я йому,— цими цвяхами ми збиваємо деталі, бо, коли ми пнемося нагору, вони висипаються, а помічник їх збирає».

«Як же тоді працює такий мотор?» — поплотнів американець.

Тут я вже не втримався, ухопив американця за руку й посадив на своє місце в кабіні.

«Оце бачиш над люстерком написана молитва «Аллах великий». А тут ось на стіні закляття і свячене намисто, щоб не зурочили. Ось підкова, на щастя, старий черевик і голівка часнику. А це ось шкура черепахи... Містере, містере, вам погано? Це тобі не Америка. Ця машина працює не на бензині й не на силі мотора, а завдяки аллахові і молитвам його пророків. Всі ці бензини й мотори — марнота. Коли ми заливаємо в бак бензину, то тільки на те, щоб не ламати звичаю».

Американець відмовився купити нашу машину. І ця швидка допомога лишилася мені на голову...

Любий брате Гедзю! Далі я тобі напишу, як полагодили машину та як довезли до лікарні мене й того пораненого чоловіка. Якщо мої знайомі питатимуть про мене, скажи їм, що я чекаю на них при дорозі на той світ.

Твій брат *Померлий Віслаук*

П'ятий лист

Любий брате Гедзю!

У своєму попередньому листі я описав тобі, що сталося з нашою машиною і переказав водієву розповідь. Тепер слухай, що було далі.

Поранений лежав на бруківці й спливав кров'ю. Механік порпався у моторі й намагався знайти неполадок. А що не міг знайти, то сердився. Отак час від часу до смаку вилаявшись, він знову й знову ліз до мотора.

— Тут же нема жодної цілої деталі! — кричав він. — Про який неполадок можна говорити!

Він ударив ногою машину й сів на порозі майстерні.

Я був мертвий, мене вже все одно врятувати неможливо, але ж ось поранена людина... Помічник водія плюнув у бік пораненого:

— Тьху! Такого безталанного я ще не бачив!

Водій теж був хтозна-який сердитий.

— Ходять по дорозі й не дивляться по боках. Потрапляють під машини, а нам за них відповідай.

— Е, дивитися на всі боки — це ще не все. Найчистіше попадають під ту машину, котра йде позаду. Головне, щоб людина дивилася назад.

— Хай дарує мені аллах! Не мені судить його діла,

та тільки нащо він дав людині двоє очей та й посадив їх укупі? Невже не можна було поставити одне на лобі, а друге на потилиці?

Водій почав благодіяти механіка:

— Слухай, любий, бачиш же, людина спливає кров'ю. Жаль чоловіка. А може, він ще й неабияка особа: помре, то нам непереливки буде. Зроби щось!

Механік устав і знову схилився над мотором. Зрештою він знайшов той неполадок. Але що з того, знайти знайшов, але йому нічим було замінити зіпсовану деталь. Довго він востузився, а потім промовив:

— Я перебрав уже все, що в мене тільки було, але немає ради. Та залишилося подивитися ще деталь від реактивного літака. Може, цим зараджу...

І майстер зі словами: «Поможи, аллах!» — приладнав до мотора машини швидкої допомоги деталь реактивного літака та й вигукнув радий-радісінський:

— Дякувати аллахові!.. Наче на замовлення.

Пораненого знову кинули до мене. Водій сів на своє місце, й механік попередив його:

— Дивися, не жени дуже. Як-не-як, а приладнали деталь авіамотора. Не дай бог, ще полетить.

Ледве водій завів машину, як помічник зойкнув:

— Ой, не вже ми полетимо?

— Поки що їдемо по землі,— відповів водій,— а проте все можливе.

Машина захиталася.

— Чи не попали ми в повітряну яму? — знову зойкнув помічник.

Водій погнівався цьому й закричав:

— Не висовуй руку з вікна!

— Чому?

— Бо правитиме за крило, то ще, чого доброго, полетимо.

Ми мчалися вулицями міста.

— Ну й машина! — обізвався водій. — Не заводиться, не заводиться, та вже коли заведеться, то не зупиниш... Ой лишенько! Од вібрації розсипалися всі деталі мотора.

— Невже?!

— Та й узагалі в цій машині вже нема нічого, що можна було б назвати мотором.

— Ну, гаразд, але як же ми все-таки рухаємось?

— Завдяки початковій швидкості, вона й трохи не зменшилася.

Тепер ми вже влітали в район Аязага.

Помічник гукнув:

— Куди ж ми до дідька мчимось?

— Якби я знав! — буркнув водій. — Машина летить сама, я вже не можу орудувати кермом. Вона мчить, куди їй заманеться. Машина, втративши оруду, вже не кориться нікому й нічому.

— Що то за добро вісюк! — вигукнув помічник. — Хіба є що краще? О, якби ми оце зараз сиділи на вісюках! Який він не є там упертий, а все-таки повертається до свого стійла. Коли він не слухається, то треба повернути його голову в бік стійла — і він сразу ж зупиняється. Мила тварина, гейби тобі людина. А це що? Поки не видумають такої машини швидкої допомоги, яка, наїздившись доскочу, змогла б сама допхатися до гаража, доти ні один громадянин не може почуватися в безпеці.

— Годі тобі молоти, — відповів шофер. — Ця машина не зупиниться. Бензину вже немає, а вона все преться. О, аби вона хоч налетіла на що, бо іншої ради в нас немає.

— Слухай, добродію, якщо вже ти розтрощиш свою машину, то вибери хоч якесь гарне місце. Наприклад, морський краєвид...

— А коли дерево?

— Дерево — теж непогано, але ж я безталанна людина. Раптом налетимо на ясена або на дичку, який сором. Як смерть, то хоч під квітучими вітами.

— Тьху!

— А ще, добродію, не розбийся об стіну, бо залишаться відбитки наших парсун, і всі подумают, що це реклама автомобільних агентств.

Поки вони шукали відповідного місця, машина захилиталася, і я ударився об пораненого. Той, плаваючи в калюжі крові, прорік:

— Пардон!

Зразу видно, що людина побула в Англії. Навіть помираючи, цей чоловік був гречний. Та я був мертвий, отже промовчав.

Тут почувся голос водія:

— Слава аллахові, налетіли й урятувались! Нічого страшного.

Ось такі справи, любий мій Гедзю! Якби знав живий, як йому вестиметься після смерті, то хіба вмер би?

Про мою дальшу долю я напишу тобі в наступному листі. Вітаю тебе й бажаю переходити все життя із однієї партії в іншу й завше заживати слави.

Твій брат *Померлий Вісюк*

Шостий лист

Любий друже мій Гедзю!

У моїх листах я тобі нанисав, як тяжко помирати. Але не думай, що я намагаюся посіяти в твоєму серці тільки безнадію. Далебі, ні, я лише розповідаю тобі усе, як було. А ти вже сам поклади собі — жити чи вмерти.

У попередньому листі я розповів тобі, як наша швидка допомога наскочила на дерево. Слухай же, що було далі.

Водіїв помічник вискочив із розбитої вщент машини й сказав:

— У мене немає струменту, щоб лагодити машину.

— І в мене теж.

— А що ж нам робити? — запитав помічник.

— А щоб його аллах покарав! — буркнув водій. — Якби в машині був тільки мертвий, то ми б його покинули, та й усе, а то ж іще й поранений.

Мертвий був я, а поранений і далі спливав кров'ю.

— Ану, може, яка машина зупиниться, — сказав помічник.

Дорогою з обох боків так і шуміли машини.

— Ніхто нас не візьме, — промовив водій. — Кому потрібний наш поранений? Тепер водії і здорових не беруть. Раніше я працював на маршрутному таксі. Тоді ж таки я дуже вболівав за футбольну команду «Фенербахче» і геть уцяцькував машину емблемами «Фенера», ще й пофарбував у жовте й синє. Не машина, а наречена... Ну, підходить, скажімо, якийсь клієнт. Я спочатку огляну його з голови до п'ят. Якщо не сподобається, кажу, що я не вільний. А коли подобається, то питаю, куди йому їхати. Коли він скаже таке місце, куди мені хочеться, я його беру. А коли мені туди їхати не хочеться, то не беру. Ну, і ще коли бачу, що клієнт такий, що не відстригне, то теж беру. А тоді розпитую, за яку команду вболіває і до якої партії належить. Якщо він не з тієї партії, що я, то я все-таки везу, хай уже, думаю, аби тільки він не був антидемократ. Але везу все-таки повільно, щоб він запізнився. А вже коли мій клієнт уболіває не за «Фенера», то я завезу його якомога далі, а тоді кажу, що машина поламалася. І прошу його вилізти. Хай іде ніжками, бо іншої машини в тому місці він не знайде. Ось так, любий мій, машину будь-хто

поведе, а вже на водія не кожен святився. Треба набияки знання.

— Що ж нам тепер робити? — знову запитав помічник.

— Якщо ми тільки зможемо зупинити машину, — сказав водій, — то тоді все. Подивимося на прапорець, дізнаємося, за яку команду вболіває хазяїн і одразу ж скажемо, що й ми за ту. А ще коли додамо, що наші минулого тижня грали справді знаменито, тільки не використали всіх можливостей, то ми тут ніби побратасмося. Сядеш у машину, а там уже аби ти зумів повести розмову. Він навіть грошей з тебе не візьме. От якби тільки зупинити. А йди та спробуй.

Помічник пішов на дорогу. Помахав рукою. Їхав приватний автомобіль. Хазяїн висунув у вікно руку й теж помахав. Машина помчала далі.

— Цей тип рукою нас повітав! — гаркнув помічник.

— І ти повітай його, — сумирно відповів водій. — Вітання — це аллахове благословення. Навіть якби запеклий ворог привітав тебе, то все одио ти маєш одказати йому: «Селям алейкум».

Помічник знову помахав рукою. Цього разу його привітала жіноча нога.

— У-у, бахурка сяка-така, ногу вистромила! — спалахнув помічник.

— Не твоє мелеться, коробки не підставляй, — зауважив водій. — Вона вітає не тебе, а того, хто в машині.

Наближалася ще одна машина, і коли помічник хотів помахати, водій сказав:

— Ця не зупиниться. Бачиш, машина приватна, а до того ж за кермом сидить жінка. Навіть якби ти вибудував отут барикаду, то ця молодиця однак її перескочила б. Зупинити машину зможе хіба що чоловік цієї молодички.

Як водій сказав, так і вийшло. Приватна машина прогула з такою швидкістю, що хвиля вітру повалила помічника додолу.

— Дідько б її вхопив! — промовив той. — Її навіть універсал падишаха не годен зупинити. А що ж нам робить? У нас же поранений плаває в крові. А, хоч нап, хоч пропав, яка машина не їхатиме, вискочу перед неї і хай наїжджає!

В цей час замріло авто. Воно мчало як буря. Помічник кинувся переймати, але водій з неймовірною сиритністю ухопив його за руку й витягнув прямо н-під коліс.

— Ти що, сказився? — загорлав він. — Бачиш, який номер на тій машині? Вони й так шукають, кого б ухопити, а ти сам лізеш.

Аж ось із протилежного боку заманячіла ще одна машина. Тільки що це за спосіб їздити! Машина, мов н'яна, стрибала то в один бік, то в другий.

— Якщо він і зупинить, — сказав водій, — то я не сяду. У моторі не бензин, а горілка. Завтра ми прочитаємо в газетах: така-то машина полетіла з мосту н воду.

— Кого ми чекаємо? — запитав мене поранений сусіда.

— Даруйте, але я мертвий, мені не можна розмовляти, — відповів я йому.

— Тю! — вигукнув у цей час водій. — Скільки ми тут товчемося, а й досі не помітили, що скрізь під деревами машини! А подивись-но, що там таке.

Помічник пішов. Він приніс не вельми втішний звіт:

— Ті люди репрезентують наші вищі кола.

— А як ти знаєш?

— Вони всі в такому нешляхетному стані, що це може говорити тільки про їхнє шляхетне походження.

Зрештою біля нас зупинилося якесь таксі. Той

водій, мабуть, подумав, що ми звичайні пасажирі. Та коли дізнався, хто ми насправді, то сказав:

— Я не вільний.

Тоді наш водій сказав:

— Я записав номер твоєї машини, а ти вже як знаєш...

— Гаразд,— відповів водій таксі,— соромно не взяти. Дайте двадцять лір, і я вас одвезу до якоїсь лікарні.

Та коли ми почали нести пораненого, він запротестував:

— Е, не буде діла. Ви мені все зайлозите кров'ю.

Тоді водій швидкої допомоги запитав:

— Слухай, брате, за яку ти команду вболіваєш?

— За «Бешікташ».

— То невже ж таки бешікташець може покинути посеред дороги поранену людину? Ти навіть не запитав, хто він, цей поранений. А це ж Захір — центр нападу нашого «Бешікташу».

Водій промовив останні слова й затулив собою обличчя пораненого.

— О! — заволав водій таксі.— Я ж не знав, що це наш Дюбюк Захір! У-у-у! Лізьте, друзі, в машину. Чого ж ви... Одразу казали б, хто ви й що... Що машина... Я б голову за вас віддав...

Ми сіли в машину. Правда, мене, оскільки я був мертвий, запхнули в багажник. Рушили.

Брате Гедзю! Померти я помер, але ніяк не можу звільнитися від офіційних обов'язків живого.

Твій брат Померлий Віслюк

Сьомий лист

Любий брате мій Гедзю!

Я гадав, що вже не доведеться мені страждати, та намарне.

Через те, що я був мертвий, мене вихнули в багажник, а пораненого поклали в машину, висунувши ноги у вікно, щоб не забруднити кров'ю сидалки. Коли всі вже якось повсідалися, машина рушила.

Ось вигорів бензин — залили. Не стало води — набрали з джерела й наповнили радіатора. Спустила шина — напompували. Трохи проїхали — шина лопнула. Спільними зусиллями замінили шину. І після тисячі й одної пригоди прибилися на вечір до якоїсь лікарні.

Тільки даремно ми хапалися. У лікарні ніяк не могли знайти чергового лікаря. Медсестра поглянула на пораненого, який все ще спливав кров'ю, і запитала:

— Коли його поранено?

— Ще вранці! — радісно відказав водій. У нього намірила надія.

— Так чого ж ви досі чекали?

— Чого чекали? Ми зранку й не присіли. У наш час, коли людина квапиться, то хай нізачо не сідає в машину.

— І оце зранку хворий спливає кров'ю?

— Так!

— Яка повнокровна людина! — здивувалася сестра.

Але лікаря таки не знайшли, й через те нам довелося їхати до іншої лікарні. Нам поталанило, лікар був, але неборака тільки здвигнув плечима:

— Мені дуже прикро, але я не можу вам зарадити. Немає ліків, щоб зупинити кровотечу та поновити кровообіг. Немає нічого, окрім аспіріну, хініну та йоду. Коли хочете, я дам...

— Але ж хворий ось-ось умре! — зойкнули водій і помічник.

— А коли його поранено?

— Вранці.

— І це весь час у нього кровотеча?

— Так!

— Ого, який повнокровний чоловік!

З цієї лікарні ми поїхали до іншої. Цього разу нам справді поталанило, було все: і лікарі, і сестра, і ліки.

— Ви приїхали щасливої години, — сказав лікар, — бо й справді рідко трапляється, щоб було все.

Ми зраділи. Але цього разу не могли знайти реєстраторки, яка б записала дані про хворого в лікарняну книгу. Шукали, шукали — нема.

— Починайте ж лікувати, хворий ось-ось помре! Потім зареєструєте! — попросив водій.

Та лікар відмовився:

— Ми не можемо. Адже має бути записано, з якою метою використано ліки. Інакше вийде перевитрата.

Ми стомилися, шукаючи реєстраторки.

— Вона прийде по п'ятій, — сказали нам.

— То зареєструйте самі! — почав благодіяти водій.

Але в цей час прийшла реєстраторка. Вона хотіла сю ніч переночувати в лікарні. Отже, хворого зареєстрували.

Тоді лікар сказав:

— З формальностями покінчено. Але я нічого не можу зробити без просвітлювання, а рентгенолога зараз немає.

— Коли немає рентгенолога, то нащо ж ми чекали реєстраторку! Скільки часу змарнували! — скипів водій.

— Реєстрація одне, а лікування — то вже інше. Щомісяця ми повинні звітуватися, скільки хворих було в лікарні. Якби не було реєстрації, то на кінець року ми не знали б, скільки людей зверталось до нас по допомогу. У нашій лікарні реєстрація працює, як машина.

Ми сіли в таксі, щоб їхати далі, й лікар запитав:

- А коли його поранено?
- Вранці.
- І це зранку в нього кровотеча?
- Авжеж.
- Оце так! Та й повнокровний же він!

Поїхали ми до четвертої лікарні. І хоч там були й черговий лікар, і медсестра, і реєстраторка, і ліки, й навіть рентген, нам співчутливо сказали:

— Не працює рентген, зіпсувався. Нема запчастин.
А коли його поранено?

— Вранці.

— Та що ви кажете! Стільки крові, стільки крові... Диво, та й годі!

Так ми побували в усіх лікарнях. Раптом водій нашої швидкої допомоги сказав водієві таксі:

— Ми біля міської лікарні... швидкої допомоги.
А зупинімося ще тут.

— Зупинімося, то й зупинімося. Тільки цікаво, на що ти сподіваєшся? Гадаєш, тут буде все?

— Головне, що ми знайшли лікарню! Ми вже виліземо.

— Так, небагато мені од вас зиску! — мовив водій таксі. — Якби це працював лічильник, то нацокало б, мабуть, лір сто. Просто я зацікавився, чи буде ж таки в якійсь лікарні все: і медсестра, й лікар, і рентген, і ліки? Ото через те й їздив із вами. Бо якби не це, то я вже давно б накивав п'ятами.

Поки вони так розмовляли, ми приїхали до лікарні швидкої допомоги. Вийняли пораненого, який лежав усередині, а ноги надворі, щоб не забруднити машини. Але ніхто не відкрив багажника, про мене всі забули.

А що я міг зробити? Закричати: «Я тут»? Так мертвим же кричати не годиться! Але й лежати мовчки, це означало сконати забутим у багажнику.

І ось поки я думав, що мені робити, позад нас

почувся якийсь нелюдський лемент і гримкотнява. Я прохилив кришку багажника й визирнув на вулицю. То був загін моторизованої поліції. Кілька поліцаїв виплигнуло з машини, й один крикнув:

— Руки вгору!

— Не рухатися! — попередив інший.

Водій таксі, водій швидкої допомоги, його помічник і сторож лікарні підняли руки вгору. А що підняли руки, то, звісно, випустили ноші, і поранений разом з ношами гепнувся додолу.

Нас оточили. Один поліцай сказав:

— Ви заарештовані. Ви в руках правосуддя!

Водій швидкої допомоги трохи опам'ятався:

— А за що ж ми попалися до рук правосуддя?

— Де зарізаний вами мул? Давайте його сюди! — закричав командир загону.

— А ми не різали ніякого мула!

— Не різали? Ми стежимо за вами од самого Маслака і знайшли вас по слідах крові, що ви залишаєте! Ви тільки подивіться, усі стамбульські вулиці в крові! Стільки води не натекло б і з поливальних машин муніципалітету. Отже, ви ріжете в Маслаці мулів, м'ясо возите до Стамбула й обдурюєте городян, що це ягнятина. Ви не платили податку в муніципалітет і таємно торгуєте м'ясом. До того ж м'ясом безневинного мула!

— Це не мул,— заперечив водій.

— А коли не мул, то значить осел? Де це було таке, щоб з одного віслиюка витікало стільки крові? Ви зарізали мула й не відмовляйтеся! Немає сумніву, що це мул, якого недавно взято в артилерійський обоз.

— Далебі, не мул! — присягався водій.— Це людина.

— Що-о? Людина? — гаркнув чийсь голос.— Ви що, вже годуєте людей таки ж людським м'ясом? І що ж ви хотіли приготувати, шинку чи ковбасу?

— Стривайте,— устряв у розмову інший,— може, це ті самі вбивці із Сар'єри, яких ми розшукуємо вже п'ять років?

— Ми чесні люди,— запротестував водій.— Я водій швидкої допомоги...

І він розповів про наші пригоди й додав:

— Ми привезли сюди одного пораненого й одного мертвого.

Поліцаї були приголомшені. Один із них поглянув на пораненого, що все ще спливав кров'ю, і вигукнув:

— О аллах! Яка повнокровна людина! Цей громадянин — безпосереднє свідчення високого рівня нашого добробуту! Чому ж не бачать цього наші опозиціонери!

З лікарні вийшло двоє санітарів. І в ту мить, коли вони хотіли нести пораненого до лікарні, командир загону сказав:

— Коли вже ми сюди приїхали, то давайте встановимо, хто вони, ці люди.

Ось тоді згадали, що в багажнику лежить мертвий.

— Ось він,— сказав водій, витягаючи мене.— В житті йому не таланило. Через нього почались і всі наші халепи.

Мене почали обшукувати. Не знайшовши нічого, поліцаї перекинулися на пораненого. Витягли з кишені паспорта й посвідку особистості.

— Недарма ж у нього повнокрів'я! — вигукнув поліцай, тримаючи в пучках посвідку.

— Хто він? Партійний керівник? Районного чи місцевого масштабу? — запитали його.

— Ні, він крамар, торгує залізним начинням.

— О, такому вистачить крові на тиждень!

— Але дивно, стільки крові!..

Мене забрали. Що зробили з пораненим, я не знаю. А мене кинули до лікарняного підвалу. Я був такий

стомлений, що одразу ж заснув на цегляній долівці.

Брате мій Гедзю! Коли є в тебе хоч крихта розуму, то дивись не скажи: «Надокучило жити, аби вже вмерти». Не думай, що вмерти за своїм бажанням так само легко, як, проголосувавши, надати владу якійсь партії. Тільки я знаю, що це таке. Жити, може, й важко, але померти, бігме, важче, та й набагато.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Восьмий лист

Любий брате мій Гедзю!

У лікарні швидкої допомоги лікарі висловили деякі сумніви щодо моєї смерті. Лікар, який мав дати висновок, запитав сестру, чи я таки справді помер.

А та сказала:

. — Мене, пане лікарю, санітар і так уже називає брехухою. А сам стверджує, що цей чоловік помер.

Лікар занепокоївся:

— Я людина обережна. Поки остаточно не допевнюся, що померлий справді помер, я не можу дати висновку. Адже ми живемо в такий час, коли не можна вірити ні живому, ні мертвому. Приходять сюди померлими, ми віримо їм на слово, записуємо: «Помер, можна ховати», — а він, як на тобі господи, візьме й підведе. Один мертвий, коли його обмивають, починає вихилатися, бо йому, бачте, лоскітно, другий прокидається, коли його кладуть у домовину, й позіхає: «Ох, знову запізнився на роботу!» — та й тікає. Їм нічого, а нам печи раків. Якщо ти не впевнений у собі, то чого ж приходиш до нас та доводиш, що вмер!

— А пам'ятаєте, пане лікарю, — сказала сестра, — ту бабу, що нам привезли та й сказали, буцімто вона

мертва. Ви дали висновок й наказали ховати, а вона взяла та й ожила.

— А я повірив бабиній невістці. Та й як було не повірити? Прийшла до мене в кабінет, цілу годину так любенько розповідала, як померла її свекруха. І така була вродлива, така пані, що й подумати нічого такого не міг. Хоча невістка й не винна, це все баба. Всі вже вирішили, що та померла. Поплакали, кому там треба, потужили, кому належалось тужити. Я дав довідку, що та вмерла. Виконано всі формальності. Лишилося справи на якихось дві хвилини — засипати бабу землею. Хіба вже не можна потерпіти дві хвилини, доки тебе засиплють? Так ні, баба не вмерла! Ну гаразд, нехай і не вмерла... Та вона ще й з труни вискакує, просто ганьба!

— Так, іноді вам таки доводиться червоніти, пане лікарю.

— Ет, не в цьому річ! Який там сором! Звісно, я міг би живосилом поховати тую бабу, досить було мені сказати, що науково її можна вважати померлою. Але ж я цього не зробив. А кому повірили б — статечному лікареві чи неписьменній бабі? Ви ж знаєте, який у нас темний народ. Помирають — і навіть не знають, що померли. Звичайно, все може статися, і не кожен все про себе знає. Та вже коли висновок зробив лікар, то мусиш погодитись, якщо ти людина... Принаймні гречність якусь треба мати. І ось цим людям, які навіть не знають, померли вони чи ні, ще хочуть дати демократію, свободу! Що це таке? Я знайомий з багатьма людьми, які згідно з медичною наукою вже давно мали вмерти. Тільки ти собі говори, хоч лусни, ніхто не зважає ні на висновки, ані на твою науку! Ми, кажуть, живі — та ще й так уперто домагаються! А чого пертися проти науки, що це дасть?

— Темнота, пане лікарю.

— Атож. Я тій бабі так сказав: «Недобре ви,— кажу,— зробили. Скільки за вами тужили та побивалися, а все дарма. Хіба не жаль? Помрете ви ще раз, хто поплаче тоді? А як і поплачуть, то хіба так, як перший раз?»

— А як же ви пояснили те, що вона ожила?

— Науково. В медичній літературі безліч таких випадків, бо на практиці воно й справді буває. Зупиниться серце, минає тиждень, десять днів, місяць, іноді навіть два роки, і аж тоді воно знову починає працювати.

Так розмовляли лікар і сестра у мене в головах. Лікар ще раз запитав сестру:

— Ну, а цей справді вмер?

Сестра відповіла так само, як і перше:

— Мене санітар і так називає брехухою. Сам він каже, що вмер.

— Покличте санітара.

Сестра поклікала.

— Цей чоловік помер? — запитав його лікар.

— Бігме, не знаю, пане лікарю,— одказав той.— Учора вночі чергував не я. Але я чув, як сторож казав: «Це мертвий, киньте його до трупарні».

— Покличте сторожа!

Коли санітар пішов, лікар сказав сестрі:

— Людина повинна любити свою працю, яка б вона не була. Ось вам приклад! Аби це замість мене був інший лікар, то він послухав би пульс, серце та й по тому. А я не такий. Я знайду собі ще двох-трьох свідків. Їхнє свідчення потрібне, адже все може статися. Пам'ятаю, я тільки починав працювати в одній лікарні. Раз увечері я добряче випив з друзями, а потім прийшов на роботу. І треба ж тобі — вже як не таланить, то таки ні — якраз тої ночі, наче тобі на лихо, троє хворих взяло та й померло.

«Пане лікарю,— повідомляють мене,— померло троє хворих».

«Царство небесне! Хай всевишній дарує їм гріхи пемні!» — відповів я.

А що мені було сказати? Адже небіжчиків треба вгадувати незлим словом.

«А хіба ви не будете їх слухати та складати акта?» — запитали мене.

«А, слухати? Аякже»,— відказав я.

Та тільки горілка так посадила мене, що я не можу встати. Ледве мене поставили на ноги. Взяв я руку небіжчика, послухав пульс. Але що це? Боже милостивий, пульс надміру високий. Як мені відомо, нормальний пульс — шістдесят п'ять, шістдесят, ну хай вісімдесят, щонайбільше дев'яносто. А тут сто двадцять!

«Принесіть другого»,— сказав я.

Приносять. Такий самий пульс. І в третього те саме.

«Агей, вони ж не померли! Це тяжкохворі,— сказав я.— Помажте їм йодом спини і давайте щогодини по одній таблетці аспірину, треба уповільнити пульс».

«Даруйте, пане лікарю, але від аспірину пульс іще почастишає»,— зауважила сестра.

«Тоді дайте хініну».

«Від хініну таке саме»,— каже вона мені.

Це, звісно, не про вас мовиться, але деякі сестри люблять стромляти носа не в своє діло.

От я розсердився та й кажу їй:

«Ти хто, сестра чи не сестра? Дивишся на мене й не знаєш, чим треба уповільнювати пульс!»

«Коли я хворію, мама дає мені липового цвіту».

«От і все! Дай їм цвіту. Може, рецепта написати?»

«Ні, не треба, в лікарні ж немає аптеки. Я візьму в крамаря»,— сказала сестра й пішла.

По якімсь часі приходить і каже:

«Не їдять, пане лікарю».

«Що не їдять? І хто?»

«Небіжчики не їдять липовий цвіт».

«От дуринда! Та хіба ж його їдять? Липовий цвіт п'ють!»

А вона що? Стоїть та пхає їм у рота сухе квіття.

«Його треба зварити, щоб закипіло, а тоді напувати», — пояснив я.

«Пробачте, пане лікарю, але я й дома не потикаюся до кухні».

Та й пішла. Приходить загодя:

«Вони не п'ють і відвару, не можна їм рота відкрити».

«То зроби їм заштрик».

«А якою голкою?»

«Яка є в лікарні».

«Таж у лікарні нічого немає, сама тільки англійська шпилька. А я нею, вибачте, зашпилила собі халат».

В цей час приходить реєстратор:

«Пане лікарю, як записати цих померлих? З чого вони померли?»

«Вони не померли, вони ще живуть!»

«Що ви, пане лікарю! Вони померли».

«У них є пульс!»

«У них немає пульсу!»

«Ба є!»

І ми зчепилися.

«Я його обстежив. І хто краще знає — лікар чи реєстратор?»

«Живі належать лікарям, а мертві реєстраторам. Бо мертві не можуть платити за візит. Ви кажете, що обстежили, а я прошу вас послухати їх ще раз».

Я схопив руку одного небіжчика. Реєстратор почав сміятися:

«Що ви робите, пане лікарю, ви ж слухаєте свій пульс».

«А щоб тобі!..»

Виявляється, я й справді слухав свій пульс. Після того випадку я тепер щоразу, складаючи акта, кличу ще двох свідків.

В цей час прийшов сторож, і лікар запитав його:

— Цей небіжчик справді помер?

— Помер. Насправді.

— А як ви знаєте?

— Як? Я вже тридцять років сторожую в цій лікарні. Яких тільки небіжчиків не бачив! Ось цей мав не більше, як двісті лір на місяць...

— А як ви знаєте?

— Та ви гляньте самі. У нього що шия, що стан — однакові, ось-ось переламається.

— Правда.

— Цей чоловік багато скрухи зазнав і до краю стомився.

— А це звідкіля ти знаєш?

— А ви подивіться, пане лікарю, як у нього позападали очі. Та й не диво, на його шиї сиділо шість душ.

— Як ти знаєш?

— Погляньте, пане лікарю, на його плечі, бачите, як зігнулися. Видать, нелегкий тягар носив бідолаха на плечах.

— Либонь, що й так.

— А хіба прогудуєш шість душ за двісті лір? Далебі ж, ні. А що робити? Отож чесній людині тільки одне й лишилося...

— А як ти побачив, що небіжчик був чесний чоловік?

— Ото ж вам і як... Якби він не був чесний, то оце б іще не вмер, а жив би собі, як люди живуть.

— Правду кажеш...

— Ще треба сказати, що небіжчик був розумна людина.

— Поки що все було правильно. Але це ти звідкіля взяв?

Сторож шкарубкими пучками підняв мою повіку:

— Гляньте, пане лікарю, на ці очі. Вони навіть мертві сміються.

— А так.

— До того ж це була чуйна людина.

— А це звідкіля?

— На його виду наче написано, що небіжчикові ніяково. Адже своєю смертю він потурбував людей.

— Правда твоя.

— Та й яким же бути йому ще? Людина — це...

— Зрозуміло! Він і справді помер. Але ви знаєте, я все-таки трохи боюся. Ось деякі, то приходять і намагаються мене запевнити, що вони мертві. Коли з ними нема рекомендаційних листів, то я записую навпроти їхніх прізвищ: «Ще не вмер, повинен жити», — й повертаю назад. Ну, ось цей чоловік, скажімо, помер, а з чого?

— На той випадок, коли причина смерті невідома, реєстратор лікарні записує: «Від виснаження».

— Ага, це добре. Але смерть цього небіжчика викликає в мене сумніви. Пошлю я його на судово-медичну експертизу. Щоб і їм було що робити.

Ось такі справи, мій любий брате! В подальшому листі я розповім тобі, що було зі мною на експертизі.

На все добре, любий Гедзю!

Твій брат *Померлий Вісляк*

Любий брате мій Гедзю!

Тобі вже, мабуть, остогидли мої листи, і ти думаєш: «О боже, швидше б він сконав уже та дав мені спокій». О, якби мені було даровано вмерти за всіх! Жили б ви тоді й горя б не знали. Бо хоч і нелегко жити на білому світі, але нелегко ж і помирати. Умерти, може, не так уже й важко, але дуже вже довго ту смерть оформлювати. Ти зараз скажеш: «Які там формальності можуть бути по смерті?» Хто-хто, а я вже знаю які. Все це розповіли мені небіжчики, з якими я лежав у трупарні. Коли двоє санітарів виносили якогось небіжчика, жінка, що лежала обіч мене, сказала:

— Щаслива людина! Тільки чотири дні, як його привезли сюди, а сьогодні вже й забирають. Ох, аби вже швидше закінчилися формальності нашої смерті та забрали нас звідсіля. Мабуть, того чоловіка є кому захистити.

— Що ви кажете, тітко! Адже ви вже мертві, а мертві всі однакові, ні в кого не може бути захисників. І які можуть бути формальності?

— Ви щойно прибули і ще нічого не знаєте,— відповіла та.— А ось, до прикладу, я. Якраз того дня, коли я померла, мене прикликали на військову службу.

Я поглянув на неї і засміявся.

— Не іржи,— сказала вона.— Небіжчикам це не до лиця. Краще слухай.

— Але ж вам, мабуть, не менше як шістдесят?

— Шістдесят сім. І моїм дітям тепер треба довести з допомогою свідків, що мені таки справді шістдесят сім років. А потім суд має винести поклад, що я жінка. Тільки після цього можна буде довести, що я справді померла. Інакше мене заберуть до війська.

— Та чому ж ваші діти не хочуть цього зробити?

— Ще й як хочуть. Вони вже довели, що мені шістдесят сім років і що я жінка. А оце ніяк не можуть довести, що я померла.

— Чому?

— А тому, що квитанція на вугілля виписана на моє ім'я. А чи знаєте ви, що означає отримати таку квитанцію? Якщо буде доведено, що я померла, то нашу квитанцію анулюють і мої діти хтозна-скільки зим дрижатимуть від холоду. Ось через це вугілля вони й не хочуть повідомляти про мою смерть. Але ж зважте й на те, що коли вони не повідомлять, то мене заберуть до війська. До того ж коли вони не доведуть, що я померла, то не матимуть спадку. Коротше кажучи, зав'язали мені такого вузла, якого розплутати, мабуть, що й не можна. Мої діти не знають, що їм робити: чи відмовитися від квитанції на вугілля, чи віддати мене до війська. Поки що не можуть нічого вирішити. А я лежу тут і хтозна, скільки ще лежатиму. І всі оці, що тут лежать, теж чекають, доки закінчатся формальності. Ось глянь хоч би й на цього хлопця. За два дні до його смерті було видано наказ, щоб його заарештували. Тепер, якщо вдасться довести, що він помер, його звільнять від арешту. То він оце й чекає. Бо хто ж його знає — може, це він навмисне прикинувся мертвим, щоб уникнути в'язниці?

— А хіба ж лікарі не можуть дізнатися, помер він чи прикидається?

— Що ти, синку! Лікарі поки що не можуть пояснити навіть того, що діється з живими. А де вже до мертвих! Ось глянь сюди. Біля тієї стіни на підлозі лежить молодиця. Вона дев'ять разів помирала й стільки само оживала. Прийде оце їй у голову думка, що далі жити неможливо, і вона падає й помирає. А перед похороном вона раптом оживає.

— Якби я був лікар, то я поховав би її відразу.

— От дивак! Лікарям ніколи вгору глянути. Адже щоранку вони приходять до лікарні і з десятої години до одинадцятої вивчають хворих. І цю жінку теж. Переконаються, що вона померла, та й поховать, і закінчатися формальнощі.

— Що й казати,— почувся раптом чийсь густий бас,— довго тягнутися ці формальнощі.

Я поглянув у той бік і побачив статечного пана.

— Ви теж померли? — запитав я.

— Хіба ви не читасте газет? — запитав він самовпевненим голосом.

— Читаю,— відповів я.

— То хіба ж ви не читали про те, що я помер? У всіх газетах було по кілька оголошень жалоби. Від моєї родини, від моїх співників по компанії, від підприємства, засновником і директором якого я є. Всі подали оголошення. Навіть сліпий — і той помітив би.

— А я прогавив якось.

— Такі чудові оголошення, я їх напам'ять вивчив. Одне оголошення починалося словами «Тяжка втрата», інше — «Величезна втрата», а далі було так: «Нас полишив нани дорогий і коханий батько, чоловік, брат, син, дядько, один з найдіяльніших людей нашої країни, нащадок великого візира Сулеймана-паші, внук Махмуда-паші, небіж Касима-паші, син зятя Байрама-паші...»

Статечний пан хотів перепочити на мить, але я його перебив:

— Не турбуйтеся, пане, я впізнав вас.

Але того несила було зупинити:

— «Він замешкав в оселі вічності, де панує милосердя всевишнього й вічний спокій...»

— Я впізнав вас, пане! — крикнув я. — Впізнав! Але які формальнощі тримають у цій трупарні вас?

— Бачите, мої рідні не можуть знайти на цвинтарі гарного місця. А щоб ви знали, на цвинтарях вільних місць немає, бо тепер навіть це в руках спекулянтів. Є, звісно, й такі, що ще не захоплені спекулянтами, але то сякі-такі. А мої родичі хочуть, щоб довкола моєї могили була неймовірна краса.

— А хіба це має якесь значення для небіжчика?

— Для мене ні, але для відвідувачів потрібно. Мої родичі хочуть, щоб моя могила була прекрасна. Тоді вони залюбки приходитимуть до мене з квітами в руках, плакатимуть і примовлятимуть: «Як же ти міг полишити цей пречудовий світ?»

А коли моя могила буде в поганому місці, то як же зможуть вони плакати? Та й не тільки в цьому справа. У нашій родині є почуття честі й гідності. Треба, щоб могила відповідала нашому станові. А коли це питання честі, то могилу треба купити в спекулянтів. Але й це ще не все. Три місяці тому помер директор того підприємства, що конкурувало з нами. Йому купили дуже дороге місце. Отже, зважте самі: коли мене поховать у гіршому місці, ніж того директора, то буде заплямована честь моєї родини й престиж нашого підприємства. Гадаю, ви тепер зрозуміли? І ось співники по компанії шукають для мене дорогого місця.

— То й що, не можуть знайти?

— Чому ж ні. Але справа в тому, що всі найкращі місця на цвинтарях закупило наше підприємство, точніше сказати б, я сам. Тепер усі місця в наших руках. Але якщо мене поховать відразу, то ціни на чорній біржі можуть упасти. От мої співники й не квапляться з моїм похороном. Щоб зробити рекламу, треба підняти ціни на могили. Зрозуміли?

— Так...

Любий брате мій Гедзю! Ти навіть не знаєш, як багато я можу тобі розповісти. Клопоту в мертвого аж ніяк не менше, як у живого. І ось час від часу я думаю про своє майбутнє. Може, мені відмовитися від смерті? Ой, коли б я знав, що так важко вмерти офіційно, то ніколи б не одважився на це. Аби вже швидше закінчилися ці формальності, щоб померти мені, як належить за формою!

Дорогий мій брате Гедзю, якщо ти надумався помирати, то не дуже зволікай. Бо скоро спекулянти захоплять на цвинтарях усі місця, і що ти тоді робитимеш? Не зможеш навіть померти спокійно. Цілую твої очі.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Десятий лист

Любий брате Гедзю!

Ти й сам добре знаєш, що коли вже якісь папери лягли під сукно, то там вони залишаються навіки. Так і ми оце залишилися в трупарні.

Одного дня відчинилися двері й небіжчики радісно закричали:

— В анатомку, в анатомку!

Живі не можуть чути голосів померлих. Це, врешті, так само, як і поза трупарнею, на білому світі. Адже багато живих не чують голосів тих, які думають про себе, що теж живуть.

В супроводі двох сторожів до трупарні зайшов похилого віку селянин.

— Де мій син? — закричав він. — Де мій син?

— Чого ти валуєш? Не бійся, не з'їли ми твого сина, — відповів йому один сторож. — Раз його немає в палатах, то, значить, десь тут.

— Пропав мій син, наче у воду впав. Я сам поклав

його в цю лікарню. А мені кажуть: «Нема його тут. Мабуть, поклали до іншої». Здуріти можна!

— Ти гадаєш, що в Стамбулі тільки одна лікарня? — запитав його санітар. — Звідкіля ти знаєш, що ти поклав сина в нашу лікарню? У нас тут — мов у банку. Окрім лікарняних простирад та наволочок, не може пропасти ніщо.

— Я поклав сюди сина, — стояв на своєму селянин. — Ось довідка з його номером.

Санітар узяв із рук селянина папір і почав переглядати мерців. Підійшовши до одного з них, він сказав:

— Ось, дядьку, ваш син. Запам'ятайте, що звідсіля нічого не пропаде. Тут — мов у банку. А ви завели: «Де мій син, де мій син!» Знайти в лікарні людину все одно, що номер у лотерейній таблиці. Спочатку подивися в порожній частині, а потім у виграшах. Прийшов до лікарні, спочатку оглянь мертвих, а вже потім іди шукати живого. У лікарні теж своя система.

Дядькові показали на похилого віку жінку, що лежала побіля мене:

— Ось твій син.

Дядько довго дивився, тоді сказав:

— Ні, це не мій син.

— Отже, ми тобі брешемо? — розгнівався сторож. — Бачиш, його номер!

— Аллах, аллах, це ж зовсім не схоже на нашого сина.

— А коли ви його поклали?

— У п'ятницю буде два тижні.

— Дядьку, дядьку, — докірливо похитав головою санітар. — Хіба можна впізнати людину, котра пролежала в лікарні два тижні! Ті, що лежать у платних палатах, гладшають, а ті, хто на державному коштах, помаленьку собі худіють. Це ж лікарня...

Та селянина годі було переконати:

— Нам уже й так чужу дитину дали в пологовому будинку. Щось переплутали й дали іншого хлопчика. То хоч тепер не дайте іншого.

— Так ось же його номер.

Дядько нахилився над жінкою.

— Боже мій! — закричав він. — Це зовсім не наш син! Це ж баба стара!

Тут устряв у балачку сторож і ось як почав розважати:

— Слухай, чоловіче, коли оперують деякі місця, то стають же тоді чоловіки жінками, а жінки чоловіками. Може, так було й з твоїм сином.

Та дядько наче на пень з'їхав:

— Може, й так, але нашому синові було двадцять років, а це вже баба.

— Аллах, аллах! Так він же полежав у лікарні. Тут володарі — лікарі. Вони давали йому хінін та аспірин, щоб додати йому віку. Він постарів, а потім з ним зробили те, що треба. Так що беріть, дядьку, й не балакайте.

Селянин з криком припав до жіночого трупа:

— Ой синочку мій, та я ж тебе й не впізнав! Ой коханий мій!

Двоє сторожів винесли бабу з трупарні.

— Ото повелося жінці, — сказав один мрець. — Порятувалася, таки забрали звідсіля. О, якби це прийшов іще який селянин та забрав мене, чи за матір, чи вже за тещу!

Я запитав його:

— А ви не знаєте, що сталося з сином цього дядька?

— Позавчора його забрали до анатомки. Лікарі цікавилися, через що помер такий молодий парубок. А як на мене, то зовсім нецікаво знати, чому

помирають люди. Однак уже нічого не зарадиш.

Любий брате мій Гедзю! Мені дуже цікаво, що там діється на білому світі і що про мене балакають. Уважають мою смерть великою втратою, чи кажуть, що стало на одного хробака менше. А проте, що б там не казали, я все одно краще маюся. Адже я помер, чи, в кожному разі, мені близько до цього. А живі хай живуть та хоч полопаються від заздрощів.

До речі, невже той поет, забув його прізвище, іще й досі вважає, що він живе? От дурень!

На все добре.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Одинадцятий лист

Любий брате мій Гедзю!

Нарешті я таки потрапив до анатомки. Три дні пролежав я там у великій холодарні.

То ось, найкращими днями, які я прожив на цій землі, хоч, правда, вже по смерті, були саме ці три дні, а найкращим місцем була ця холодарня.

Аж це відчиняються двері холодарні і мене починають розглядати. Виявляється, у якійсь родині пропав чоловік, і родичі звернулися до працівників судової медицини.

Окрім цього, мене показали ще одному чоловікові, від якого втекла дружина, і він спершу начебто пізнав її в мені, але потім чомусь відмовився. Показували мене також жінці, у якої пропала дитина. А потім прийшла ще одна пані, котра загубила десь породистого пса. Але всі подивилися, подивилися та й пішли, я їм не сподобався.

У холодарні разом зі мною лежала двадцятирічна

дівчина невимовної вроди. Вії в неї були вкриті намороззю, а коси й брови — кригою.

— А ти чого померла, дитино? — запитав я її. — Хай уже ми старі, ніхто вже нас не вподобав би. А чого ти?

— Я не померла, мене вбили, — відповіла дівчина. — І саме тому, що багатьом подобалася.

І дівчина, суто по-жіночому вигукнувши: «Моє життя — цілий роман!» — почала розповідати про свої пригоди.

Немає потреби переказувати цю історію детально. Це звичайнісінька історія, про які ми чуємо по десять разів на день і читаємо в кожному числі газети. Він покохав її. Потім іншу, а ця вподобала третього. Другий приревнував третього. Пішли на пляж, і в родинній кабіні він загнав у неї вісім разів ножа!.. Оце й усе.

— Дівчино, — сказав я, — якби ти розповіла цю пригоду ще до своєї смерті, то це була б інша річ.

— А хіба я втратила свою вроду?

— Ні, але тебе порізали ножом по закритих місцях.

І ось ми, мов ті ескімоси серед криги, почали були вже закохуватись, як мене раптом забрали до анатомки. Поклали на операційного стола, зачинили двері й пішли.

В анатомічному кабінеті було щось схоже до товариства нюїстів¹ — купа голих жінок та чоловіків різного віку. Трупн оточили мене й почали запитувати:

— То це ви той чоловік?

— Який? — не зрозумів я їх.

¹ Представники дрібнобуржуазної течії, що проповідувала «повернення до природи», зокрема, вимагала відмовитися від одягу. Назва від французького «*nus*» — «голий».

Мені тицьнули в руку папушу газет. Я став швидко переглядати газетні заголовки: «Непоправна втрата», «Ми втратили найбільшого фантазера!», «Вбивство чи самовбивство?»

Мої товариші-письменники, які останнім часом навіть не віталися зі мною, виявляється, понаписували про мене такого, що я аж сам заплакав з приводу моєї смерті. Вони написали спогади, в яких не було ані слова правди, й нарозповідали такого, про що я не мав навіть уявлення. В цьому вони набагато переплюнули мене.

А в одній із статей під назвою «Передчасна смерть» писалося ось що: «В той час, коли він уже мав створити чудо, він вчинив дурість — узяв та й помер». Далі ж було написано таке, що хоч не кажи! Виявляється, щоночі я приводив до себе жінок і лоскотав їх доти, доки вони висолоплювали зі сміху язика, а потім помирали.

І оскільки я начебто так перейнявся манією сміху, то вибрав собі фах письменника-гумориста. І буцімто навіть сам Фрейд описав мою хворобу в своїй книзі «Двадцять уроків психоаналізу». А я, виходило, був психопат-неврастенік. І чого там тільки не було понаписувано ще!

А інший письменник надрукував спогади про ті дні, які ми провели разом, тільки я про те не знав. Він писав, що ми приязнили з ним чотири доби, а потім нас у борделі захопила поліція, й до того ж у непристойному вигляді. У статті було сказано, що цей випадок надзвичайно важливий для історії нашої літератури.

Якийсь професор, що читав в університеті лекції з психології, написав статтю, де сказав, що я хворів якоюсь душевною недугою, котра називається «гіпо» чи якимось подібно до цього. І цим він науково умоти-

бував причину того, що я за своє життя зміг видумати стільки брехні. На закінчення він твердив, що я — найбільший у світі брехун.

Якийсь інший учений встановив, що ще зроду у мене був порушений центр керування зором у корі головного мозку і через те я бачив довкола тільки погане, гидке, відворотне й покладав усе це в основу своїх творів. Цей автор теж написав латинську назву моєї хвороби.

А ще один автор стверджував, що я через свій малий зріст завше почувався неповноцінним і тому намагався спаплюжити геть усіх.

Любий мій брате Гедзю! Я помер, а замість мене валишився ти, і ти знаєш, кого маєш кусати. В моїх мертвих очах застигло дві сльози, а на устах саркастична посмішка. За життя я намагався перетворити на сміх оті сльози, що їх завдавали мені люди. Я хотів, щоб люди сміялися, я хотів їм помститися тим, що змушував їх самих сміятися над своїми вадами.

А тепер я помер. Перекажи, брате, живим, що тепер їм не треба боятися тої хвили, коли доведеться подати мені руку. Моїм друзям тепер не треба буде переходити на той бік вулиці, щоб не зустрітися зі мною. Тепер їм не буде соромно за те, що вони прикидалися, ніби не бачать мене. Я помер і визволив їх усіх.

Тепер вони скажуть про мене: «Славний був чоловік». Скажуть і замовкнуть. Замовкнуть, бо я забрав із собою всі мої вади. Нема з чого виткати їм плітку.

Я помер. Я помер, і це для них найбільше зло.

«Славний був чоловік»,— скажуть вони і замовкнуть.

Ну, а тепер про анатомку.

Хтось крикнув: «Лікар іде!»,— і всі трупи кинулися на свої місця. А я, так само як і в житті не міг

знайти собі місця, залишився без нього й тут. Отож вивернувся долі. У лікарів на обличчях були білі маски, а на руках — гумові рукавички. Увімкнули великі лампи. Мене поклали на стіл. Лікар, що мав робити розтин, мабуть, знав мене, бо сказав:

— Я не вірю, що цей тип помер. Зроду якусь каверзу готує.

Він узяв і потягнув мою голову донизу, але вона піднялася вгору, мов стріла.

— Навіть мертвий дере голову! — сказав лікар.

Потім вони приклали до мого черепа крицевий трепанж і почали бити по ньому молотком. Довго били, аж поки хтось сказав:

— У цього типа такий череп, що криця не вгризе, давайте розтрощимо динамітом.

Я відчув, що пахне смаленим, і здався на їхню милість. Мій череп розколовся надвоє, мов горіх. Усі аж роти з подиву пороззявляли.

— Ого-о! У нього є мозок!

— Отже, мої любі учні,— звернувся лікар до людей, що товпилися довкола,— перед нами мозок, що давно вже не траплявся в оперованих нами черепах. У людському тілі цей орган не дає ніякої користі, лише шкодить, до того ж дужче, ніж мигдалевидні залози або сліпа кишка. Доведено, що ця пухлина, яка утворилася в людському черепі й носить назву мозку, не годна ні до чого іншого, як завдавати людині прикрощів. Тепер нам ясно, чому покійник зазнав стільки горя.

Далі лікар, мов звичайний різник, розітнув мені черево й почав пояснювати:

— Як бачите, шлунок від постійного голоду геть атрофувався, а кишки висохли.— По тому лікар обернувся до асистента й спитав: — Тепер ви зрозуміли, чому помер цей чоловік?

— Так, він помер з голоду й думок,— відповів той.

Я мимохідь посміхнувся. Бо хіба ж людина має дозвілля, щоб думати? Люди поринули у футбольні матчі, весняні свята, в гамір радіо, в авантурницькі та порнографічні фільми, в боротьбу політичних партій. А щодо голоду, то в нас, власне кажучи, є письмове зобов'язання голодувати, засвідчене нотарем.

— Обмийте його,— наказав лікар.

— Нема води,— була відповідь.

— А втім, цей чоловік і так чистий. Можна й не обмивати,— погодився лікар.

Веселий чоловік, що йому належало обмивати небіжчиків, натер моє тіло піском. Баки¹ сказав: «Гей, Баки, тільки під каменем цвинтаря зможеш ціну собі скласти. Поруч, схрестивши руки, друзі твої стануть вірні й кохані». Цими рядками і я себе втішив наївно, отож став чекати каменя й коханих друзів.

На останній станції сього марного світу мої мрії теж виявилися марними.

Коли несли мене на місце вічного упокою, нас наздогнав поштар.

— Чекайте! — сказав він.— Ось розпорядження суду про сплату боргів.

Кажуть, померлий віслюк не боїться черви, але я все-таки переполошився. Хоч і в пекло, але не хотілося так йти боржником.

Коли це назустріч нам виїхала довжелезна валка автомашин. Може, сто, а може, й п'ятсот. І вінки, вінки... Всі повиходили з машин і приєдналися до моєї жалобної процесії. Якби я не був мертвий, то страшенно здивувався б. Але небіжчики нічому не дивують. Отже, люди палко любили мене.

¹ Турецький поет XVI століття.

Ось підняли домовину. Довкола вінки. Процесія пройшла належний маршрут і підступила до ями. Насередину вийшов один чоловік і почав натхненно розповідати про мою добродійність, про те, скільки валюти забезпечив я країні, побудувавши заводи, що виробляли жувальну гумку. А люди слухали, гірко-прегірко ридали й казали:

— Хіба це такій людині вмирати?!

Раптом у натовпі один мій знайомий сказав сусідові:

— Боже, коли ж цей тип побудував завод жувальної гумки? І ніхто про це не знав. А скільки разів потикався він до мене позичати грошей.

— Важко дізнатися, хто має гроші,— відповів сусіда.— Він позичав у тебе, щоб тобі не заманулося позичати в нього.

Потім насередину вийшов іще один добродій і розповів, що я найкраще в країні грав у бридж та мав найбагатшу колекцію жіночих лифчиків.

— Джафер-бей!..— почав був уже четвертий, як прибіг, засапавшись, якийсь дядько й загорлав:

— Агей, Джафер-бей отам! Жде сердега сам, тільки копач Махмуд коло нього!..

— А нехай тобі! — плюнув добродій, що виступав перший.— Отже, даремно я розводився.

— Зате як гарно, бей-ефенді!

— Аж у сльози кинуло...

— А ми й поплакали...

І люди, витираючи сльози, схопили вінки й помчали до могили короля жувальної гумки.

Лишилися поки що копачі, хафізи¹ та старці. Вони дивилися, як зникають з моєї могили вінки, й поча-

¹ Ті, що читають коран над небіжчиком.

ли проклинати мене найчорнішими словами, а тоді й самі пішли за людом.

— О мусульмани,— запитав імам,— яким був небіжчик?

У відповідь почулася думка одного знайомого — звісно, не найкраща.

Щойно мій труп кинули до ями, прибіг хазяїн нашої газети.

— Слухай, ти ж мав подати на сьогодні матеріал! Ми вважали тебе чесною людиною, сплатили тобі аванс!..

Від сорому я ще глибше провалився в землю, а хазяїн газети й далі репетував:

— Придумав, коли померти! Навіть не дочекався, поки я тебе вигнав би! Хоча все твоє життя було суцільне непорозуміння...

І справді, я помер невчасно.

— А що ж я мав робити? — тільки й відповів я йому.— Я помер з туги, помер, бо втратив надію на свободу, на цукор, на воду, ліки, демократію і любов... Але я посилатиму вам листи з того світу. Поквитаємося.

На хазяїновому обличчі промайнула усмішка:

— Ну, гаразд, ходи з богом.

— Дякую,— відповів я.

На мене посипалися грудки землі. Не чути більше гамору. О світе людський!

Твій брат *Померлий Віслюк*

Дванадцятий лист

Любий мій брате Гедзю!

Тепер я спокійний, бо відсіля вже не повертають. Я встав, дивлюся — переді мною якась каса. Над віконцем обявка: «Назад квитків немає». Перед касою вилаштувалася черга, я й собі став. Придивляюся, що

роблять люди. Вони підходили до віконця, касир їх щось там розпитував, а потім вигукував:

- Перший!
- Галерея!
- Перший ряд, крісла!
- Ложа!

І видавав кольорові квитки. Люди брали квитки й ділилися на купки.

Надійшла моя черга. Касир спитав:

- Ваша картка?
- Яка? — не зрозумів я.
- Ви не маєте рекомендації?
- Не маю.
- Тоді ми вас пропустити не можемо.

Він почав порпатися в паперах, що лежали перед ним, потім знайшов якогось листка і фотокартку. Глянув на фото, потім на мене і сказав:

- Еге, все ясно. Це ж ви?
- Так, я...

Він подзвонив і сказав служникові з пекла:

— Забери. Це небезпечний тип. Він може накоїти лиха. Треба взяти на допит.

Служник ухопив мене й штовхнув у якісь двері.

Там було порожньо і я почувся вільніше. Аж раптом щось, мов якими лабетами, стиснуло мені лікті.

— Хто ви? — запитав я.

— Залізна рука правосуддя! — була відповідь. — Це вже інше правосуддя, не те, що на землі. Це — божий суд. Він жде всіх, хто потрапить до пекла.

І ось, оточений двома слугами, я опинився перед дверима божого суду, де побачив барельєф — жінку з зав'язаними очима, що тримає терези.

- Що продає ця жінка? — запитав я.
- В її руках правосуддя.
- А чому ж у неї зав'язані очі?

— Щоб не пропустити правди. Ця жінка древня римлянка. У Древньому Римі...

Та саме закричав пристав:

— Померлий Віслюк!

Мене повели до судової зали. Мені це було вже не вперше, і я почвалав просто до лави підсудних.

— Ім'я? — запитав суддя.

— Померлий Віслюк.

— По батькові?

— Пане суддя, ви ж знаєте, до чого це все?

— Не порушуй формальностей.

— Гаразд.

— Місце народження?

— Здається, подушки...

— З якою метою ти прибув сюди?

— Я вибрав свободу.

— Ти знаєш, чому тебе звинуватили? Ти мочився проти сонця.

— Я не хотів повертатися до нього сідалом, це непристойно.

— Що ти робиш?

Відповісти на це запитання було, дalebі, важко.

— Коли трапляється нагода, пишу.

— Про що?

— Про се, про те, про повітря, про воду...

— Досить! Усе ясно. Підсудний визнав свою вину. Він писав про се, про те, про повітря та про воду.

— Але ж я ще не писав. Я тільки хотів сказати, що напишу, й напишу обов'язково.

— Це нас не обходить, нам однаково, писав ти чи тільки лаштувався. Адже ж лаштувався?

— Лаштуватися я лаштувався, але ж тільки про се, про те, про повітря й про воду.

— Досить. Повітря — значить торгівля. А торгівля — це... торгівля. Чи не так?

— Так, добродію.

— Ясно. Отже, зачіпаючи повітря, ти зневажив і перше й друге.

— Так, добродію.

— За це п'ять років ув'язнення. Тепер перегляньмо твою писанину про воду.

— Перегляньмо.

— Що ти мав на увазі, коли сказав, що пишеш про воду? Про що в нашій країні можна сказати вода? Про виступи? Але хто ті промови виголошує? Отож підсудний образив гідність тих осіб. Так чи ні?

— Виходить, так.

— Досить. Підсудний визнав свою вину. За це теж п'ять років. Усього десять. Затям собі... Переходимо до інших питань. Підсудний сказав, що він написав про се, про те. А хто ті «се» і «те»? Отже, він знов образив чийось гідність. Так чи ні?

— Не знаю, ефенді, виходить, що так.

— За це ще п'ять років. Дивись, не забудь. Разом п'ятнадцять років.

— П'ятнадцять, ефенді.

— Про що ти пишеш іще?

— Я не пишу, ефенді.

— Пишеш, пишеш. Зізнавайся!

— Пишу листи...

— Годі! Чи треба пояснювати, що коли підсудний пише листи, то він їх комусь же пише. Чи не так, га? Так чи ні?

— Так, добродію.

— Ще п'ять років. Разом двадцять.

— До якої ж цифри ви доженете, ефенді?

— Припини розмови! Що означає твоє запитання? Ти образив гідність державного урядовця! Так чи ні? Кажи, так?

— Я цього не робив!

— Зізнавайся!

Судді почали перешіптуватись:

— Ш-ш-ш... ш-ш-ш... ш-ш-ш...

— Ш-ш-ш... ш-ш-ш...

— Беручи до уваги, що підсудний ще не здійснив свого злочину, суд одноголосно виніс такий вирок: скоротити час ув'язнення з двадцяти на дев'ятнадцять років і триста шістдесят два з половиною дні та присудити його на заслання до пекла на десять років. Коли він за цей час не віддасть богові душу, то видати підсудного його нащадкам, а якщо він не покається, то посадити його на палю мосту до раю.

Після того, як був зачитаний вирок божого суду, суддя запитав мене:

— Ти хочеш щось сказати?

— Аллах! — сказав я.

— Так не кажуть. Говори юридичною мовою. — І мене ще раз запитали: — Ти хочеш щось сказати? Що ти думаєш?

— У мене немає нічого таємного.

— Так не говорять. Скажи так, як говорять на суді.

Вони хотіли, щоб я забалакав довгими незрозумілими фразами.

— Позаяк у кримінальному кодексі того світу є спеціальна стаття, котра вказує, за яких умов можна провадити суд зачинених дверей, то цю справу...

— Годі, — обірвав мене суддя. — Вирок уже оголошено.

— Хай живе правосуддя! Хай живе футбольна команда «Фенербахче!» — закричав я.

Отакі справи, любий брате мій Гедзю! А що там новенького у вас? Чи був у вашому кварталі сміттяр? Чи з водою так само погано? Ви навіть не уявляєте, як я турбуюся про вас.

З любов'ю цілую твої очі.

Твій брат *Померлий Віслюк*

Любий брате мій Гедзю!

Мої злочини були такі великі, що не втворюються в пеклі, і тому мене тимчасово поселили аж на дні пекла.

Коли я був живий, нас лякали пеклом. Але я бачу, що тут не так уже й погано. Зараз я тобі все опишу. Нам казали, що в пеклі все спочатку палає у вогні, а потім замерзає. Так і є. Себто так само, як улітку та взимку в отому підвалі, де я жив на землі. Тільки в підвал не доходило свіже повітря, а тут усе-таки, коли до пекла приводять нового злочинця й прочиняють двері, трохи попадає. Я можу навіть сказати, що тутешня температура мені корисніша, ніж та, що на землі. Там я ні разу не був на дачі, а тут тобі ані мух, ані блощиць, ані блошви, не чути сусідового радіо й парубоцьких вигуків «агей», ані осячого ревища та крамарського крику. Та що це — тут немає газет, чуєш, газет! Лежу собі та здорець кохаю. На землі в моєму будинку, особливо на горішніх поверхах, ніколи не вгавав гамір. Тут до такого катування ще не додумались. На землі я так намерзся, що оце хіба тільки тепер хоч трохи нагріюся. Пекельники аж дивуються, коли я прошу, щоб підкинули дровець.

На землі мені казали, що в пеклі ніде протопитися і що всі там плачуть і кричать. Але я цього не помітив. На землі я з тещею, жінкою, матір'ю і п'ятьма дітьми жив у двох невеличких кімнатках. У пеклі, далебі, не так тісно. Адже це було б негуманно.

Любий брате, я, мабуть, не закінчу й листа, а все вихвалитиму пекло. Адже таким, як ми, давно треба було померти та оселитися тут. Тільки якби-то знаття. Я зустрів тут двох приятелів, то добре вчитав.

— Не могли,— кажу,— хоч якусь цидулку прислати! Сказано ж, добре дядькові, то й про бога забув!

— А дзуськи! — сказав один з них.— Вас повідом, то попруть сюди, що й нам місця не буде.

— А я тобі написав,— обізвався другий,— але ж ти сам знаєш, яка на землі пошта. Навіть коли з Анкари пошлеш телеграму-блискавку: «Прийжджаю, зустрічай»,— то вона приїде за два дні після твого приїзду. Я написав тобі листа, та тільки його принесли, мабуть, уже після твоєї смерті.

І ще мало не забув. Найкраще з найкращих тут те, що немає ніяких квартир і хазяїв. Ти ж пам'ятаєш, що на землі я ніколи не жив на одній квартирі більш як чотири місяці. За постановою суду наше майно викидали за двері. А тут живи й не бійся, що хтось виштовхає тебе надвір. Ані комірного, ані судових постанов. Ото лише недовго я відночивав. Пекельники побачили, що я все гладшаю, мовби який політик, та й звернулися до вищих інстанцій:

— Цю людину ні вогнем допекти, ні морозом пришкварити. Навіть коли його смалять розпеченим залізом, він тільки крекче: «Ой, як гарно!»

Вищі інстанції звернулися до міністерства безпеки, щоб там сказали, чому мене ніщо не бере, та зажадали мою особову справу. Відповідь міністерства безпеки була така: «Оскільки на землі немає вже жодної муки, якої б не зазнала ця особа, то вона знесе тепер будь-які тортури й мордування. Пекло йому анітрохи не дошкулить, він там швидко акліматизується. Коли хочете його замучити, то переведіть до раю — затишок і добробут доконають його швидше».

Любий брате, ти не уявляєш собі, як я перетрусився, коли прийшла ця відповідь. Мене перекинули до раю. А як тут можна жити тому, хто не звик до затишку? Й люто караюся. Чи знаєш ти, що таке рай? Я тобі

поясню. Це та картина, яку малює кожна опозиційна партія перед тим, як прийде до влади. То уяви собі наше становище. Правда, нам обіцяють, що коли на той рік вчасно підуть дощі й не буде посухи та повені, то становище покращиться.

Любий брате, рай нагадує Ісусову харчівню. Тільки тут немає пляшок та глеків — довкола дзюрчать джерела нектарного вина, припади й пий, скільки влізе. І ніхто не вимагає грошей. Не треба думати, як би задурити голову хазяїнові, щоб випити в борг. Під кожним деревом музика й любові. З одного боку гурії, з другого... Словом, живи, Мемеде, живи!

Рай, любий брате, такий прекрасний, що людина в ньому може померти з нудьги. Я не звик до такого відпочинку, тут мені тяжко. Я вже затужився за пеклом. Намагаюся триматися, щоб не здогадалися, що мені погано. А там, може, якось знову переведуть до пекла.

Як тільки отримаєш мого листа, повідом друзів, щоб не були такі дурні, як я. Раз вони наші друзі, то немає сумніву, що їм одна дорога — до пекла. То хай вони навмисне кричать: «Ой-ой!» — начебто їм у пеклі погано. А то переведуть до раю.

Учора я зустрів тут одного земляка. Виявляється, він давно вже помер.

— Що новенького там? — питає мене.

— Нічого, — кажу.

— Все змінилося?

— Ні, нічого не змінилося.

— А лазня?

— Така сама стара. Не валяють; кажуть, що вона — пам'ятник історії. Чекають, доки сама розвалиться.

— Ну, а та мідна миска?

— Миска та сама... Її теж не міняють, бо й вона стара. Тільки частіше лудять.

— Ага... А де тепер працює Бекрі Мустафа?

Я сторожко озирнувся.

— Не бійся,— сказав він,— тут цього нема. Балакай, що хочеш.

— Звичка, брате мій,— сказав я йому, так і не промовившись.

Він побачив мою похилену голову й прорік:

— Та-ак...

— Та-ак...— одказав йому і я.

Любий брате Гедзю! Може, це вже останній мій лист. То кланяйся моїм друзям і ворогам. Справи мої поки що отакі, а що далі буде — не знаю.

— Та-ак...

— Та-ак...

Може, одної красної днини ми й зустрінемось. Чекаю і цілую твої очі.

Твій брат *Померлий Вісляк*

ЯК Я НАКЛАВ НА СЕБЕ РУКИ

У газетах писати про те, що хтось там наклав на себе руки, заборонено, але ж я пишу про свою смерть, та ще ж маю надію і на те, що в поважних офіційних колах смерть такої неповажної людини, як я, сприймуть навіть із задоволенням.

Колись я був захворів на мортиманію. Вряди-годи з мене аж перло бажання заподіяти собі смерть.

Уперше це було так.

«Гей, закоханцю! — сказав я сам собі. — З усіх смертей вибери собі одну. Можна револьвер, можна ніж, можна вмерти сяк, а можна й так».

Смерте моя, смерте-смертонько...

Вирішив, що як умирати, то вже так, як то у шахів ведеться: отруїтись. Дістав страшеного травидла, зачинився в хаті й написав довжелезного романтичного листа. А наостанок: «Прощавай, о суєтний світе, прощавай, повіїще доле, прощавай, о великий візире!» Випив нахилки чарку отрути та й покотився долів. Лежав і чекав, що почну битися в корчах і що кров у моїх жилах зупиниться, затужавіє. Але ні гич... Випив я ще чарку, а потім ще одну... Не бере! І я переконався, що у нас доливають воду не тільки в молоко й намішують казна-чого в масло та сир, отруту — й ту продають із домішками.

Але коли я вже втовкмачу собі щось у голову, то таки доконаю свого.

Цього разу я постановив собі пустити кулю в голову. Приклав до чола рушницю, натиснув:

«Гах!»

Ще раз натиснув:

«Гах!»

Ще раз:

«Гах!»

Виявляється, то була рушниця із допомоги, що нам дали американці. Тим рушницям бракувало якихось там частинок. Отож на кулю я більше не вповав, а дай, думаю, задушуся газом. Кажуть же, що отруїтися газом — дуже поетично.

Я позатикав де яка не була в хаті дірка, одкрутив кран і вмоствився у кріслі. Я хотів, щоб мій труп знайшли в поважній позі, отож прибравши собі достойного вигляду, став чекати Азраїля¹.

Вже й з обіду звернуло, й смерклося, а я все ніяк не віддам душі. І вже як зовсім поночіло, до хати зайшов мій товариш.

Я йому гукнув:

— Не заходь!

— Чому?

— Я вмираю.

— Ти,— каже,— не вмираєш, а божеволієш.

Я розповів йому, як надумав умирати, але він залився сміхом.

— А ти не дурний! З крана газ і не думає йти, повітря шипить, та й годі.— А потім запитав: — Ти й справді хочеш умерти?

— Авжеж, справді.

— Тоді я зроблю тобі приятельську послугу. Піди купи бурського² ножа і, як японський герой, загороди його собі в черево й випусти кишки.

Я подякував товаришеві за пораду, чимдуж побіг

¹ Мусульманський ангел смерті.

² З міста Бурса.

надвір і купив гостреного бурського ножа. Воно, правда, розпанахати ножакою черево не вельми й гоже. Та ще ж коли уявити, як знітиться лікар, коли, перебираючи в трупарні мої кишки, не знайде там нічого такого, що скидалося б на їжу. Та вже що буде!

З ножем у пазусі йду додому та й тішуся. Коли це на мене як накинеться двоє поліцаїв. Я до них:

— Панове, стривайте, послухайте мене хоч хвилину. Податки я плачу справно. Про уряд нічого такого не кажу. Таких чесних людей, як я...

Вони мене й не дослухали, зразу руки за пазуху та як зарепетують:

— А це що?

Виявляється, я здибався з патрулем, що нишпорить по місту, аби запобігати злочинам. Оце тобі маєш — і жити не можна, і вмерти не дають.

«Господи! — кажу я сам собі. — Як його оце все витерпіть?»

Але кажу ж, що всі люди мають бути такі, як я, у своїх замірах. Коли я сказав, що вму, то таки умру. Пішов до крамаря і купив товстелезну мотузяку й брусок мила. Намилив мотузку й прив'язав до кільця на сволоці. Потім просунув голову в наяложену петлю й вибив з-під ніг стільця. Але так і не погойднувся й разу, тут-таки й гепнув на землю. Бачу — аж мотузка гнила. Як же ти на ній повісишся? Я кинувся був до крамаря, але той мені каже:

— Хіба добрий крам продають?

Тепер я вже зрозумів, що мені не вдасться умерти, і тому вирішив хоч пожити добре.

Але ж відомо, що життя там, де живе шлунок. З усіх страв мені найдужче подобається яєчня з м'ясом. Спочатку я під'їв у ресторані цієї яєчні, потім законсервованих кручеників, а тоді ще зажив

трохи макаронів. Після всього цього я пішов до каварні і з'їв там щось четверо чи п'ятеро тістечок. До каварні зайшов продавець газет і поклав переді мною газету:

— Аж шістнадцять сторінок... Не захочеш читати, пакета зробиш.

Взагалі я не читаю урядових газет, а тут — дай, думаю, подивлюся. І тільки-но почав читати, вже наче й на сон було потягло, як раптом так різонуло в животі, наче там хто ножа крутнув. Та як же крутнув!.. Я не втерпів і завалував що було сили. Машина швидкої допомоги одвезла мене до лікарні. Там я знепритомнів, а коли розплющив очі, наді мною схилювся лікар і запитав:

— Ви отруїлися? Нічого не приховуйте од лікаря, ви хочете накласти на себе руки?

— Де ті щасливі дні, лікарю, де! — вигукнув я.

— Чим ви отруїлися, що ви їли?.. Що, ви їли м'ясо? Ви що, чамрений? Хіба ви не читаете газет, у м'ясі повно отрути. Але не схоже на те, що ви отруїлися м'ясом. Що ви ще їли?

— Консерви.

— Ви божевільний! А ще що?

— Макарони й тістечка...

— Звичайно, ви отруїлися. І консерви, й макарони, й тістечка!.. Може, й ще що?

— Присягаюся, більше нічого не їв. Сидів і читав урядову газету...

— Що? — аж йойкнув лікар. — Дякуйте богові, що ви не вмерли. То ви ще легко одхрестилися.

Я вийшов із лікарні з одною думкою: «Ні жити нам не дають, ні вмирати. Дозволяють тихенько існувати!»

СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ

Увечері ми зайшли до сільської каварні. З усіх боків загукали: «Добрий вечір, заходьте, будь ласка!» Ми собі теж відповідали, то зчинився справжнісінький лемент, який хвилини за десять ущух, бо немолодий уже селянин, що сидів у кутку, повів свою оповідь далі:

— Ну та й одружився Мевлут. Найшлася в жінки дитина. Не минуло й сорока днів — умерла. Удруге народила жінка дитину — знову смерть забрала...

Мевлут і каже жінці:

«Ну, ледащо, ще одне помре — то начувайся!..»

Так і сказав. А що ж, ледь народить, так і смерть. Чотири рази одружувався Мевлут. А діти, одначе, то мертві народжуються, то поживе трохи та й умре, а то впаде або ще яка лиха година причепиться!..

Повітовий і каже Мевлутові:

«Ти, — каже, — на дітей посвідок про народження не береш, так вони ото й мруть!»

Цього разу жінка ледве народила, побіг Мевлут до повітового, але дарма — умерла й ця дитина.

Мевлут як заєрепениться, як закричить наче на пуга:

«Це що, я рід перерву? Без нащадків залишуся?»

А на полиці вже ціла папуша посвідок. От йому й порадили кинути до одного тямущого мулли. Той і каже:

«Хай уранці, ледь розвидніє, сім днів поспіль сім цнотливих дівок вал валять. Може, це забогарадить».

Мевлут так і вчинив!.. Мулла Мевлутівій дружині до пупа прив'язав валову нитку та й наказав:

«Як народиться дитина, то даруйте її аллахові і назвіть Дарованцем».

Так же й сталося. Найшлося дитя і не вмирав. Мевлут і посвідки не брав: «Аж лежить он ціла копиця, виросте, то вибере, яку схоче».

Та й живуть собі. Мевлутіві утору глянуть ніколи, стільки діла: і поле, й товар, і орати, і сіяти, і все йому. А Дарованець маленький ще... Наймичку б наїняти, так дорого ж... Думали, гадали, та й нарадись Дарованця одружити. Йому якраз два роки сповнилося. Набачили й дівку, немолоду вже, років щось до тридцяти, зате здорову та бідову. «Аби вже нам її запопасти,— думають Мевлут з Мевлутихою,— а там до роботи вже впряжемо».

Але батько молодої наче на пень з'їхав:

«Оддам дочку тоді, як законним звичаєм шлюб візьмуть. Бо без цього жінці у господарстві нічого не належиться».

Мевлут і не перечить, так Дарованець же малий. Порадили їм удатися до правника, а той радить Дарованцеві прикинути років кільканадцять. Написали заяву.

А саме почали в рекрути брати. Прийшов і до Мевлута жандарм.

«У тебе, Мевлуте,— каже,— не сини, а харцизяки та дезертири. А хто дезертирів переховує, тому ще більша кара належиться».

Мевлут йому:

«Та де ж у мене ті сини? Аби вони були, то я б своє військо мав. А то оця крихітка, та й усе!»

І Дарованця показує.

«Ану дай свідоцтво про народження!» — каже жандарм.

Мевлут дістав одне з полиці, подає. Жандарм прочитав та й вичитав:

«Мевлут-ага, оце ж тобі й дезертир!»

А Мевлут йому:

«Та чи дитя утримає в руках ту рушницю, чи стане до бою, чи виміє миску, чи випере сорочку?»

Знову радять Мевлутові до правника йти, а той тепер радить, аби Дарованцеві трохи збавили років. Знову написали заяву.

Суд вимагає трьох свідків. А саме жнива. Ледве знайшов Мевлут трьох лайдаків. Поки допровадив їх до міста, то грошей хтозна-скільки витратив: і за дорогу, і їжа, й питво, та ще й у руку дещицю. Викликає суддя одного свідка та й питає:

«Скільки років Дарованцеві?»

«Пане суддя, це ще як ото приходили до мене за подушним... Вісімдесят лір сьогорічного та ще сто вісімдесят хтозна й колишнього. «Давай,— кажуть,— гроші». А де ті гроші? Так вони овець забрали. То саме тоді Дарованець найшовся».

«Добре, так коли ж овець забрали?»

«Та коли ж, як ото Меміш не мав чим заплатити шляхової податі, то його закували в кайдани й посадили в холодну».

«А числа ти не пам'ятаєш?»

«Чому ж ні? Тоді ще Ахмет биндоокому Ілесові книжки випустив, що той води не пропускав на поле».

«Добре, то коли ж це сталося?»

«Та саме суша ото була».

«Зрозуміло, ти скажи рік і місяць».

«Та ото ж і рік... Покійний батько, хай легенько згадається, поїхали ослом по хмиз, то лісники впіймали та й посадили в холодну...»

Суддя чи второпав, чи ні, а років збавив.

Хтось із тих, що сиділи в каварні, гукнув:

— Так одружили Дарованця чи ні?

— Для того треба було мати більше років. То Мевлут, щоб менше грошей витратити, попросив тих самих свідків, щоб після обіду на другому суді посвідчили, що Дарованець уже дорослий. Правник навчив свідків, як треба казати. То викликають першого, а він наче вірша читає:

«Пане суддя, сорок п'ять років тому, у місяці квітні, п'ятого числа, у п'ятницю, о першій годині вісім хвилин за турецьким часом, я проходив коло Мевлутової господи і почув, як заверещала дитина».

Суддя аж схопився:

«Я не знаю так точно, коли моя дитина народилася, а ти про чужу знаєш?!»

«Та вже знаю...»

Суддя заглянув у документ свідка:

«А це не ти вранці свідчив, що Дарованець ще дитина?»

«Так, тільки то одне, а це вже інше».

«Такої тобі! І бога ти не боїшся. Тобі ж самому тільки двадцять чотири роки, то звідкіля ж ти знаєш, що діялося сорок п'ять років тому».

«Пане суддя, я не менше богобоязливий, ніж ви, і свідчу бога ради. Я ж не кажу, що все те своїми очима бачив. Мій дід розповів тітці, а тітчин чоловік у каварні розказував. Я своїми вухами чув...»

Суддя покликав другого свідка, і той почав, мов соловейко:

«Пане суддя, сорок п'ять років тому, у місяці квітні, п'ятого числа, у п'ятницю...»

Суддя третього кличе, і той такої самої:

«Сорок п'ять років тому, у місяці квітні, п'ятого числа...»

То суддя їх усіх і вирядив.

Хтось ізнову запитав:

— Так одружили Дарованця чи ні?

— Та чому ж ні? Імам ¹ обвінчав. А Мевлут сватові дав пару волів. Гріхи імам зніс на свідків. А Мевлут запопав собі таку, як грім, невістку. Там така бідова, цілий день на ногах, то на поле біжить, то до млина, то по дрова, та ще й Дарованець. Цілий день тільки й пери йому штаненята. А увечері кладе його за пазуху та й спать лягає.

¹ Духовний наставник у мусульманів.

ТРЕБА СУХОТ

Ми побралися... А одружений чоловік що робить? Як не знаєш щб, то на якого дідька й одружувався? Ось я знаю... Найперше треба навозити на зиму вугілля. Питаємося у друзів, як того палива дістати.

— Е,— кажуть,— і не рипайтеся!

— А чому?

— Бо не дістанете...

— Як це не дістанемо! Що ми, права не маємо, чи що?

Усім, хто тільки мені казав, що не дістану вугілля, я читав лекцію про права громадян. А потім пішов до старости нашого кутка. Почекав хвилин десять, доки дід перебухикає, й запитав:

— Ви за яку партію?

— За демократів.

— О, і я ж за них. Живу я там-то й там-то. Хочу купити вугілля. І вже коли ми однодумці, то маєте мені допомогти.

— А дотепер де ви одержували?

— Ще ніде. Це вперше.

— А як ви сюди втрапили?

— Та я звив собі родинне кубелечко. І щоб у люті зимові морози пташкам у кубельці було тепло, я хочу купити вугілля.

— Тоді принесіть довідку звідтіля, де жили ви й наша дружина.

Полетіли термінові телеграми, телеграми-блискавки, телеграми з оплаченою відповіддю. Десять за півтора місяця ми отримали довідки.

Але цього разу староста каже:

— Тепер ще напишіть заяву до тієї установи, котра розподіляє вугілля.

Написали ми заяву, віднесли, а там дали нам папірець, щоб староста заповнив. Ну то що? Хто казав, що я не одержу вугілля? Понесли папірця старості, той заповнив, і ми знов однесли його до тієї установи, що розподіляє вугілля. Треба ще один підпис. Але зате тоді вже все-е-е! Тоді хай подивляться, візьму я вугілля чи ні! Підписався й той. Хе, наш народ, добродію, хоче, щоб йому розжував та й у рот поклав. Щоб сказав: «Мені тонну вугілля»,— а йому: «На!»? Що це, крамниця? Так у крамниці — й то стоять. А тут ось скільки чиновників, їм же треба щось робити. Ага, ще один підпис!.. Ну, ось і все. Той писар, що сидів скраю, посміхнувся:

— То вугілля, кажете?

— А так,— я йому.— Вугілля.

Писар аж зареготав:

— То вугілля?

Люблю веселих людей! Я й собі спробував був усміхнутися так само, як цей славний веселий чоловіча.

— Еге... вугілля...

Ви звертали увагу, які насуплені завше наші чиновники? Я ніяк не збагну: служить людина народові — й отака пика. А ось цей так аж заливається. Та все дужче, та все дужче.

— І справді вугілля?

— А вугілля...— кажу та й собі в регіт.

Писар уже закихкотів. Ну, а я ж не стоятиму мовчки. Чмихнув і я. Коли перед тобою сміються, то не стоятимеш же нахнюпившись. Він сміється, і я сміюся. Хай господь помага, щоб і увесь він отак.

— Отже — ха-ха-ха!..— вугілля? Ха-ха-ха!..

Людина як розрегочиться, то, далєбі, тяжко зупинитися. Я й собі гигаю.

— Вугілля... Ги-ги-ги!

Вже ми аж за животи беремося, сдьози, як горох, котяться. Ось-ось умру зо сміху.

— То вугілля? Ги-ги-ги!..

— Та, ги-ги-ги, вугілля ж!

— А його ж катма...

— Що? Нема? А чого ж ви сміялися?

— Та того ж і сміявся, що нема, ги-ги-ги!

Він сміється, а мені вже плакати випадає.

Тільки ж годі утриматися. Сміюся й далі. Це вже нервовий сміх. Дякувати богіві, що мене ще посадили на стілець, поляскали по щоках, дали нюхнути одеколону та принесли води. Коли я опритомнів, то одразу ж запитав:

— То ми не одержимо вугілля?

— Ет, балакасте! Ми хтозна, чи спроможемося дати всім старим купувальникам. А ви новий... Вам нема.

— Так, але що ж буде взимку з нашим щасливим кубельцем?

— Ви можете одержати вугілля з однією умовою.

— Якою?

— Якщо у вашій родині хтось хворіє на вогнець, то принесіть довідку, і ми дамо вам чверть тонни.

Я побіг додому:

— Чи в нас хто-небудь хворіє на вогнець?

Аж теща:

— Господи, певже придумали які ліки? Сам бог відає, як я мучуся вже ось десять років...

Тещині балачки відомі, як почне, то... Одначе коли тещин вогнець може придатися...

Взяли довідку.

Ех, вже ж як одержу я вугілля, то, далєбі, знаю, що зроблю з тими, хто казав, що не дістану вугілля! Ох,

ці забобонні люди! Авжеж, не дають здоровим, бо є хворі... Якби в тебе був вогнець, то дали б і тобі.

Одніс я довідку, а вони кажуть:

— Це довідка не така.

Вони, мабуть, подумали, що це підроблена. То мають рацію. Тепер серед інженерів, учених, адвокатів та лікарів стільки шахраїв, що годі й дізнатися, чи цю довідку давав чесний лікар, чи ні. І тому від мене зажадали довідки, яку видала б комісія. Бо в комісії ж не можуть бути всі шахраї...

Довідка від комісії далася важче, ніж саме вугілля. Покрутився, як муха в окропі, але довідку таки вигриз. Аж зітхнув.

А тим, що кажуть, ніби вугілля не можна одержати, певно ж не дадуть. Хай дістануть довідку, та вже тоді й по вугілля...

І я поніс довідку.

— На жаль...

— Та ось довідка ж!

— У вас довідка про вогнець.

— Яку просили, таку й принесли. Просили б про рак, то й принесли б про рак.

— Раніше ми давали й тим, у кого вогнець, але вугілля поменшало, то тепер не даємо.

— Т-туди к бісу! А як же ми нагріємо наше щасливе кубельце?

— Може, у вас у кого є сухоти?

— Нема...

— Ну так що ж я зроблю? Щоб одержати вугілля, треба мати сухоти.

Ой який же я злий на тих забобонних! Мелють, що не дають вугілля. Аж сухотним дають. Ось побачите, як господь допоможе, цю зиму вже якось перебудемо, а наступної вже й нам дадуть вугілля. Бо як поживемо рік у нетопленій хаті, то сухот таки заробимо. Воно б,

звісно, краще, аби тепер дали, бо одначе ж доведеться давати. Але без сухот не можна.

Тільки боязко, що, може, й тоді, коли ми заживемо сухот, нам скажуть: «Ми дасмо вугілля тільки про смерть. Щоб нагріти води та обмити покійника».

Та нащо ж молоти, що вугілля не дають? Така офіційна настанова... А як заведено, так і роблять. Уми, то й дадуть. Вже я як одержу тєє вугілля, то тим, що кажуть, ніби вугілля не можна дістати, очі ним позасицаю.

ХАЙ АЛЛАХ ДАЄ ВАМ ДОВГОГО ВІКУ

Перед вечором ми приїхали в одне село. Сани поставили на майдані. Там кипіла робота — душ тридцять селян з кирками в руках одбивали сніг. По очах видно, що працюють не зі смаком.

Трохи осторонь стоїть крамниця, а поміж — каварня. До неї приткнулася маленька хатинка з вивіскою: «Віче». Ми попрямували до каварні. Дорогою нам зустрівся староста.

— Ви вже даруйте,— знічено сказав він.— Нас пізно повідомили, що ви приїдете. А то б ми не прогавили.

Я ніяк не міг второпати, що він хотів сказати. А староста правив своєї:

— Я тільки-но дізнався, що ви приїдете, одразу позгонив дядьків, щоб навколо пам'ятника сніг поодкидали. Вони тільки що почали.

Селяни вже одбили сніг у двох містинах, і звідти визирнуло дві голови. Я з подивом дивився на ті голови й на тих, що відкидали сніг.

— Що це? — питаю старости.

— Присягаюсь аллахом, пізно одержали звістку. А то хіба не прибрали б раніше...

Ідемо до каварні. А потім до старости додому. І староста каже:

— Ви зовсім не схожі на тих, що приїжджають із міста.

Ми розбалакалися, і староста розповів мені історію пам'ятника.

Якомусь вельможному чоловікові заманулося пода-

тись на схід. І мав він мандрувати селами. Окружна влада розробила маршрут. А що серед усіх навколишніх сіл оте було найбільше, то вирішили везти цього чоловіка саме через те село. Та й дорога така, що нею можна було проїхати машиною, вела через те село.

Приїхало з міста начальство. Стільки біганини, пошта проходить кілька разів на день... Посеред села розвалили одну хату, зробили майдан і наказали, щоб селяни поставили пам'ятника.

Тільки ж селяни не знали, що воно таке — той пам'ятник. Ті, хто був у великих містах у війську або в полоні, розповідали старому й малому, який той пам'ятник. Але селяни так нічого й не діяли. Бо хоч їм і пояснили, із чого роблять ті пам'ятники, але ніхто не знав, для чого їх ставлять. Аж по якимсь часі знову приїжджають із міста й кажуть: «Збирайте гроші, а пам'ятник ми замовимо самі». Селяни повивертали всі кишені, але зібраних грошей одначе було мало. Зібрали учетверте, уп'яте — знову мало. Тоді приїхав якийсь повітовий чиновник і сказав:

— Гаразд, уряд і тепер вам допоможе. Гроші ми докладемо самі.

Тільки поїхав цей, їде другий:

— Вам треба написати заяву, що ви хочете поставити пам'ятник.

Селяни так і зробили. Пам'ятника було замовлено.

Потім у село знову приїхали з міста якісь люди й показали селянам, як треба працювати. Посеред майдану насипали горб і насіяли квітів. А навколо тих квітів зробили із залізних лат щось таке, що скидалося на балюстраду. Потім із цегли й каменю зробили два постаменти й зверху приладнали по гіпсовій голові.

Пам'ятник зробили, а з міста приїхав ще один чоловік і навчив, як треба того мандрівника зустрічати, де

мають стояти селяни і як мають вишикуватися школярі.

Потім навчив селян, що треба відповідати, коли той чоловік щось запитає. Сільський учитель цілий тиждень розповідав селянам, що той чоловік може запитати та як йому одказувати. А саме були жнива. Стомлені селяни ледве брели до школи і, тільки-но ходжа починав їх навчати, вони, ніби це їм була молитва, засинали. Учитель не витримував і починав кричати: «Що воно за бовдурі, двох слів не запам'ятають! Ще їм зустрічати!» А дільничний жандарм увесь час попереджував: «Дивіться мені, щоб казали тільки те, чого вас навчено. Бо вельми розумним повидираю очі».

Вислали селян і для того, щоб полагодити шлях. А то ще, бува, перекинеться машина. Порозкопували дядьки горбочки, позасинали баюри та й по тому.

Аж ось і машини їдуть до села, швидко-швидко. Діти позбігалися з усіх усюд. Вже за кілька днів мав приїхати той вельможний чоловік, і селянам наказали:

— Завтра в поле й на роботу ніхто не піде. Зробимо перевірку.

Уранці всі селяни стояли на майдані. Для того, щоб проїхала машина, натовп поділили надвоє. Босих і погано вдягнених поставили назад. Низкою вишикували школярів. Із школи винесли стіл і примостили перед статуями. Насередину вийшов приїжджий із міста чоловік і крикнув:

— Увага! Зараз он звідтіля прийде машина. І тільки-но зупиниться, ви, так як вас навчили, оплесками зустрінете гостя. Тільки зустрінете цілим щирим серцем. І як тільки він вас привітає: «День добрий, селяни!» — чи там «Як ся маєте?» — ви всі, як один, крикнете: «Сагол!»¹. А коли підійде до вас, то ди-

¹ Дослівно: «Здоровий будь!».

іться на нього так, щоб було враження, ніби ваші очі сміються. І проводьте його очима, проводьте.

І ще довго він навчав, а потім запитав, чи зрозуміло. Усі крикнули: «Зрозуміло»,— й почалася репетиція.

З протилежного боку з'явилося авто і ще й не зупинилося, як загриміли оплески.

— Не так, не так, не виходить! Жвавіше, від щирого серця!

Авто крутнулося й знову приїхало. І щойно зупинилося, як залунали оплески. Керівник репетиції гукнув:

— Ну, коли ви будете так зустрічати, то ми славилося на весь світ! Не вийшло, ще раз!

Аж десять разів усе те проробили. Мабуть, вийшло. Тепер настала черга кричати: «Сагол!» Усе село приготувалося кричати. Керівник репетиції зійшов з машини й тільки-но почав казати, щоб селяни одступили трохи назад, бо мало місця, як увесь натовп илгорлав:

— Сагол!

Керівник розлютився, жандарм аж запінився, а селяни ніяк не могли збагнути, чому начальство гнівається — кричали ж бо з усієї сили.

Керівник ухопив одного дядька за груди й крикнув:

— Брудний який! Наче здохлятиною смердить.— Потім вивернув комір сорочки.— А це що, га? Воші?

Селянин зиркнув на вчителя, бо той не навчив, як відповідати на таке запитання. І коли зрозумів, що від учителя допомоги марне сподіватися, то, аби не сказали, що не слухав пояснень, випалив, що згадав:

— Дякуючи вам, хай аллах дає вам довгого віку!

Жандарм ухопив селянина й потягнув у поліцію.

А на майдан винесли трибуну, й почалися промови.

Потім діти заспівали пісню, й репетиція закінчилася.

Селяни стали чекати, коли приїде вельможний чоловік. Минали роки. Чоловік не приїжджав. Тільки пам'ятник лишився стояти на майдані. Прилітають пташки, сідають на нього. І аби ж тільки сідали, а то й обгиджують. Із міста якось приїхали були чиновники, то мав староста!..

Тоді староста наказав, аби щодня на майдані чергував якийсь хлопчик і проганяв пташок. А перед святами пам'ятника мажуть вапном. Але зимою усе засипає снігом. І тому начальник жандармерії видав наказ: «На випадок до села приїде якийсь чиновник, пам'ятника передчасно почистити й помазати. Зимою одкидати сніг».

Отож селяни почули, що ми приїдемо, та не встигли одкидати сніг.

РОЗВАГА У НЕДІЛЮ

У мене завжди багато справ, і я ні до кого не ходжу в гості, аж соромно. Ялчина я люблю, і дружина в нього славна. Вже рік, як вони одружилися, й кілька разів уже запрошували мене в гості. Одначе робота, справи — то тільки відмовка. Не ходжу ж я до них через те, що не маю грошей. Хіба підеш до товариша, що недавно одружився, з порожніми руками, без подарунка? А нехай йому біс, тому безгрішню! Та що робити, із шкури ж не вилізеш... А які гарні лампи є, вази, скільки всяких циянок, такий гарний подарунок був би. Всього скрізь доволі, тільки в мене катма грошей. Оце якось я зустрів Ялчина, і коли сказав йому, що не можу до них піти, він аж надувся. «Ну гаразд,— кажу,— в цю неділю прийду». Потім дома привів — нічого не виходить. У хаті, oprіч старих газет, кучугур списаного паперу та старого рам'я, немає нічого. Та все-таки поплівся.

Ще на сходах я почув, що в Ялчиновій хаті кричать. Ї, такі сіромахи, як я, не перестають галасувати, навіть коли одружуються. Стою перед дверима й не давоню. З кімнати чути жіночий голос:

— Зачинилися в хаті й сидимо... Хіба так можна! Сьомий місяць за поріг не витикаюся.

А за тим торохтінням ледве пробивається Ялчинів голос:

— Кохана, нащо ти мені дорікаєш? Ти ж знаєш, яке у нас становище. І знала про це раніше...

— Становище, становище!.. То й що вже, як таке

становище? Раз на тиждень у кіно не можна сходити?

— Люба моя, ти думаєш, так легко піти в те кіно? Наче здумалось тобі кіно — сів і дивись. Пішки не дійдеш. Трамваї тепер не ходять. В автобус не протовпишся. А як і сядеш, то однак не довезуть тебе до Бейоглу. Тричі треба пересідати.

— А тобі не здається, що ти тільки балакати рясно вмієш? Як сам по дві пачки цигарок щодня викурюєш, так того й не бачиш. А воно тридцять, а то й сорок лір на місяць. А ти сиди, дурна, в хаті, наче в тюрмі. Далебі, або вму, або здурію з нудьги.

Крик почав переходити в зойки, і я мерщій натиснув кнопку.

Забачивши мене, молодята почали усміхатись, але то був сміх, що ним сміються на сцені.

Щоб хоч трошки розвеселити їхні насуплені обличчя, я почав видумувати та розповідати різні вигадки. Так минуло півгодини, і я сказав:

— Давайте я вас заберу на прогулянку. Хіба можна у неділю сидіти дома? Ану вдягайтеся мерщій!

Ялчиновій дружині як наперед танцювать, але Ялчин уже шепоче мені на вухо:

— Бога ради, не витягуй останньої копійки... Таким, як ми, треба сидіти дома.

— Та дарма,— кажу.— Трошки розважимося. Хіба вже як у нас немає грошей, то треба вмерти з нудьги?

Вийшли надвір, а Ялчин:

— Куди ж тепер?

— Побачиш,— кажу.

А Ялчинова дружина:

— Може, в кіно?

— У кіно та театр будь-коли підете, а тепер кудиінде.

Йдемо, йдемо і прийшли на Шішлі. Мої очі прики-

піли до вікон будинків. Ялчин з дружиною вже зацікавилися й раз по раз перепитують:

— Куди, скажи?

На дверях одного будинку оголошення: «Поверх до найму».

— Той будинок, де ви живете,— кажу я,— мені зовсім не подобається. Наші діди казали: «Куди не заглядає сонце, заглядає лікар». Хіба можна жити під землею? Туди не те що сонце, а й повітря не проходить.

Вони розгублено глянули на мене.

— А ні, то давайте ще трохи походимо. Може, знайдемо щось пристойніше.

Ялчин ухопив мене за руку:

— Та ти що! Ми й за наше помешкання ледве платимо.

А Ялчинова:

— Ми задоволені нашим помешканням!

— Не балакайте, ходіте!

Заходимо до будинку. Я дзвоню й кажу:

— Ви тільки не втручайтеся. Я сам говоритиму.

Виходить швейцар.

— Синку,— кажу,— я хочу подивитися те помешкання, що до найму.

— Зараз покажу.

— А господаря дома нема?

— Ні, дома, він живе на третьому поверсі.

— Скажи, що прийшли дивитись помешкання.

Вийшла служниця і швейцар гукнув:

— Скажи панові, що прийшли подивитися помешкання.

Служниця пішла, але зразу й вийшла:

— Пан велів, щоб ти показав. А як сподобається, тоді вже й до розмови.

— Ні,— кажу,— може, там щось треба в господаря запитати.

Аж хвилини за дві виходить і хазяїн. З дверей спочатку висунувся величезний вузол, а за ним випхалося пузо. А вже аж тоді насилу виліз сам господар, пов'язаний кушаком. Ледве він переступив поріг, як я швиденько гукнув:

— Тепер такі вузькі двері роблять, що просто страх!

Черевань відповів мені густим кашлем. Я поглянув на Ялчина і його дружину. Вони зіщулились перед цим величезним пузом і ввібрали голови в плечі, наче хотіли зробитися непомітними. А коли черевань закашляв, то вони й зовсім заховалися за мою спиною. Але як по правді, то досить череваневі ще раз отак забухикати, і я, далєбі, не встою теж. Тільки я думаю, треба щось зробити, щоб він не подумав, ніби ми якісь безпритульні злидарі...

Нараз Ялчин смикнув мене за полу:

— Бога ради, облиш його...

— І не подумаю,— повернув я голову.— Кашляти, то й кашляти.

І я зайшовся таким страшним кашлем, що черевань критично оглянув себе й сказав:

— Вибачте, я по-домашньому одягнений і...

Я знову зайшовся кашлем і ледве вимовив, киваючи головою:

— Не турбуйтеся, ми хочемо тільки подивитись отой поверх, що ви маєте до найму. Із швейцаром ми вже трохи побалакали, а тепер хотілося б і з вами. Вибачте, що потурбували вас.

А бідний черевань тільки-но почне говорити, то так і забухикає:

— Та що ви!.. Будь ласка, ходімте.

Потім наче схаменувся, що йому не можна й на мить стихати, й аж заревів од кашлю. Служниця з ляку позадкувала в кімнату.

— А скільки вам кімнат? — запитав нарешті черевань.

— Щонайменше шість... — сказав я й оглянувся на Ялчина.

А той укуштувся в пальто, зіщулився, мов черепашка, й ховається за мою спиною.

— Шість кімнат небагато ж, ні? — питаю його.

— Ні, — прожебонів він так, наче віддавав богові душу.

Швейцар відчинив двері до однієї кімнати, і я ще на порозі вигукнув:

— Ялчине, але ж які вузькі двері!

— А так, і не пролізеш!

Я поглянув на нього й по-змовницькому підморгнув. Ще б пак, у Ялчина вдома двері вужчі чи не вдвоє.

Заходимо до кімнати. Чудовий паркет, аж сяє, так виблискує.

— Стеля низькувата, — починаю я, а Ялчин підтакує:

— І правда, підскочиш, то й тім'я розіб'єш...

Хазяїн анічичирк.

Обійшли всі кімнати, а вони ж — що полонини, такі розлогі та високі.

— Малуваті кімнати, — кажу я.

— А малуваті, — підтакує Ялчин, а Ялчинова і собі докидає:

— Та сюди наше майно й не влізе.

— І в кухні темно.

Хазяїн закашляв десь іззаду:

— Та ні, у кухні видно. Вікна з усіх боків.

Я теж забухикав з усієї сили:

— Та чого б у тій кухні не було темно! Який же то архітектор планував будинок? Хіба ж хто виводить кухню на захід? От якби була од сонця!..

— Я того плану не складав,— каже хазяїн.

А Ялчинова:

— Хоч ви мене вбийте, я не житиму в такому будинку, де кухня виходить на захід.

— Ви казали про салон, так оце він?

— Еге ж, оце.

— Добродію, хіба можна називати це салоном? Це ж комірчина якась.

— І опалення мені не подобається! — гукнув Ялчин.— Хіба це радіатор?

Черевань уже не кашляв.

— Нема ж їх піде. Які були на базарі найкращі, ті й купили.

— А вбиральня одна?

— Ні, дві, ще одна у ванній кімнаті. Одна на французький, а друга на турецький лад.

Ялчинова дружина зойкнула:

— Що, тільки дві? Та нам же не вистачить нізачо в світі!

Хазяїн сторонів:

— Що вас, багато?

— Та ні...

Обізвався швейцар:

— Є ще одна загальна. Звідсіля як вийдете, то повернути ліворуч.

З помешкання було видно простір від Адалару до Мармурового моря, а з інших вікон Босфор і Намлиджу.

— Бідненький красвид,— мовив Ялчин.

— Чому ж? І Мармурове море, й Босфор,— заперечив хазяїн.

— А на Окмейдан жодне вікно не виходить!

— А це ванна?

— Так.

— Вогкувато...

— І мала...
— І вузька якась.
— Ще й темно.
— І якраз у цей бік дме карася¹.
— Хіба?
— Авжеж! Хто ж виводить ванну на цей бік?
Таж тут зимою враз застудишся...

— І стіни якось негарно пофарбовані.
— Еге... Якийсь там колір, аж очі бере...
— І що ви кажете? Хіба може брати очі ясно-рожевий колір?

Ялчин з дружиною вже примірялися вголос:

— Тут буде спальня.
— Не вміститься, не поставиш же ліжка одне на одне.

— А ось тут вітальня. Тут буфет...
— І що ви просите? — запитав я хазяїна.
— Дев'ятсот лір, добродію.
— Дешево.

Ялчин іззаду:

— Далєбі, дешево.

А Ялчинова:

— Сливе за безцінь.
— А давайте візьмемо ради того, що недорого.
— Давайте.

Хазяїн зрадів, що до рук падають дурні гроші, та й каже:

— Прощу до господи.
— Але ж стільки турбот вам завдали.
— Та хай бог милує...

Ми увійшли до господаревих покоїв.

— І справді віддаєте за безцінь, — сказав я знову.
— Далєбі, не хвалюся, але давали й тисячу. Тільки

¹ Холодний північно-західний вітер.

для мене головне, щоб людина совість мала. Задля цього хай і двісті лір пропадає.

— За совість не турбуйтеся,— запевнив я його.

У цей час до кімнати упливла така собі павонька, було їй, може, років двадцять п'ять. Я потиснув їй руку і легенько щипнув за щічку, наче то була не двадцятип'ятирічна жінка, а маленька дівчинка. Хотів був ще й цьомкнути цей ясий шматочок, але чомусь засоромився й тільки запитав:

— Боже, це ваша донька?

Господар почервонів і сказав:

— Дружина.

Я ще раз ущипнув її за щічку.

— Хай вам бог дає здоров'я, така вже ж, як писанка.

Черевань не знав, що й сказати. Став, наче віл у ярмі, й позирає на мене. Потім дав служниці знак, і та принесла м'ятного лікеру й шоколадних цукерок.

Я взяв дві цукерки. Дивлюсь — а Ялчин нагрів повну жменю.

— Ви, звісно, хочете деяку плату наперед? — запитую в хазяїна.

— За три роки.

— Скільки це вийде? Вісімсот щомісяця, за рік дев'ять тисяч шістсот. За три роки двадцять сім...десь тридцять тисяч лір. Пусте...

Ялчин і собі:

— Пусте.

І Ялчинова:

— Пусте.

Тепер настала господарева черга питати:

— А скільки ж вас душ?

— Та оце ж їх двоє, подружжя.

— Ага. А діти та передіти?

— Немає.

— Спочатку нема, а тоді де й наберуться, хату перевернуть.

— Ні, що ви, ця пані бездітна.

— О, що ви кажете!

— А щодо чоловіка, то він мав якусь там хворобу, то його й скастрували.

— О, чудово! Значить, більше нікого?

— Нікого, пане. Я цього чоловіка взяв із притулку, ще як йому десь рочок був, та й викохав.

— Святе діло.

— А його дружину, ще як їй, може, тиждень який був, підкинули в мечеть. То в них так нікого й немає.

— Дуже добре, дуже добре.

— Кава! — почувся гохос.

Я одразу ж почав відмовлятися:

— Красно дякуємо, але кави вже не питимем.

— Чому, пане? Тільки каву...

— Мерсі. Ми ще не обідали й...

— А-а... І справді... Даруйте... То прошу разом з нами й пообідати...

— Ми погодимося, тільки з тією умовою, щоб без вина.

— Воля ваша...

Ось так ми пообідали, а потім ще кави попили. Тоді господар став розпитуватись далі.

— А де ви працюєте? — запитав Ялчина.

— Я... той...

— У нього гарна робота, — кинувся я на допомогу. — Вряди-годи й до в'язниці попадає.

Господар насупився:

— О, либонь, газетярство?..

— Та ні! А хіба газетярство що?

— Політика, он що.

— Ні, добродію, у нього це пов'язано з іншим.

— А-а, зрозуміло. Торгівля, чорний ринок і так далі...

— Та... щось ніби таке.

— Ну, добре. Я згоден. Укладемо угоду, чи як?

— Звісно,— сказав я.— Одну хвилину...

Щойно ми почали говорити про контракт, як Ялчин із дружиною захвилювалися. Господар уже дістав папери. Почали писати. У контракті запитувалося: «З якою метою наймаєте помешкання?»

— А що тут написати? — питаю.

— Що? Ну, чи під торговельну контору, чи під яку установу...

— Ні, ми під бордель.

Хазяїн знітився:

— Я вас не розумію.

— Ми хочемо зробити тут бордель.

— Даруйте, але...

— Ов як, «але»! А ви думали, що ми вашій осяйності дамо тридцять тисяч хтозна за що? Хіба для чого ще наймають житло за такі гроші? Якщо ви згодні...

— Ні, я не згоден.

Отже, даремно тут їлося й пилося, ще й щиналося за пічки.

— Зоставайтесь з богом,— сказав я.

— Бувайте.

Він зайшовся кашлем. А я й собі.

Вже як виходили, швейцар запитав:

— Найняли?

— Ні, не погодився, ми хотіли під бордель.

— Авжеж, не погоднться.

— Чому? Такий шляхетний, чи що?

— Та де там. На третьому поверсі він сам відкриває такий заклад. То, либонь, конкуренції боїться.

Цілу дорогу Ялчин з дружиною заливалися сміхом.

— Я ще зроду так не веселився,— не вгавав Ялчин, а Ялчинова аж за живіт хапалася.

— У театр,— каже,— йдеш, так і гроші треба нести, а тут...

— А так,— озвався я.— Як у кого кишень достача, так і розважається.

Тепер Ялчин з дружиною як занудяться, то йдуть наймати поверх. Та ще й не самі, а з товариством. Бо ж гуртом таки веселіше...

ЯК ВОНИ ЦЕ РОБЛЯТЬ

Усі ці зміни сталися за три роки. Хоч які там, правда, зміни — нічого не мінялося, ми тільки так думали. Увесь час у нас на роботі подейкували про якогось «Ерджана». Аж по якімсь часі побачили і його самого. Дженджуристий такий молодик, усе на ньому наче вплипе. Ходить — немовби польку витанцювує. Тільки про нього й балачок було скрізь. Був він нібито дуже багатий, дехто казав, буцім у нього кількасот тисяч, а інші побалакували, що він мільйонер, бо багач іще з діда-прадіда. Бо, мовляв, якби не це, то звідкіля б отакий парубійко дістав стільки грошей. А що він багатий, то видно з усього: як він ходить, сидить, розмовляє, як себе поводить... Іде коридором, а його новісінькі черевики на рипах аж виспівують: «Я багатий». І стан який у нього: не гнеться — наче в старого дідугана. Йї від сорому голову в плечі не вбирає, не те що я. Голову рівно тримає, очі вгору дивляться.

Установа, де ми працювали, була вже напередодні банкрутства, але Ерджан уклав своїх сто тисяч лір і врятував усю справу. Та на цьому балачки про Ерджана не припинилися. Виявляється, він довго жив у Європі, але поїхав туди не на те, щоб грошики проциндрити, ні — університет закінчив.

Словом, хлопець із глуздом, і вихований, і письменний. Його натуру, як і багатство, видно було з першого погляду — гречний, боронь боже, щоб подивився на кого зверхньо. І сором'язливий хтозна-який: коли

розмовляє, то так і вчервоніється увесь. Може, все оце й була причина того, що ми якось дивно малися перед нашим новим патроном. Хоч як чемно ми з ним розмовляли б, у наших очах, і навіть у тому, як ми стоїмо, було помітно якусь відразу. Ми його не любили. Чому? Либонь, тому що був новий, а то ще чому б? Просто мало що ми про нього знали. Молодий, багатий, давнього роду, вихований у Європі — ото й тільки.

Та раптом усе повернуло на інше. Одного дня мене покликали до його кабінету. Поговорили про се, про те. Наче він не хазяїн, а вже сорок років як мій товариш. З повагою до мого віку почав розпитувати:

— Скільки ви тут отримуєте?

— Чотириста.

— Що-о?! — та кулаком по столу — бах!

«Ну,— думаю,— тепер покаже, що він за птиця».

А він аж пополотнів.

А я думаю, ось зараз як крикне: «Хіба двісті не досить?» Пропали ми, думаю, та й обіззався.

— У мене ж,— кажу,— п'ятнадцять років стажу за фахом. Три роки працюю тут...

Тільки сталося зовсім не те, на що я сподівався.

— Як ви можете працювати! — крикнув він.— Вас визискують!

Зрадів я та й кажу:

— Дякую!

А він:

— Ви тільки не кваптеся, почекайте трохи, ось я впораюся зі справами, доберу, що тут та як, а тоді й про вас подумаю.

Вийшов я з кабінету й одразу наткнувся на колег:

— Але ж ви помилилися! Геть усі помилилися. Він чудова людина!

— Що сталося? — сипонули вони до мене.

Я усе розповів, і тоді один із наших теж упав у слово:

— Так, учора він заходить до нашої кімнати й каже: «Холодно у вас!» А я йому: «На день дають тільки півбідона вугілля». Він аж руками сплеснув. «Ну я ж їм!.. Яка нищість! — каже. — Я не можу цього зрозуміти!»

І ми полюбили цього хлопця. Він з нами всіма поодинокі мав розмову про ту несправедливість, що чинять нам. «Як вони це роблять, де їхня совість! І як можна таке робити з людьми!» — вигукував він у відчай.

Один наш працівник розповів йому, що вже ось чотири роки, як він не мав відпустки і на чотири дні. Наш патрон скрушно вигукнув:

— А совість, де їхня совість? Мені таке й у голову не збрело б, а вони, бач, роблять!

Слова словами, а діло теж треба побачити. Та й побачили.

Працювати він почав так, що куди там нашим попереднім хазяям. Ми теж працювали від щирого серця. То небагато й часу минуло, як прибуток підприємства збільшився удвічі. Ми працювали навіть у неділю. Далєбі, на себе так не працювали б, як на Ерджана. Тільки Іхсан не любив його, ніяк не хотів йняти йому віри. Ми аж сердилися на нього:

— Ерджан — ангел! Такі люди на підлоту не здатні.

Ми розуміли політику цього хлопця. Він хотів мати під ногами міцний ґрунт, щоб поліпшити й наше становище. Отож ми й чекали собі, коли нам збільшать платню. Три місяці сподівалися. Але все було так само, як і раніш, ба навіть гірше. Прикрутили такі морози, що ой-ой-ой, а вугілля хтозна, чи й давали хоч чверть того, що перше. Зарплату теж раз по раз утинали. Отак помалу ми вже допрацювалися до того,

що далі нікуди. А хазяїн мав того зиску дай боже. Самих тільки податків платив з цього сто двадцять тисяч.

Тут Іхсан і почав:

— А що я казав!

Ледве ми його утримали, бо схопився був, хотів бігти до хазяїна. Ледве одраями:

— Ще трошки потерпимо. Помовч уже, заціп зуби.

Наступного дня знову не пустили ми Іхсана. Так минув іще місяць. Вже почали й інші нарікати. Наче вабули, що тих, хто рота трохи дужче роззявляє, вигонять за двері.

А хазяїн наче у воду впав, уже до нас не приходить. Тільки старих працівників почав помалу звільняти, і ось із нашого товариства зосталося, може, половина. Аж одного дня терпець урвався всім. Хтось крикнув:

— А ходімте до цього типа!

Слідом за ним закричали й інші:

— Годі вже!

— Душу виймають!

Ми схопилися й хотіли бігти гуртом. Але один, уже старий наш працівник, порадив:

— Так не можна. Давайте виберемо депутацію з трьох осіб. Хай підуть і пояснять наше становище.

Вибрали депутацію, один з трьох був і я. Ідемо. Один колега наперед почав гарячкувати:

— Якщо він не дотримає свого слова, я йому в пику плюну. Хай мене грім уб'є, коли брешу!

Підійшли до кабінету, стукаю — ніхто не обзивається. Ще раз постукав, чую:

— Заходьте!

Відчиняємо двері — прямо перед нами стіл. Наш молодий хазяїн за столом, а ноги — на столі, голова низирає з-поміж підборів. Побачив нас і не те що ногами — пальцем не ворухнув. Сидить, жує гумку.

— Чого вам? — запитав товстим голосом.

— Прийшли з вами поговорити.

— В робочий час? Прийдете на перерві.

— Ні, ми зараз хочемо.

— Чого ж ви хочете?

— Ви коли прийшли сюди, то хіба не навчали нас, що це підлість — платити нам таку мізерію? Хіба не казали: «Як це можна!»

Він не знітився, відповів:

— Казав, та й що?

— А коли нам не давали відпустки, ви хіба не казали: «Де їхня совість?»

— Так, казав.

— Ви бачили, що ми ледве животіємо, і, мабуть, разів сто вигукнули: «Яка нищість, як можна робити таке з людьми!» Було?

— Було!

Оце ж і є холодна кров. Він помітив, що ми розгубилися і не те що говорити, а й дихати боїмося, та й почав:

— Тю на вас! Я казав усе те, бо не знав, що таке трудове життя. Я тут уперше почав працювати, хотів чогось навчитися, отож і питаю: «Як вони це роблять?» А тепер я не питаю, де їхня совість, бо за три місяці сам навчився все бачити. І вас запитувати тепер немає потреби. Геть звідсіля!

Він виплюнув із рота жуйку й запалив цигарку. Ми вийшли з кабінету, і я сказав моему гарячкунові товаришеві:

— А ти ж посягався плюнути йому в обличчя. Чому ж не плюнув?

Він одказав:

— У цього типа немає обличчя, куди ж би я плюнув?

УПИР

Батько помолився, надягнув до сну сорочку й сказав:

— Я лягаю.

Я теж убрався в жовто-білу смугасту піжаму, що її недавно пошила мені сестра, ліг у ліжко й узяв газету. Цю вечірню газету я купую в галасливих продавців, і так вона мені подобається, що я не минаю і рядка. Та й нема нічого веселішого, як шукати помилок у передових статтях. Звичайно, з помилками пишуть і самі автори, але ще дужче убарвлюють ту писанину редакційні працівники, що, як і я, не закінчили ліцею.

Того дня редакторів газети не сподобалася поведінка англійського міністра зовнішніх справ. Газета також навчала американського президента, як треба керувати державою, а генеральному секретареві ООН радила краще пильнувати роботи.

Упоравшись з передовою статтею, я почав читати історію провидця Абу-Еюб Асарі¹. Потім надійшла черга роману «Візантійські повії».

Я щовечора так роблю. Для очищення й утихомирення душі читаю історію провидця Абу-Еюб Асарі. А потім, почитавши чи й ні про візантійських повій, вимикаю світло й поринаю в сон.

¹ Мусульманський святий, на честь якого у Царєграді побудовано мечеть, де султанів благословляють до трону.

Хай аллах прощає нам гріхи наші. Коли я читаю про візантійських ку... чи то пак повій — я набуваю гріхів, та коли я читаю про Абу-Еюб Асарі — дістаю розгрішення.

Того вечора я прочитав новий уривок про візантійських повій. Автор цього роману був до дідька хитрий. Уривок закінчувався якраз на такому місці, що неодруженому, далекі, тяжко було чекати на нову газету.

Щойно я хотів вимкнути світло, як постукали у двері. Скільки разів я казав батькові: «Давайте зробимо дзвінок». — «Ні,— каже,— од замикання ще хата згорить». — «Аж,— кажу,— електролампа є, та й не шкодить». — «Е, так то,— каже,— лампа, з неї вогонь не б'є».

До дверей у нас була прироблена залізна стукачка у вигляді руки. І ледве-но хто постукає у двері, як наш двоповерховий дерев'яний будиночок починає ходити ходором, а зі стін сиплються цвяхи.

Цього разу стукала тітка Емінаним:

— Решіде-е! Відчини!

Із матиного покою чується голос:

— Іду, Емінаним.

Матінка йде вниз, відчиняє двері, і я чую уривки розмови:

— Решіде, скажи... панові Сюлюманові, хай швидко йде сюди!

— Е, вже повкладалися спати. А що таке? Либонь, столяр Гусейн ізнову жінку б'є. Щоб йому руки повсихали, щоб він не зволовдав ними сокири держати!

— Та ні, ні... Аби це, то ще б і нічого, а то упир!..

— Упир? О господи!..

— Йй-богу...

— І де?

— На гробках.

— О рятуйте... Я боюся...

— А хто не боїться. Біжи й скажи — хай зараз же йде сюди.

Ми посхоплювалися як опечені. Батько поверх сорочки надягнув дощовика і закричав:

— Жінко, світи ліхтар!

Мати засвітила, і ми всі вимелися на вулицю, а там уже сунула ціла юрма людей. І всі йшли до цвинтаря. Наш староста Абюзер-бей, що колись служив у поліції, наказав:

— Повідомте й Мухсін-бея.

Мухсін-бей працював на пошті й був людина відома. А імам Шевкет-ефенді гукнув:

— Ясіна-агу й Гюсмена-агу теж покличте!

Поки не було цих двох, хтосьна, чи й наважився б наш куток напасти на упира. Ясін-ага був економ на складі в Мейвахоті, а Гюсмен-ага візникував. Ці двох на нашому кутку найхоробріші.

Майстер Матвааджі Азіз запропонував покликати і Яні, але натовп так загув, що імам Шевкет-ефенді, мов вирок, проголосив:

— Не треба!

А тітка Емінаним вигукнула:

— Яке діло християнам до упира? Як до правди, то оце все хіба не через них? Таж варто одному християнинові поселитися серед мусульманів, як покійники почнуть вити. Ще дякувати аллахові, що не завили усі могили та не лізуть на нас.

Але мюезин¹ Ремзі-ефенді мовив:

— Не кажи так, Емінаним, бо сам аллах тільки відає, чиє серце сподобить шлях істини. Не позирай на видиво, а дійми єства його. У Ченгелі був один батюш-

¹ Служник мечеті, який з мінарета закликає до молитви.

ка, сорок років батюшкував, а при смерті удався до аллаха.

На баштані коло цвинтаря вже були всі, окрім Яні. І майже всі з ліхтарями. Жінки й чоловіки, старе й мале, сунули до цвинтаря. Тільки й чути було:

— Ви бачили коли-небудь упира?..

— І я ні... Так боюся...

А батько наче дражниться з матері:

— Я щоночі бачу упира.

— Ти згадай, яку ти мене брав,— спалахує мати.—

Та ще візьми люстро й подивися на себе.

До цвинтаря було вже недалеко, і ми пішли повільніше. Син крамаря Сеїда-ефенді показав, де він бачив упира:

— Отут був, в одій могилі.

Візник Гюсмен не вірив, що упирі існують, і сказав хлопцеві:

— Ей, парубче, нічого ти не бачив.

— Ні, дядьку,— почав запевняти хлопець.— Кораном присягаюся, бачив.

— А скільки їх було?

— Один, другого я не бачив.

Тут обізвався крамар:

— Послухайте, що він городить. Гуркало ти дурнувате! Та ти ж ніколи не бачив і який він, той упир, як же ти пізнав його?

— Ну та й що, як не бачив! Здогадався. Тітка Емінаним бачила кілька разів, то розповідала.

До цвинтаря було вже зовсім близько, і ми йшли вже аж геть повільно. Я на всяк випадок пас задніх. Правда, ті, що позаду, не побачать упира, але я здався й на це. Перший ішов імам, а вже за ним — громада.

— Може, це й добре, що ми такий калабалик учили,— кажу я до Ясіна-аги.

А він мені:

— Та він же таку орду як побачить, то й голови не виткне.

Аж хлоп'я, що плуталось під ногами, й собі встряло в балачку:

— Онде сержант Іззет, що в жандармах служить, то він так боїться упирів...

— Дитячий розум! — засміявся Ясін-ага. — Жандармської влади боїться тільки жива душа. А упиреві не те що сержант, а й сам начальник жандармерії нічого не ваподіє.

Найзадніш тюпав староста Абюзер-бей. Він колись був комісаром у поліції і тому поклав собі переймати тих, котрі, забачивши упиря, тікатимуть геть.

Всі розповідали історії про упирів. Тітці Емінаним як наперед танцювати:

— Упирам дуже смакують легені, а надто дівочі.

Тепер ми були вже сливе на цвинтарі. Імам Шевкет-ефенді шепнув:

— Цитьте!

Ми завмерли. Раптом хтось коло мене спитав:

— Чуєте?

Ще б пак. Раз по раз, забиваючи голос анкарського радіо, із ями чулися голоси упирів.

— Нібито жіночий голос...

— Далебі, жіночий...

— Та їх там ціле кодро!..

Ті, що стояли спереду, наготували дрючки та кілки, але імам їх стримував:

— Палицями не треба, ми їх проженемо аллахом та молитвою.

А голоси з ями дужчали. Ось крикнув упир:

— О-о-ой!

А за ним упириха:

— О-о-ой!

- Серце!
- Душе моя!
- О-о-ой!
- Серце!
- О-ой, о-ой!

— Це упирі одне в одного серце виїдають! — крикнула тітка Емінаним.

Із цвинтаря війнув вітерець і доніс приємний запах ракі¹. Тільки тоді мені стукнуло в голову, що тут не упирями пахне.

- О-о-ой!
- О-о-ой!

Гюсмен-ага теж зметикував, що тут щось не те, і крикнув:

— Які там упирі!.. Тут одне одного кусають, та тільки не упирі, а люди.

Тітка Емінаним розсердилася. Вона накинулася на Гюсмена-агу з криком:

— Що ти мелеш! Сказано, прибілося сюди з Болгарії, то ні в упиря, ні в біса не вірять.

Тільки вона це сказала, як із могили почулася пісня:

— Гей, у возі четверо коліщат... Та й украли ж дівчину, ой дівча...

Імам ледве стримував натовп, що напрявився був із ціпками до цвинтаря:

— Давайте краще разом крикнемо.

Тільки-но ми почали кричати, як у ямі щось так завалувало, що аж моторошно стало всім. Потім на світ божий виткнулося дві голови. А відтак двоє голих людей виплигнули з могили й гайнули на баштан, де й зникли в темряві.

Ми підійшли до ями. Долі валялася пляшка, консервна бляшанка і ще деякі там речі.

¹ Горілка з винограду.

Тітка Емінаним, нікому не показавши, швиденько ткнула ті речі собі під полу. А ми, все ще з балачками про упирів, пішли по домівках.

На другий день я пішов до Аппі, сина Гюсмена-аги.

— Агей, гидотнику,— кажу,— вовк вовка не гризне, а тобі не соромно отак кусати дівку тітки Емінаним!

Аппі прикинувся, ніби нічого не розуміє.

— Я бачив її сорочку. Якби тітка Емінаним не сховала так хутко її під полу, мав би ти на горіхи.

Нічого було робити парубкові, розповів усе по правді.

— А що ж діяти? Оженився б, так грошей нема. Боюся, що одружуся та не прогодою жінки. Так ми й обжилися в ямі, тільки ж і там дихнути не дають.

— Як не можеш,— кажу,— одружитися, то купуй, так, як я, за п'ятнадцять курушів, газету й читай роман про візантійських повій. І не треба буде ставати упирем.

ПОМИЛКИ ЛІКАРІВ СХОВАЄ МОГИЛА

Ми перед дверима міської лікарні. Хворих — хоч греблю гати. До лікаря викликають по черзі. Ось вихопився якийсь молодик із рекомендацією і шмигнув до кабінету прямо перед носом молодиці. Решта теж простягає руки й показує рекомендації.

Стоять, щоб зробити рентгеносвітлину. Ось викликають на рентген молодицю, у неї опух кутній зуб, а потім заходить хворий на сухоти парубок. Молодиця віддає призначення й виходить.

Хворий на сухоти парубок стоїть під дверима кабінету й чекає. У руках — рентгеноплівка. Ось і його черга. Лікар-фахівець вивчає його знімок:

— Та-ак, у вас на кістці нижньої щелепи з лівого боку пухлина. негайно треба робити операцію.

Парубок остовпів:

— У мене ж сухоти...

— Ні-ні, що ви! На плівці ось... Операцію, і негайно. Парубок з плівкою в руці йде до операційної.

А молодиця, закутана рушником, стоїть теж під дверима лікаря-фахівця. Обличчя її так розперло, що воно стало як барабан. Лікар розглядає знімок і каже:

— Вам, пані, треба полікуватися в санаторії.

Жінка ледве роззявила рота:

— Що ви, добродію!

— Іншої ради немає. Вам зроблять піддування й полікують стрептомицином.

У хворого на сухоти парубка вирвали три зуби й розстрожили кістку. А біля дверей стоїть натовп і чекає. Лікар витягає четвертого зуба і заглядає у знімок:

— У вас хронічний ревматизм.

— Добродію, у мене сухоти...

— О! Що це ви самі на себе набалакуєте! Я вам дам ліків, і ви трохи поп'єте, щоб не перехопилося на серце.

А молодиця вже з іншою плівкою в руці стоїть під дверима іншого лікаря-фахівця й чекає свого ряду. Лице їй так розперло, що вже не видно одного ока.

Лікар вивчає плівку:

— Пані, потрібна допомога хірурга.

— Але ж, добродію, гляньте на моє обличчя. На обличчя! — жінка спромоглася навіть закричати.

— У вас порушений кровообіг...

Жінка то закричить, то застогне. Врешті з плачем іде до операційної і лягає на стіл — їй вирізуватимуть апендикса.

Молодиці вирізали апендикса. Обличчя вже опухло, що їй очей не видно, а після операції на легенях, вона вже, вважає, і дихати не могла. А їй знову дали світлинку іншого хворого.

— Негайно повинна втрутитися наука! — сказав їй лікар.

— Хай втручається, — ледве промовила молодиця.

— Коли не зробите на нозі операції, то попроситеся з життям.

Жінка застогнала й пішла до операційної.

А парубок із зав'язаною щелепою теж чекав — стояв до іншого фахівця. У нього вже були сухоти третьої стадії. Але мало того, що він харкав кров'ю, у нього від тих ліків, що йому дали проти ревматизму, окривіла нога. Тепер у руках він тримав аналіз сечі й крові. Звичайно, й цього разу теж йому ткнули в руки чужий аналіз. Лікар оглянув аналізи й вигукнув:

— Я дивуюся, як ви ще стоїте на ногах!

Очамрілий від операції та ліків проти ревматизму парубок прожебонів:

— Я теж дивуюся!

— У ваших нирках та сечовому міхурі повно каміння. Негайно операцію!..

— Добродію...

— Цитьте! Що воно за хворі, так легковажать своїм життям!

Парубок застогнав і, кульгаючи, подибав до операційної.

Ми під дверима лікарської комісії. Кого тут тільки нема: і коростяві, й сліпі, й криві, і такі, що вже ледве по світу ходять.

Спочатку за допомогою двох санітарок увійшов отой сливе вже мертвий парубок. Навколо столу, накритого зеленим сукном, сидять у білих халатах лікарі. Один із них читає історію хвороби:

— «Внаслідок того, що хворій зробили операцію матки, науково було доведено, що вона вже не зможе

родити, але, виявляється, хвора привела ще трьох дітей, що неможливо з точки зору медицини».

Парубка вийняли на ношах. А що він невдовзі оддав богові душу, то його труп оддали студентам-практикантам.

Тепер до кабінету зайшла на милицях однонога жінка. Вона мала таке обличчя, що ніхто не сказав би, що воно колись було схоже на людське.

Один лікар почав читати:

— «Лікарська комісія нашої лікарні ретельно оглянула хворого й визнала, що він цілком здоровий, а лише прикинувся хворим, щоб уникнути військової служби...»

Жінка як стояла на одній нозі, так і бебехнулася додолу.

БОРЕЦЬ ЗА ДЕМОКРАТІЮ

Мій дід готував чудові солодощі і тим зажив собі слави серед міщан. Таких цукерок з горіхами, як робив мій дід, тепер нема. І покійний мій батько теж був запопадливий до роботи.

А навпроти нас та жив один чоловік, він мідь умів обробляти. То до нього ото їдуть люди та й ставлять своїх ішаків прямо перед дверима нашої крамниці. Так батько розсердився та й собі заходився коло міді. А котляр теж розгнівався і почав продавати солодощі.

А по сусідству жив іще один чоловік, то він мав пральню. Так увесь бруд, уся вода текла прямо на нашу крамницю. Батько мій і розлютився. Я тоді ще був маленький, але пам'ятаю, як батько кричав:

— Один до крамниці ослів стягує, а другий виваром очі заляпує. Ну я вам покажу!

І, щоб допекти ворогам, поїхав батько до Стамбула та й привіз відтіля цілу хуру тканин. Тепер батько порався вже не тільки коло міді та солодощів, а ще й коло аршина.

Та невдовзі батько затявся й із шевцем, той жив по ліву руку від нас. То батько взяв та й привіз із Стамбула скриню взуття. І у нас в крамниці стали продаватися ще й жіночі черевички, пошиті на європейський штиб.

Тепер батько як поїде, бува, до Стамбула, то що не побачить, того й накупить. Навіть радіо привіз, про нього тоді тільки чули. Та, либонь, усе вже було: від голки й нитки до їжі й святки. Батько помер, і все оте

начиння зосталося мені. Тільки я полишив крамарювання, бо мені заманулося стати письменником, та й аллах наділив мене такою кебетою. Хоч батько мені й заповідав, щоб я не полишав крамарювати, але я не міг чинити батькову волю й вирішив спробувати писати.

Середню школу я закінчив, а далі вчитися не зміг. Тільки писав багато. Три зошити списав віршами. Два вірші навіть надрукували в нашій газеті. Але що тутешня газета? Маленька, навіть на роботу туди не можна влаштуватися. І в письменстві ніхто нічого не тямить. І я послав свої вірші до одного журналу. Але ж не надрукували, все заздрощі!..

Тоді я написав двадцятидвохсторінкову статтю. «Що треба зробити для поступу нашої держави» й послав до однієї газети. Думаю, попаде в мудрі руки, то подадуть як передовицю.

Аж якось забігає до мене один приятель:

— Тобі не казали? У газеті твій допис.

У мене ледве серце не стало. Я в цій газеті не минаю й рядочка, а то й не побачив. Але свого хвилювання не виявляю.

— Та вряди-годи пишу. Газети щодня обривають, просять, щоб дописував, але ж ніколи... А в якій газеті ти бачив?

Приятель розгортає газету й на п'ятій сторінці показує заголовок «Віч-на-віч із читачем». Мою двадцятидвохсторінкову статтю переробили на п'ятирядкову. Спочатку написали мою адресу й прізвище, а потім: «...пропонує для зміцнення нашої батьківщини позбавитися від неписьменності й сіяти якомога більше цукрових буряків». Це було зовсім не те, що я писав. Вони написали, як самі схотіли. Спочатку я хотів послати спростування. Але потім передумав. Бо коли я з цими гидотниками посварюся, то вони й п'яти ряд-

ків не надрукують. Хай уже буде. П'ять — то й п'ять. Іншим разом видрукують шість, а там і шістдесят...

Але становище дописувача в газету зовсім інше, ніж якогось там крамаря. Це не те, що продавати черевики або голки для заштрику. Всі дізналися, що я дописую в газету, й почали мені докучати:

— Гей, не забудь нашого міського голову в газету протягти.

— І про дороги напиши. І що ліси повсихали...

Чого тільки не радили. А нема, щоб дивитися на силу тих п'яти рядків. А коли б я написав десять або п'ятнадцять, то хтозна, що й було б.

Газетярів називають «родиною писарів». Для того, щоб стати газетярем, треба влитися в цю родину, іншого шляху немає. І до всіх газет, де які тільки були, я понаписував листи з таким початком: «Вашу поважану всіма газету я полюбив, тільки-но прочитав її найперший номер». Такими бучними словами я виписав усього листа, а наостанок дописав: «І ось, коли хочете, я можу вам допомогти в добиранні матеріалу і не візьму за це й шеляга».

Відповідь прийшла тільки з однієї газети. Ця газета тільки зорганізувалася, й вони добирали дописувачів із усіх куточків. Мене прохали послати свою фотокартку на кореспондентське посвідчення. Я негайно ж послав фотокартку. Недовго й чекав, щось за кілька днів і прислали. Отже, в одну газетярську сім'ю я влився. Тепер лишилося вибирувати новини та посылати. Правда, через це вибирування, в крамницю ніколи було й на поріг ступити, але хто там зважав на те.

Перший допис я написав про те, що одна молодиця подарувала Червоному Півмісяцеві п'ятдесят тисяч лір. Дописа не надрукували. Написав про футбольний матч — знову не надрукували. Написав про один зло-

чин, про лагодження доріг, про те, що з Анкари приїхало якесь поважне панство. Шлю поштою, передаю телеграфом — нічого не чують. Аби тільки й цього горя, го ще б нічого. А то ж я казав усім: завтра про вас у газеті буде, читайте. Тепер усі підгигикують:

— Хаміт-ага перекрив черепицею хату, напиши в газету.

— А в Бекіра вкрали осла, напиши!

Я ославився на весь білий світ. До того ж, збираючи новини, занедбав крамницю, одцурався від усього, бо куди ж — і про вечір у ліцеї пиши, і кого обрали до муніципалітету пиши, і про ціни на їдло теж пиши. Так аби ж хоч друкували, а то що божий день п'ятнадцять або й двадцять лір плачу за телеграф та телефон. Оце якось передав одну партійну промову. Усе до крапочки передав, цілу годину розмовляв по телефону, щось п'ятдесят лір проциндрів, а діла нема. І покинути пізно. Усі вже бачили моє посвідчення. Тепер, думаю, аби хоч два рази де-небудь надрукували, то я б сказав: «Хоч просіть, хоч ні — все! Більше не пишу!» А краму в крамниці все меншало.

Аж ось одного дня із тієї газети, що я в них був кореспондент, приходить лист:

«Шановний наш дописувачу!

Ми хочемо, аби наша газета була ідеальна, і тому просимо Вас написати про Вашні погляди на наш орган. Надто ж ми хочемо дізнатися, як ставляться до нашої газети люди, які матеріали їх цікавлять. Присилайте нам усякі цікаві новини, на такі теми, як ось: коли п'ятеро людей уб'ють одного — це нормальне, а коли один уб'є п'ятьох — це ненормальне, а отже, цікавіше й важливіше, ніж повідомлення про ціни на їдло. Або: глядачі на стадіоні набили суддю — це звичайна собі подія. А ось коли суддя б'є глядачів, це оригінально. Чи таке: сімдесятирічний дід, який мав уже внуків,

став жінкою і народив п'ятеро дітей. Як бачите, такі новини смішні, цікаві й оригінальні.

Ми бажаємо вам успіхів і маємо надію, що ви зрозумієте наші поради й станете одним з представників нашої модерної газети.

Ще раз бажаємо успіхів».

Я прочитав листа й зрозумів, чому не друкували моїх дописів. Ще перед цим я помітив, що для газети цікава новина не та, що собака покусала дядька, а та, що дядько покусав собаку.

Я позабивав вікна в крамниці й почав шукати цікавих новин. Тільки ж нічого мені не траплялося. «Як же воно людям трапляється,— думав я,— а мені ані гич?» Невже у нашій окрузі нема нічого такого, щоб можна було написати до газети? Минають роки, а в газетах про нашу округу ані слова.

А мені вже життя немає — насміхаються. Бо ж я показував усім моє посвідчення та хвалився, що став кореспондентом. Тепер не можна на вулицю виткнутися, кого не стріну — «Я твою передову статтю читав»,— каже. Привітаюсь, а мені у відповідь: «Ми твою статтю читали». Сиджу дома, ні на базар, ні до каварні не виходжу.

Отак сидів я якось край вікна, і в моєму серці зродилося натхнення. Навпроти моєї хати був луг, на ньому паслися ягнятка, а серед них двоє ішаків. Я вхопив перо і написав...

Потім побіг на телеграф, і наступного дня в газеті на третій сторінці усі прочитали моє повідомлення:

«Окотився ішак. Як повідомляє наш кореспондент, учора в місті... у сорокап'ятирічного ішака найшлося двоє ягнят. Перше співає, мов соловейко, а друге глухоніме. Ягнята смокчуть ішаків хвіст і тим годуються. Старі люди розказують, що від того часу, як

у нас засяяло сонце демократії, ще не було такого випадку, щоб ішак, та ще й старий, окотився, і вважають це за добру прикмету».

Так я врятував свою честь. Але успіхи заважають людині працювати. Ось недавно послав два дописи, то одного вже й надрукували на першій сторінці.

«Рибоград. Наш спеціальний кореспондент із міста... повідомляє: вчора в тій окрузі випала з неба риба тунець. Кожна рибина важила шість-сім кілограмів і була начинена сендвічами з шинкою. Цей рибоград тривав щось дві години й завдав тяжкої шкоди садовині та городині. Гадають, що, якби цей рибоград тривав і досі, сей рік, можливо, був би голод. Але можемо з радістю всіх запевнити, що компетентні органи, аби врятуватися від таких дощів, будуватимуть у повітрі сажалки».

Тепер я знайшов вихід. До газети я дописував усяку нісенітницю: що якийсь дядько брикнув лошицю або що якась молодиця народила жабеня.

Із моїх повідомлень виходило, що в нашій окрузі ні людина, ні тварина не народжують нічого нормального. У корів знаходжуються лошата з вісьмома головами й двома хвостами, а жінки народжують небачених до того предивних істот — наполовину буйволів, а наполовину верблюдів. У цілій окрузі не висталося й однієї душі, чий родовід я б не змінив. Я писав, що одна шістдесятирічна жінка мала шестеро дітей і тридцятьоро внуків, і вже як тільки вона померла та стали її обмивати, побачили, що вона була цнотлива. Щодня я вигадував одного дописа, і в них не було жодного такого, де не писалося б про щось страшне. Куди я лиш гляну — скрізь побачу все тільки гидотне та соромітне. І коли ви десь прочитаете, що в небо знялася якась установа або кудись вилетіло якесь бюро, то ото все нонаписував я. Щотиж-

ня в нашу округу прилітав хто-небудь із Марса. І всю мою писанину газети подавали на першій сторінці, ще й заголовки часом друкували великими літерами. І мені зовсім не важко оте все видумувати. Певно, що хто не розуміється на газетярстві, тому тяжко буде щось придумати. Я роблю це так. Випиваю пляшку оковитої, а потім починаю палити цигарки з гашишем. Три цигарки — і на мене находитъ нахнення.

Тепер я живу на свій заробіток, бо батькову крамничку проциндрив уже давно. Правда, спочатку я писав безкоштовно, газета сама платила мені по п'ятдесят курушів за рядок письма. Потім стали давати одну ліру, дві, а тоді й п'ять. І раптом одна газета запропонувала мені десять лір. Тільки-но запропонувала, а вже інша дає двадцять. Двадцять лір — гроші не малі, але ж завдяки моїм дописам тираж газети теж збільшувався.

Тільки ж наші читачі такі ласі на витівки, наче мавпи. Найцікавіші, найнеймовірніші мої дописи їм помалу обривають. Щодня вони хочуть мати таке, щоб аж очі наверх лоба вилазили з подиву. Спочатку ти пишеш, що чоловік задушив свою дружину мотузкою. І одведи господи написати таке вдруге — ніхто й уваги не зверне. Тепер треба писати, що він порубав її на шматки. Та й до цього звикають... Тоді пишеш, що він перекутив усе м'ясо на машинку. А вдруге напишеш, одразу ж почуєш: «Тю, та вже ж один раз таке було. Нема тут нічого дивного. Пишуть усяку нісенітницю».

І тому треба писати, що вбивця порубав жінку на шматки, наробив із м'яса січеників та й поїв.

Видумувати можна без кінця й краю. Але хоч би скільки ти видумував, читачеві все обриватиме. І тому мені провели в хату телефон, щоб завчасно попе-

реджати мене, що пора присилати «ще цікавіші, ще дивовижніші новини».

Мій авторитет зростає, усі ставилися до мене з пошаною. Куди не піду — двері навстіж і місце на покуті. Я знаю, що вони мене не люблять, а бояться, і поза очі, мабуть, кажуть: «Обмини болото — не смердітиме». Вони знають, що коли мене розгнівають, то я їх у їхній же таки газеті осоромлю навіки. І хай потім удаються до спростування. Огуді, хоч би й видуманій, вірять усі, а хто повірить твоєму спростуванню! Усі про це знають, отож і бояться мене та й шанують.

Того дня, коли я подав до газети кореспонденцію про те, що шестирічна дівчинка затягла в гори тридцятирічного жонатія, а сімдесятирічна баба запопала десятирічного хлопчика й причинила його в хаті, до нас в округу прибула одна високоповажана особа. Я дуже шанував цю особу, отож мені не випадало написати про неї щось таке, що личило б нашій газеті. Тоді я вирішив офірувати мій фах і вперше у житті написати правду. В газеті не могли знехтувати цим дописом, бо я був відомий газетяр і мав сорок років стажу. Я написав усе по правді, щоб в нашій країні діється, що люди балакають, про партійні справи, про все, про все й без краплини брехні. І того ж таки дня, коли вийшла газета, мене, за те, що я вперше написав правдиво, заарештували. Тепер я у в'язниці. Ви, мабуть, бачили у газетах мою фотографію з підписом: «Обстрижений борець за демократію у в'язниці».

Так я зрікся свого фаху, зате став борцем за демократію. Що для газетяра вкрай обов'язкове і чим я стільки часу нехтував. То тепер надолужую прогалине.

БАНКЕТ З НАГОДИ НОВОГО КАЗАНА

Перший. Прошу вас, пане! Ми перед журналістами низько схиляємося. О-о-о!

Хтось інший. Вітаю вас, добродію!

Той, що прийшов. Дякую. Тільки я не зрозумів, із чим ви мене вітаєте.

— Таж із вашим новим казаном.

— А... Так, так... З казаном... Без казана нема діла... Казан — то велика справа.

— Дозвольте запросити вас до буфету... По чарці для апетиту... Пан губернатор теж ось-ось приїде...

Четвертий. Ми з вами десь зустрічалися, але де?

Ще хтось. І я вас наче десь бачив. Чекайте, чи ви не були на відкритті нових воріт на різниці?

— На жаль, ні. Коли ж ото, пане, призначають церемонії в один і той самий день. Скрізь не находишся ж. Я, мій пане, того дня ходив на склозавод. Там зробили ще один димар.

— А я так і не зміг туди піти. Там, казали, була така птиця, що й досі не можуть забути. Але кажу ж, щонеділі церемонії, та й не в одному місті. Хіба находишся?

— Стривайте, стривайте... Тепер я згадав, де вас бачив. Це було тоді, як у Японії закупили пароплав — і...

— Так, так, я був на тому банкеті і вас теж пам'ятаю. Я звернув увагу, що ви їли тільки кремовий торт.

— Так, я якраз перед тим на одному банкеті трохи переїв, то до м'ясива й не доторкався.

Ще хтось. А що воно за казан?

— Хтозна. Казан, та й годі. В усякому разі, не казан для пральні.

— Смачного вам. А я мучуся із своїм шлунком, не перетравлює їжі.

— Та й у мене таке саме. Щось із цим травленням тепер у всіх. Чи воно епідемія, чи що. Я з собою ношу соду. Нате й вам, випийте.

— Дякую, треба буде й собі носити.

— О-о-о... аж полегшало.

— О-о-ох!.. Ви ось тільки покуштуйте, яка в них печеня з індички. Чудова, будь ласка!

— Дякую, я ось краще піріжечків.

Хтось із тих, що коло столу. Хто воно отой гладящий?

— Котрий? Що м'є віскі?

— Ні, он той.

— Той, що їсть банани?

— Та ні ж...

— А-а, той, що бере холодне м'ясо?

— Ні, позад нього, руку простягає.

— А-а! Не знаю, я його часто бачу.

— Е, що й казати... Якби не ці церемонії, то ми б і не зустрілися... Пам'ятаю, як я ще був зовсім маленький, покійний батько брав мене за руку і щодня вів мене в текке¹. Щопонеділка в Уксюдар, в текке Рюфаї. По вівторках ми ходили до Касим паша, по середах в Чюрюклюк, а в четвер у Мевлянкапи. Що день божий — до яких-небудь дервішів.

— А так... ми теж ходили. Які там були пироги!.. І всякої тобі потрави... Як подивишся, бува, аж столм гнуться, а де й дівалося.

— Ходили, звісно, не за тим, щоб наїстися, а щоб порозмовляти.

— Авжеж... Ви не хочете печінки?

¹ Оселя дервішів.

- Ні, мені крученики припали до душі...
- Еге, добрі...
- А який воно тут завод?
- Бог його й знає... Як глянути на верстати, то наче машинобудівний.
- Завод такий, що ого-го!
- Аякже! Цивілізація, мій пане, йде вперед. Я вам раджу покуштувати начиненої скумбрії...
- Недавно газети писали, що Америка дає нам атомний агрегат. То, чого доброго, може, оцей завод і є атомний...
- А чого доброго. Бо балакають казан-мазан, а до ладу ніхто нічого не знає.
- А стрічку перерізуватимуть?
- Та губернатора ж чекають.
- А завод чий?
- Либонь, американський.
- Та ні. Хіба американці такий банкет закрутили б? Завод наш, тільки цікаво, кому належить — водотрестові чи трестові монополій.
- Здоров пів! Щоб тут — воду роблять, чи що?
- І сиравді, тут же казани випускають.
- Ну, тоді трестові монополій. Казани, мабуть, для гуралень готують... Оцього чоловіка я бачу на всіх банкетах.
- А ви не знаєте, що то за люди в центрі столу?
- Та то запросили депутатів. Ви завтра прийдете на відкриття цього... як його... ну, якесь же відкриття буде?
- Аякже! Незручно не прийти. Ви помітили, що мигдаль недобрий?
- Поступ країни, добродію, залежить передусім від кількості заводів...
- От якби щодня відкривалося по заводу... А ома-ри смачні...

— Учора на банкеті були омари, хіба такі? А чий це хлопчик?

— Бери, синку, що хочеш. Ось яблучка, помаранчі. А ось тістечка. Бери, крихітко, бери...

— Ану, цитьте, бей-ефенді приїхав.

— А хто він?

— Мабуть, хазяїн заводу, а може, й міністр. А може, й з центрального управління! Пане, ми з вами зустрічаємося ось уже скільки на банкетах, а й досі не знайомі. Даруйте, ваше прізвище?

— Моє? Це... Ось слухайте, бей-ефенді почав промову...

— Дорогі земляки! Сьогодні ми влаштували банкет з нагоди того, що на нашої електростанції став до ладу четвертий казан. Я вас вітаю, папове! Цей казан став до ладу без будь-якої допомоги з боку Америки. Нашу звитягу, рішучість і завзяття, які дали нам перемогу над угорською командою з рахунком три — один, видно й тут. Для того, щоб приладнати казан якраз у центрі печі, ми запросили тільки трьох американських техніків, двох інженерів та чотирьох майстрів. Більше ніякої допомоги нам не треба було, і, отже, цей казан був умонтований сливе тільки нашими власними силами. Але по тому, як казан був умонтований, вода в ньому ніяк не закипала. Ми довго шукали причину цього й нарешті помітили, що казан приладнали на відстані шести метрів від печі. А що казан був дуже важкий, то вирішили зробити під ним піч. Такого казана немає ані на Близькому Сході, ані на Балканах. А зроблено казан із олива та міді, і в ньому тільки дві дірки. Ми їх заткнули клоччям, натою і смолою самостійно, без будь-якої допомоги з боку Америки. Вода протікає, але не дуже, й не може потушити в печі вогонь. І якби оце із Теркоса не відключили саме тепер воду, ми б показали вам,

як працює наш казан. Цей казан, панове, відомий ще з часів яничарського повстання¹ під проводом Кабакчи Мустафа. А потім цей казан привезли до палацу великого візира Халіля-паші Сороконога і довгий час у ньому варили ашур² та роздавали жебракам. А потім цей казан довгий час використовували на пароплаві. Казан мав дев'ять ручок, ми приробили ще одну, і ось він працює у нас на станції. Цей казан...

Перший. Цей казан щось дуже довгий... Я піду вже.

Другий. І я теж!.. Завтра ж зустрінемося на банкеті з нагоди чогось там...

— Можливо! На все добре.

— Ходіть з богом.

— Цей казан...

¹ Коли яничари перекидали на міському майдані казани догори дном, це означало заклик до повстання.

² Солодка страва з пшениці й родзинок, якою мусульмани пригощали жебраків на десятий день місяця мухарема.

СПІЛКА ШКОЛИ З РОДИНОЮ

Я не знав, іти на батьківські збори чи ні. Сказати не маю чого, а хоч би й мав, то промовець із мене ніякий — як перед людьми стану, так і німію. Було пізно, але я пішов. У залі вже почалися розмови учителів з батьками. Я прохилив двері й зайшов до зали. На мої кроки схопилася якась жінка й стиснула кулаки:

— Пізно приходите, добродію, пізно!

Я зашарівсь од сорому й знічено відповів:

— Таж дороги знаєте які... Ні таксі, ні автобуса. Схопилася інша сива жінка й теж закричала:

— Це управу й трохи не обходить!

Цікаво, від імені якої управи вона виступає? Чи не трамвайно-тролейбусної?

Жінка провадила далі:

— Шкільну управу найдужче турбує те, щоб діти не запізнювалися до школи. Позаяк уроки починаються о дев'ятій годині...

Її перебила ще якась жінка:

— Ви маєте видати наказ, щоб школяркам заборонялося носити шовкові панчохи. Інші дівчата носять, то моя й собі в'їдається, щоб купили. Треба заборонити не тільки школяркам, а й жінкам!..

Я весь час дивився на її ноги, а потім вигукнув:

— Я підтримую пропозицію цієї пані!..

Її ноги були аж геть погані. Довгі й тонкі, наче тички, а до того й криві, од чого коліна здавалися

ще більші. Набряклі сині жили видніли й під панчогами.

І далі дивлячись на ті ноги, я сказав:

— Усі школярки мають носити грубі чорні панчохи.

Я й сам незчувся, як устряв у розмову про панчохи. А виступати ж не мав наміру.

Але мені не дали доказати: схопився якийсь чоловік — мабуть, теж батько — й почав:

— Тут є справи важливіші, ніж якісь там панчохи. Спершу треба поговорити про іноземні мови. Якби це залежало од мене, я б усі предмети викладав по-німецькому. Я довго жив у Німеччині, там усі діти вчать по-німецькому.

Щоб якось виправдати своє запізнення, я знову почав виступати:

— Я в Німеччині не був, але з вами, пане, згоден, щоб дітей учили по-німецькому. Чому? Тому що по-стущ, усю техніку рухають німці. І коли німецькі діти вчать по-німецькому...

Аж якийсь пан в окулярах перебив мене знову:

— Добродію, наша хата скраю. Якою мовою навчати дітей, знає міністерство. До того ж у нашій школі якраз і вивчають німецьку мову. А тут треба поговорити про наш тісніший зв'язок...

— Скільки годин німецької мови на тиждень? — не вгавав, одначе, той чоловік, що був у Німеччині.

Пан в окулярах:

— В різних класах неоднаково. У першому шість, а в сьомому вісім годин...

— Мало! — крикнув чоловік.

— А мало, — підтакнув і я.

А якийсь старий добродій закричав:

— Ви спочатку забороніть дітям грати в футбол, черевиків не настачиш! Щомісяця купуй...

— А наші дівчатка не грають,— відповіла йому жінка з короткою зачіскою.

— Так хлопці грають,— крикнув старий.

— Хай собі грають. Це жіноча школа...

— Жіноча? А це хіба не Мачка Султаниси?

— Добродію! Ви помиляєтеся. Що ви! Де Мачка, а де Хорхор. Це Хорхор... Середня жіноча школа.

— А-а-а!.. Моя найменша онука ходить до цієї школи. Але хай буде дівчина, хай хлопець, а в футбол грати не гоже. Треба заборонити, бо діти що не день, то все дужче забувають наші давні звичаї...

Схопилася вчителька:

— А все це призводить до того, що діти не ходять до школи, батьки повинні уважніше поставитися до цього.

Поруч зі мною сидів якийсь молодик.

— А банкет коли? — запитав він мене.

— А я не знаю, директора спитай.

— А котрий тут директор?

— На директора тут троє скидаються. Котрий, не знаю.

Молодик удався до одного з них:

— Пане директоре, банкет скоро почнеться?

Чоловік, якого запитали, оглянувся на всі боки:

— А хто директор? Я не директор.

Жінка в окулярах пояснила:

— Директор хворий, на збори не прийшов.

А молодик за своє:

— Так а банкет же коли?

Жінка:

— Який банкет?

Засоромлений молодик бухнувся на місце й зашепотів мені:

— Ну не вбити клятву дівчину, не проситься на неї лозиняка?

— Нічого вам не скажу, бо не знаю за що,— відповів я.

— Приходить сьогодні із школи й каже: «Тату, сьогодні в школі банкет». Отак спокусила мене. Дружина саме вагітна.

Добродійка, що подала пропозицію, аби заборонили носити шовкові панчохи, пропагувала тепер цю ідею серед жінок. А той, що жив у Німеччині, пропагував життя на німецький лад.

Чоловік, що сидів ліворуч мене, повернувся й сказав:

— Вибачте, я ніяк не второпаю, про що тут балакають.

Я коротко виклав йому зміст суперечок та ідей:

— Отой старий хоче, щоб дітям заборонили грати в футбол, а виховували в дусі народних ідеалів. Оця вчителька скаржиться, що діти запізнюються й погано відвідують школу. А ота жінка...

Мій сусіда засовався:

— Як мені вийти?..

— Чому?

— Я помилився, думав, це профспілкові збори. Товариш описав мені дорогу, але я, видно, не зрозумів. Добре, що хоч не почав кричати: «Свободу страйків!»

Знову встала жінка з короткою зачіскою:

— Панове, серед наших учнів є убогі діти. У нашій школі навчається шістсот сімдесят учнів, і майже половина з них не має підручників. Крім того, ми б хотіли хоч із сто дітей годувати обідом. А для цього потрібна ваша допомога.

Мов буря схопилася якась жінка:

— Що день божий допомога. Моя дівчина щодня просить грошей. «Як не дасте, до школи не піду. Хочете мене,— каже,— перед товаришами осоромити».

Я б хотіла знати, що це за допомога. Де тих грошей набратися щодня. Зарплати не вистачить.

— Правильно! — крикнув я.

Жінка з короткою зачіскою почервоніла й запитала у жінки, що була незадоволена пропозицією про допомогу:

— Як прізвище вашої доньки?

— Гюльтен Яшоба.

— Гм-м... Третій «Б»... Гюльтен Яшоба... Ваша донька, пані, тільки один тиждень відвідувала школу. Ми вас повідомляли про це листовно.

— Так що я, брешу, чи що? Щодня даю дочці гроші! — розхвилювалася жінка. Потім сіла й почала розповідати сусідці: — І додому не приходить часто. Де ж це вона бродить? Я з чоловіком розлучилася, то думаю, що вона в батька...

У залі було десь чоловіка тридцять. Усі голосно виливали одне одному свою душу, гамір од того був невимовний.

Жінка з короткою зачіскою сказала:

— Шановне товариство, хто хоче щось сказати, нехай зробить це належним чином.

Ми всі хотіли виступати, і тому всі підняли руки. Першому дали слово одному дідусеві.

— Шановні панове викладачі,— почав він.— Після того як Еїди стратили Гюсейна, вони почали грати його головою. Так був започаткований футбол, і тому гріх дозволяти дітям захоплюватися цією грою...

Ми відчули, що його балачкам не буде краю, і закричали:

— Ми теж маємо що сказати!

Один із тих, що чекали своєї черги, виступив із порадою, щоб дітям давали з дому по дві порції їжі. Одна порція zostавалася б бідним дітям, і таким чином вони не сиділи б на уроках голодні.

Тут почалися балачки про те, що все дороге, що нема доброго масла й не докупилися вугілля. Ми всі голосно балакали, бо інакше промовця не можна було посадити. Та він і сидючи продовжував давати поради.

Я зрозумів, що не дочекаюся своєї черги й схопився, щоб і собі щось сказати.

— Шановне товариство!..— почав я.

Перед цим я не продумав, про що говоритиму, й тепер, щоб зацікавити слухачів, почав розповідати анекдот про Ходжу Насреддіна. Але на половині забувся й сказав:

— Далі ви самі знаєте.

Зупинятися не можна було й на хвилину, а сподіватися на те, що дозволять виступити вдруге, теж було марне. Отож я швиденько зметукував, що краще мені вчителів не чіпати, щоб, бува, моє виступання не окошилося на дочці, а посварити батьків.

— У тому, що діти не ходять до школи, винні батьки. Батько й мати зобов'язані стежити за своєю дитиною. А то є батьки, які навіть не знають, у який клас і в яку школу ходять їхні діти.

Я добре-таки розхвилювався. Вчителі бурхливими оплесками зустріли мій виступ, але встала жінка з короткою зачіскою і сказала:

— Вже пізно, давайте полишимо нашу бесіду до наступних зборів.

— Я виступлю й на тих зборах! — пообіцяв я, а коли ми вже виходили з школи, вчителі ще раз подякували мені.

Додому я повернувся пізно й дружина запитала:

— Де це ти був так довго?

Я поглянув на годинника й сказав:

— На батьківських зборах, так гарно виступив. Бо й справді, батьки не цікавляться, якими ростуть їхні ді-

ти, а потім, коли діти залишаються на другий рік, звинувачують учителів.

А тут дочка:

— Славно, татусю! А мені вчителі кажуть: «Бач, знову твій батько не прийшов». Чого ти не був?

Образилася жінка:

— Хоч би вже дитині не брехав. До півночі десь буває, а каже — на батьківських зборах...

— На зборах був, хай мені хтозна-що, ще й виступав.

— Ну де ж ти був? — скривилася дочка.

— На Хорхорі, там середня жіноча школа.

— А я, тату, в баєзидському ліпеї, цього року закінчую.

— Дочко, а хіба ти не в університеті? — здивувалася дружина.

— Де твоя гречність? — почав я дорікати дочці.— Невже не можна було за стільки часу хоч раз сказати батькові та матері, у яку ти школу ходиш, у який клас? Теперішні діти не мають до батьків ніякої, ані-якісінької поваги.

ПРИЧИННИЙ УТІК

Я йшов з Емінона до Каракоя. Тільки-но ступив на міст, як почув голоси:

— Утік, утік!..

Свистять. Збігається поліція. Угорі, на мосту товчеться юрба. Одні йде, друге приходить, третє стоїть.

І всі питають:

— Що таке?.. Що скоїлось?..

— Та божевільний утік, поліція прогавила.

Якась літня жінка:

— Отакої-о! Раніше була поліція ловила, а це вже й утекти дають. І що воно за таке?

Саме якийсь чоловік підійшов та й став коло мене:

— Ми наче й розумні дуже, а втік один якийсь божевільний, і всі мов на пені з'їхали.

Я не спромігся щось одказати йому і тільки кивнув головою, вишкіривши зуби в межах пристойності. Зате вихопився хтось інший:

— Коли ж, пане, цей причинний аж три душі із світу згубив! На людей кидається.

Я відійшов од гурту, і чоловік, що стояв коло мене, й собі пішов поруч. Розповів декілька анекдотів про божевільних. І анекдоти гарні, й розповідав він добре. Годі було втриматися, щоб не зареготати. Балакучий та славний такий чоловік.

— Ви не знаєте, як то одного божевільного запитали: «Скільки вас там таких, у божевільні?» А той: «А вас моза божевільнею скільки?..» Та ви гляньте хоч би й на оцього типа.

Я подивився.

— Може, це якраз той, що утік.

Може, й він. Бо щось на звичайну людину не дуже скидається. Стоїть, вимахує обома руками, наче з кимось розмовляє. Далебі, розмовляє, та ще й голосно, тільки що повільно. Вряди-годи й крикне або насупиться.

— Що там ще «може»... Цей і утік.

— Зараз повідомлю поліцію, щоб упіймали.

— А може, отой,— показує мій товариш на когось іншого.

Я повернув голову й побачив, як вулицею шпарко простував якийсь чоловік і всміхався на всі боки. Цікаво, кому це він так усміхається? А той раптом зупинився і скривився, як середа на п'ятницю. Щось полічив на пальцях та й знову своєї — сміятися почав.

— Оцей, їй-богу, оцей утік! Негайно треба повідомити поліцію.

Та мій незворушний товариш знову показує:

— А ви послухайте отих двох, що йдуть перед нами.

Ішло двоє. Один гладкий, а другий то й зовсім — що завдовжки, те й завширшки. Я наставив вухо.

— Ти його візьми та й злови... Цитрина що коштує? П'ятдесят курушів. Що, п'ятдесят курушів? Ану йди сюди! Отоді візьми та й повісь його на оцьому мосту, хай теліпається. А тепер ти йди! Що просиш за пучок петрушки? Десять курушів!.. І вішай його зразу ж. На сльози не вдаряй. Одного, другого на шлейку, а там дивись і нема в нас ані перекупок, ані лихварів.

А з ним водночас бубонів і другий:

— Сільське господарство, добродію! Передусім сільське господарство, а вже потім воля... Треба так зробити, щоб не зосталося й кусника облогу. Я в себе на балконі цибулі насіяв. А якби то кожний громадя-

нини та зробив так само, хіба б наша батьківщина зазнала кризи на цибулю. Та куди не кинься... Квасольки й огірків, усе так само. У кожній хаті в макітрі вирости б огірки, і не було б у нас сутужно з огірками. А то базікають про якусь свободу, шукають її. Гай-гай, у країні немає квасолі, то де вже там тая воля буде.

Його товариш, видно, не чув тих балачок, бо надригався собі:

— Нагаї, добродію, нагаї, щоб аж кров цебеніла! Бо з цієї нації без канчука людей не зробиш.

Тепер обоє говорили вже наввипередки. Хоч як наставляв я вухо, виходила якась мішанина:

— До конституції... Квасолі, добродію, квасолі... Балакають про права, а ти візьми та повісь його, гадину... А понад шляхом буряків...

Мій товариш:

— А скільки втекло, один чи двоє?

— Не знаю,— кажу.

— Зараз повідомлю поліцію. Вони обоє причинні.

Поліційний відділок був унизу, під мостом, і ми припустилися сходами. Там здибалася нам дуже вродлива жіночка, їй треба було вгору. Надворі пекло, і жінка убралася в тонюсіньку сукню. А за жінкою плелася двоє чоловіків. Вони не спускали очей із жінчиних ніг, ба навіть голови нагинали, щоб заглянути й під поділ, та ще й прибалакували:

— Жінка, що книжка, читай і перегортай...

— Покуштуй мене, сестричко!

— Я ляжу, а ти по мені беркиць-беркиць!..

— Або в голого лошати. І-гі-гі-гі!..

Нараз один із них підплигнув, мов нокачаний, а потім вже обоє накинулися на жінку. Та почала одбиватися сумкою, а що те не допомагало, зчинила лемент. Але один вже схопив жінку, і немов чамре-ний, потягнув її униз.

— Тепер я вже й трохи не маю сумніву, що повітали оці,— кажу товаришеві.

Ми зішли вниз. На пристані душився натовп людей. Чекали, поки відчиняться залізні двері, щоб зайти на пароплав. Мій товариш сказав:

— Послухайте і їх.

Неподалік стояли чоловік і жінка. Він гаморився:

— Я повинен від них утекти... Утечу, хай мене грім поб'є!

— Тікай! Наче я, дурна, стоятиму. Та я перша від тебе втечу. Та в мене таких, як ти, хоч греблю гати. Ти б подивився на себе, одоробло таке...

Лясь! Просто в пику. Плач, крик, гвалт...

Мій товариш:

— Тікаймо швидше, бо запишуть у свідки.

Коли вже підходили до Каракоя, нас зупинив жіночий вереск. З вікна машини виглядала жіноча нога.

— Рятуйте!.. Викрадають!..

Я своєму товаришеві:

— Хіба серед білого дня, коли кругом стільки людей, викрадають жінок? Це божевільні...

Мій незворушний товариш знову почав розповідати анекдоти про причинних. Я аж заливався зі сміху. І якраз тоді, коли ми переходили міст, двоє поліцаїв ухопили мого товариша попід руки:

— Як це ти втік, га? Ану чеши з нами.

А мій товариш до мене:

— На все добре!

Я хотів піти з ним, але тільки хотів. Отож лише сказав:

— Ходи здоровий!

ВИКРАДАЧ ТЕЛЕФОНІВ

Ось уже півроку з будок телефонних апаратів злодії викрадають скриньки з грошима. І тому телефонна управа закупила в Німеччині нові телефони-автомати. Скринька для монет у них була в одному корпусі з телефоном, викрасти гроші стало неможливо. Але тепер злодії почали красти весь автомат. На пристані, на пошті, на станції і скрізь, де тільки є телефонні будки, автомати пропадають і пропадають. Щотижня управа ставить нові телефони, але їх наступного або того ж таки дня викрадають.

Тоді телефонна управа зібралася на раду, і один службовець виголосив таку пропозицію:

— Коли вже крадуть гроші з телефоном разом, то давайте склепаємо такі будки, щоб були невід'ємні від телефонів.

Ця думка не знайшла підтримки у членів комісії, один із них сказав:

— На це не можна пристати.

— Чому?

— Бо чи не думаєте ви, панове, що злодії перетягають наші телефони з будками разом. А збитки на чию голову? На нашу!

— А що ж робити? — заволав хтось тонким голосом.

— А ось що. Давайте заплатимо злодіям і попросимо, щоб не крали телефонів.

— Нащо? Тоді вже краще покласти їм платню та взяти до нас на роботу.

— Шановне панство! Ви забули про одне: як же ми

дамо тим злодіям винагороду чи платню, коли їх тут немає? Спершу треба половити їх, а тоді вже давати платню.

— А це по якому? Таж як половимо, тоді нащо їм платню покладати? Передамо злодіїв у поліцію, і край.

— Так, але злодії як дізнаються про отакі заміри, то хіба половляться?

— Таж про це знатимемо тільки ми.

— Добре, хай буде й так. Тільки ж кажуть, що в хаті й піч слухає.

Телефонна управа вдалася до поліції. Наша поліція, яка завжди мала такі успіхи у вистежуванні й вилучуванні злодіїв, звичайно, кинула всі зусилля на те, щоб завдати поразки й викрадачам телефонів. Ото тільки опозиція, що вимагала демократичного режиму, утруднювала їй роботу. За кожним опозиціонером хвостом ходив один поліцай, а що поліцаїв не вистачало, то кожному поліцаєві доручили п'ять або й шість опозиціонерів. Але поліцаї, роблячи одне діло — пильнуючи за опозиціонерами, — не могли ловити злодіїв, вистежувати контрабандистів, чинити наскоки на будинки побачень.

На вокзалі Гайдарпаша один ревний поліцай, що виконував одразу шість робіт і мав надію зажити собі слави більшої, ніж Шерлок Холмс, побачив, як із телефонної будки вийшов якийсь чоловік. І в поліцаєве серце запала підозра.

А всім треба знати напам'ять, як знаємо, що двічі для чотири, такі дві істини: від поліцаєвих очей не втечеш — це перша, і хоч куди б ти втік, нехай і на край світу, рука закону тебе одначе схопить — друга...

Чоловік був високий і широкоплечий. Вже немолодий. Гарно вдягнений. Він зайшов у будку, висунув з неї голову, насторожено обдивився навколо і невдовзі

вийшов. Пола його літнього пальта відстовбурчилась. Поліцай, що вистежував опозиціонерів, гукнув:

— Добродію, зачекайте, я вас на хвилину затримаю!

Чоловік спустився сходами до поліцає, і поліцаєва рука лягла йому на плече.

— Що це у вас під пальтом?

Чоловік хоч би тобі здригнувся. Але й поліцай теж бував у бувальцях. Якось уночі він помітив, що злодій виніс із крамниці касу та й несе до авто. На запитання: «Хто ви?» — злодій відповів, що він хазяїн крамниці. Може, й цей скаже, що він лагодить телефони. Мовляв, автомат зіпсувався, і він несе його до контори.

Поліцай іще раз запитав:

— Що це у вас?

— Телефон.

Поліцай хитренько посміхнувся:

— Телефон, еге?

— Так, купив.

Поліцай свиснув, прийшов другий поліцай, і злодія повели.

— Даремно я старався,— сказав злодій, вийняв із під поли величезного телефона й поклав його на комісарів стіл.— То що ви хочете од мене?

Комісар оглянув його одяг і сказав:

— Шляхетний злодій!

— Я не злодій, я не крав!

— А що ж ви робили? Хотіли поставити його у себе в конторі чи дома?

— У мене й дома, і в конторі телефони є.

— О! Гангстер!..

— Пане комісаре, ви ж знаєте, цей телефон для загалу, він для дому не годиться. Я його купив.

Один із поліцаїв покрутив пальцем коло голови — мовляв, мішком прибитий.

А комісар показав на палицю:

— Бачите? Вона розумного зробить дурним, а дурного розумним. Отож нема чого дурня клеїти.

— Я вас дуже прошу, пане комісаре... Ви ж іще не знаєте, хто я...

— Ми й без архіву та відбитків пальців знаємо, що ви за птиця.

— Я не злочинець.

— А... Значить, уперше.

— Помиляєтесь. Мене всі знають.

— А як ваше прізвище?

— Улві Яткинай. Подивіться в довідник, там побачите.

І справді, в довіднику проти імені Улві Яткинай стояло три телефонних номери — домашній, службовий і складу. Після короткого допиту виявилося, що Улві Яткинай — багатий купець і ніколи не був злочинцем.

Обізвався один літній поліцай:

— Я таких уже не раз бачив. І всі з багачів. Багатий такий, що далі нікуди, а не може втриматися, щоб не красти. Ця хвороба зветься клептоманія.

А чоловік водно:

— Телефон мій. Я купив, заплатив гроші. Чого ви од мене хочете?

Комісар, який тепер не мав сумніву в тому, що цей чоловік — особа відома, сказав, одначе:

— Пане, хоч ви й запевняєте, що купили цього телефона, я вас мушу затримати для судового медичного обстеження.

— Чому?

— Бо хіба телефони загального користування продаються?

— А-а! Ви ж не питаєте, де я купив. А що кажу вам, то ви не вірите. У телефонній управі в мене є товариш, то він мені розповів, що ці телефони заку-

повують у Німеччині. Кожен коштує триста лір. У конторі я маю телефон, але як виходжу на вулицю, то мушу вдаватися до телефону загального користування. А телефонувати за день мені випадає двадцять, а то й тридцять разів.

— Зрозуміло,— мовив комісар.

— Нічого не зрозуміло.

— Чому не зрозуміло?

— Ходіть, будь ласка, зі мною до телефонної будки й тоді побачите, зрозуміло чи ні.

Комісар, двоє поліцаїв і той чоловік пішли до однієї з будок, що стояли на вокзалі.

— Давайте зайдемо всі разом,— сказав чоловік,— щоб усі переконалися.

Четверо чоловіків ледве втиснулися в будку.

— А тепер,— звернувся чоловік до комісара,— зателефонуйте до себе в кабінет.

Комісар узяв телефонну трубку й укинув у щілину монету. Набрал номер, а потім поклав трубку й сказав:

— Зайнято.

Монета мала впасти назад, аж ні.

— Хай йому чорт! — лайнувся комісар.

— А тепер зателефонуйте до держбезпеки.

Комісар знову вкинув монету й набрав номер.

— Не відповідає.

Монета знову не випала. Комісар і лихословив, і грикав кулаком по телефону, але ще двадцять п'ять курушів пропали.

— А тепер до телефонної управи!

Комісар знайшов на табличці, що висіла в будці, номер управи й знову вкинув двадцять п'ять курушів.

— Якись дивні звуки чути! — вигукнув він і кинув трубку.

Монета не випадала. Комісар і смикав, і торгав, і кулаками бив, але все було даремно.

— А тепер зважте на мене,— мовив чоловік.— Ось уже п'ять років я отак телефоную. На день щонайменше десять разів. І ніколи не поговорив, а гроші назад не вертаються. За день витрачаю дві з половиною ліри, за місяць — сімдесят п'ять, а за рік якихось вісімсот або й дев'ятсот лір. А тепер прикиньте, скільки це буде за п'ять років — гроші чи не гроші? І я, так само як оце ви, торгав, смикав, грюкав, тільки гроші не випадали. Тоді я зняв телефон, тобто повернув собі триста лір, адже він стільки коштує. Але я витратив у двадцять разів більше. То що мені залишається робити, хоч так повернути гроші?

— Атож,— потакнув комісар.

— А щоб ви знали,— вів далі чоловік,— і трамвайна управа, й водоуправа, і газоопалювальна, й автобусна — усі мають самі збитки. І тільки телефонна управа дістає прибутки. Тепер вам зрозуміло, відкіля?

Комісар з поліцаями вийшов із будки. А чоловік залишився, й почав поратися коло телефону.

— Що ви робите? — запитав комісар.

— Знімаю телефон. Дома в мене вже три, один зняв уранці, це п'ятий. Мені належить ще два.

— Але ж у цьому сімдесят п'ять курушів моїх! — вигукнув комісар і наказав одвести злодія до поліції.

Дома у злодія і справді знайшли три телефони. Склали на злодія протокол і позвали до суду.

А наступного дня всі газети писали: «Злодія, що ось уже кілька місяців викрадав телефони-автомати, спімано».

БІДА НЕ САМА ХОДИТЬ

Він оббивав пороги, де тільки було яке бюро,— шукав роботи. Побачить у газеті оголошення, що десь там треба працівника чи робітника,— одразу біжить туди.

— Залиште свою адресу, ми вас повідомимо, — казали йому і записували на послуговому календарі його адресу. А це означало, що нема ніякої надії. Щовечора дружина зустрічала його на порозі словами:

— Знайшов?

А знайти ту роботу було важче, ніж на дорозі загублені гроші.

— Боже, яка недолуга істота. Такого бевзя, як ти, я ще не бачила,— щодня дорікала йому дружина.

Щоб урятуватися від тієї гризотняви, він удався до брехні. Жінка зробила його брехуном.

— Один товариш пообіцяв, що завтра обов'язково влаштує.

— Що влаштує, куди влаштує?

— На роботу, люба!..

— А яка робота?

— Робота чудова... Далєбі, гарне місце!

— Ну добре. А що ж ти робитимеш?

— Е-е... працювати треба ногами, а так сидяча робота.

— А хіба є така робота, що сам сидиш, а ноги працюють?

— Аякже. Я шитиму на машині.

— А скільки дають?

— Триста лір...

І так годинами — видумуй, брешу...

А на другий день, як завжди, перші її слова були:

— Сьогодні вже працював?

— Пішов, а його нема... Дружина померла, прийде аж у середу.

Минала й середа, й четвер, не минала тільки брехня. Нарешті дружина востаннє попередила його:

— Ти ніщота! Ти ледащо! Не знайдеш роботи, завтра щоб твоєї ноги тут не було!

Зранку він кинувся шукати й знову в кількох місцях залишив свою адресу. А ввечері дружина йому не відчинила.

— Кохана моя, радість!.. Я вже працюю!

Двері відчинилися. Він з таким захватом розповів дружині про свою роботу, таким медом прилив свою брехню, що й сам повірив у неї.

— Гаразд,— сказала жінка,— лягай, щоб завтра не запізнився.

А вранці вирядила його чин чином на роботу. Він цілий день тинявся по вулицях, шукав роботи, а увечері прийшов додому і всмак налаявся з жінкою, як і годиться робочій людині. Так було тільки двадцять п'ять днів. Усі двадцять п'ять вечорів дружина виливала йому, на що вона витратить триста лір. І він подумав, що краще мусить дістати тих триста лір.

— Іди з дітьми до матері,— загадав він дружині.— Прийдеш першого, коли я принесу гроші.

Жінка взяла дітей і пішла. А він задумався іти в кражу. Вже й кімнату набачив, щоб залізти. Останню ніч у цьому місяці...

Ледь споночило, він почав кружляти навколо будинку. На другому поверсі, куди він мав удертися, погасло світло, а невдовзі він побачив, як вийшли надвір і мешканці. Діло певне, можна лізти й не боятися. Він озирнувся — кругом нікого. Перескочив через огорожу і

садом пішов до вікна. Потім по ринві подерся на балкон. Ось уже й на балконі...

Йому поталанило, двері були відчинені. Зайшов до кімнати й зовсім осмілів, навіть увімкнув світло. Він не сподівався, що кража — така легка справа. Почав роздивлятися по хаті. В буфеті на золотих поставцях стояли дорогі філіжанки. Підійшов до вішалки й виявив із кишені піджака течку, а коли розкрив її, йому аж в очах потемніло — він тримав у руках папушу грошей, і все по сто та п'ятдесят лір... Пішов до спальні й висунув якусь шухляду. Вона була повна новісінькими, наче щойно з карбувальні, пакетами грошей. І куди б він не зазірнув — скрізь гроші. Він узяв із течки тільки триста лір. Потім пішов до кабінету й написав листа:

«Шановний пане!

У Вас був злодій. Я змушений був узяти у Вас триста лір. Повірте мені, що як тільки в мене будуть гроші, я поверну Вам цей борг. З повагою».

Поклав листа на столі і вийшов надвір так само, як і зайшов. Тепер він на місяць урятований від жінчиного язика. І нарешті спокійно засне. Він підійшов до свого будинку й побачив, що в хаті світиться. Мабуть, прийшла дружина. Він жбурне їй ці триста лір і покричить на неї, щоб шанувалася, бо він чоловік. Відімкнув двері й щойно ступив на поріг, як йому в груди уперлося два револьвери.

— Руки вгору!

Він побачив двох здоровил. Один із них сказав:

— Гей, гниднику, ти б сором мав. Уже дві години ми порпаємося в твоєму лахмітті й аби тобі копійку знайшли. Так хоч би ж начиння яке було, щоб злодій міг узяти!

Потім вони обнишпорили його кишені й забрали ті триста лір. А він сидів до світання й думав, щоб збре-

хати дружині. Уранці він почув, що хтось стукає в двері. Ну звісно, дружина... Тремтливими руками відчинив двері й побачив двох поліцаїв і тих злодіїв, що забрали в нього гроші. Злодії були в наручниках. Очі його заблищали радістю. «Упіймали!» — подумав він. Поліцай показав йому гроші й запитав:

— Ваші?

У нього защеміло серце — адже він теж украв у інших. І, щоб урятувати цих двох бідолах, він хотів сказати, що не його. Але поліцай попередив:

— Ці рецидивісти сказали, що забрали у вас триста лір.

Отже, йому повернуть гроші, жінка не дорікатиме йому!

— Так, мої! — сказав він.

— А де ви їх узяли?

Він пополотнів. Наче їм відомо, що й він украв!

— А чому ви запитуєте?

— Бо гроші підроблені, — відповів поліцай.

У нього замакітрилося в голові.

— Ходімо в поліцію, — сказав поліцай.

БОЖЕВІЛЬНИЙ НА ДАХУ

На вулиці учинився переполох:

— На даху причинний!

З усіх дворів бігли дивитися на причинного. Прибула й поліція, спочатку дільнична, а потім машиною і з управи. Остання примчала пожежна команда.

Проти божевільного стояла мати й благала:

— Злазь, синочку, додолю! Злазь же, ну!

А він:

— Як не поставите мене старостою, то плигну додолю.

Дев'ять пожежників — на випадок божевільний пливатиме — почали по двору напинати полотно. Тримали те полотно в руках і ходили навколо будинку, аж поки добре-таки випіли. Тоді комісар сам почав улещати божевільного. Він то прикрикував, щоб налякати, товстим голосом, то перекидався на тоненький:

— Злазь, брате, дуже тебе прошу!

— Якби поставили старостою, то зліз би. А то плигну вниз головою.

І просили, і молили, вже й лякати почали — ані гич не помагає.

— Але ж ізлазь, кажу!..

— Глянь які!.. Як хочете, щоб я зліз, то ходіть сюди, га!

Хтось із гурту гукнув:

— А може, поставим його старостою?..

— Тю на тебе, хіба ж із причинного вийде староста?

— І правда, одведи господи...

— Насправжки не можна,— обізвався, зіпершись на ціпка, сивобородий дід,— а в жарт можна.

— А й справді! Може, злізе.

— Ні! Я їх знаю. Як зіп'явся нагору, то вже униз не стягнеш,— похитав головою якийсь чоловік.

Тоді хтось крикнув:

— Ми вже тебе вибрали, злазь!

— Еге,— почав вариводити причинний.— Виберіть і в міську управу, а то плигну.

— Бачте,— гукнув дід,— я ж казав! Давайте ніби уволимо його волю.

— Ет, не повірить він, що б ви не зробили. Людина, як допнеться нагору, кажу ж, униз вже не злізе.

— Агей, ми вже тебе вибрали і в міську управу! Злазь, щоб люди ось не ждали,— удався до хитроців і комісар.

А причинний:

— Не злізу! Аби вибрали на міського голову, то зліз би.

— Чи ти бачив таке! — йойкнув уже й дід, та й каже упрілому комісарові: — Але вже учинімо його волю, побачимо, що буде.— Потім приклав до рота долоні й крикнув: — Злазь, брате, та починай головувати!

— Не злізу! Що мені робити серед тих, хто хоче мати міським головою божевільного?

— А що ж ти хочеш?

— Міністром поставте!

Унизу порадилися й крикнули:

— Добре, ти міністр! Тепер злазь! Дивися, всі на тебе чекають.

Причинний приклав до носа руки й почав виливати коники:

— Не злізу, ви божевільного хочете мати за міністра! Що мені серед вас робити!

— Е-е! Злазь! На тебе ж міністри чекають. Злазь!
— Дідька лисого! Щоб я зііз, а ви мене в боже-
вільню, еге! Не зіізу!

— Не тратьте даремно сили,— знов обізвався той
самий чоловік.— Я цих причинних знаю. І вас міні-
страми аби поробили, то й ви б не зіізли.

А божевільний валував на все горло:

— Поставте мене великим візиром, бо плигну до-
долу!

— Поставили, ти вже великий візир!

Причинний трохи потупцяв, а тоді крикнув:

— Королем поставте, бо плигну!

Люди кинулися знову за порадою до діда:

— Що ви скажете? Робити його королем?

А дід:

— Та як великим візиром був, то до короля вже не-
далеко. Хай уже королює!

— Ти вже король, ізлазь тільки!

Божевільний знову почав виляскувати по пузі:

— Не зіізу!

— Чого?

— Е-е, не зіізу! Якби імператором зробили... А то
плигну!

Знову діда питаються:

— І справді плигне?

— А плигне!

— Зробили! Ти вже імператор, злазь!

А божевільний:

— Як же я буду правити такими гуркалами,
як ви?

— А що ж ти хочеш? Скажи, й ми все зробимо, що
тільки тобі заманеться.

Божевільний з даху:

— А я ж імператор?

— Імператор! — закричав натовп.

— А коли я імператор, то моя й воля. Схочу — злізу, схочу — ні. Не злізу, та й усе.

Комісар розгнівався:

— Ну хай плигає!.. На одного дурновершого поменшає.

Але начальник пожежної команди спитав старого:

— Що ж його робити? Невже його не можна якось стягти вниз?

— Можна.

— Як?

— Ви цитьте, я його зманю.

Всі так і вп'ялися очима в діда, як то він буде його зманювати. А старий гукає так, щоб аж на сьомий поверх чути було:

— Ваша імператорська можносте, чи не ступите ви на шостий поверх?

Причинний дуже статечно:

— Ступлю.

Потім виліз через дірку на сходи, спустився на шостий поверх і почав дивитися у вікно.

— Всеосяйний імператоре, чи не ступите на п'ятий поверх? — гукнув дід знову.

— Ступлю.

Всі отетеріли з подиву. А коли божевільний почав розглядати юрбу вже з четвертого поверху, дід знову крикнув:

— Сонцеподібний імператоре, чи не зволите ви ступити на третій поверх?

— Можна,— відповів причинний і спустився ще трохи вниз. І вже не виляскував себе вище пупа, як то було раніш, а мався аж геть гречно та гідно.

— Великий імператоре, а чи не ступите ще вниз?

— Ступлю.

Тепер він уже був на другому поверсі.

— Всеможний і всеборний імператоре, чи не ступите на перший поверх?

Причинний вийшов надвір і попростував до старого. Поклав йому на плечі руки й сказав:

— Так і ти, голубе сизий, божевільний. Атож, причинний причинного зрозуміє.— А потім комісарові й каже: — А ви мене тепер зв'яжіть і здайте до божевільні, адже навчилися, як треба поводитися з божевільними.

Коли причинного відвезли, усі кинулись до діда:

— Розкажи, як це ти зманив його?

— Е-е,— сказав старий,— цього легко не навчишся, я сорок років коло політики товчуся.— А потім зітхнув і додав: — О-хо-хо-хо! Уже не ті кості, а то б я теж нагору зліз би, та й ніхто б мене не стягнув.

ЯК ЗЛОВИЛИ СЛОНА ХАМДІ

Із Стамбульського комітету безпеки до всіх окружних комітетів безпеки було розіслано таку телеграму: «Із рук поліції вислизнув затятий злочинець-рецидивіст на прізвисько Слон Хамді. Три дні й три ночі, не заплучивши очей, стерегли його двоє поліцаїв. І коли дорогою вони заснули, злочинець тихцем утік. Провівши допит, простеживши та заслухавши справу, ми дійшли висновку, що Слон Хамді втік. Йому тридцять п'ять років, він високий на зріст, вага — двісті кілограмів, русявий, гірчавий, кругловидий, кароокий, без трьох зубів, один зуб угорі заплomboваний, а внизу, на одному з ікол, золота коронка, костюм коричневий смугастий. Якщо коли-небудь він зайде до якогось поліційного відділка вашої округи або звернеться до якогось службовця поліції по довідку, просимо переказати йому, що ми його чекаємо, і ще попередити, аби він у зручну для нього годину зайшов до Стамбульського комітету безпеки й віддався до наших рук. До цього додається фотокартка затятого злочинця-рецидивіста Слона Хамді».

На вокзалі одної округи розмовляють двоє поліцаїв.
— Рамазане, отой тип, що п'є салец, достоту Слон Хамді.

— Хм... Наче схожий... Ану витягай фотокартку, подивимось.

Перший витягає фото й показує товаришеві.

— Та хіба це він? Це ж твоя фотографія.

— А нехай тобі... Це я на святках. Як вийшов?

— Гарно, але якби ти ще усміхався... Ти шукай Слонову!

Поліцай дістає з кишені цілу папушу фотокарток і починає перебирати.

— А це мій синок... А оця ще з армії...

— А це хто, Махмуте?

— Це? А отой Думан Алі, що героїн довозить контрабандою. А це Сунхі, ота миша готельна...

— Та шукай же Слонову! А то все перемішалось.

Махмут і Рамазан переглядають картки, шукають Слонової.

— Швидше, Махмуте! Бо той уже вижлуктив салец, зараз п'ятами наживає.

— Глянь, як озирається.

— Знайшов! Ось подивися, наче тобі з ока випав!

Вони підходять до чоловіка, що видався їм за підозрілого:

— Ану, земляче, стань отак-о...— Вони поглядають то на чоловіка, то на картку.— А стань боком, ще там побачу!

— Наче не схожий...

— А нехай ще пан комісар подивиться. Може, він пізнає.

— Ну, земляче, гайда з нами... В поліцію...

В іншій окрузі двоє поліцаїв бідкаються на базарі:

— Сором, та й годі, Шукрю! Цілий день пробайдикували, а Слона Хамді катма.

— А може, ото він?

— А може, й він. Давай запитасмо.

Підходять:

— Пане, як вас звати?

— Мустафа.

Один одному на вухо:

— Мустафа, каже.

— Атож! Так він тобі й скаже: «Я Хамді».

— А так... Такому обдурити, що з гори покотиться.

— Пане, просимо вас піти з нами.

А ще двоє розмовляють у каварні, вже в іншій окрузі:

— Учора я трьох Слонів упіймав, так аби ж тобі хоч одного одібрав комісар.

— Такий уже причепа наш комісар.

— Цить! Розмоволюся... Глянь краще на отого молодика, що чай п'є.

— Він... Щоб я так жив, він!..

— Але ж у тих паперах пишуть, що він гладкий, а цей наче тріска.

— Е, голубе, думаєш, легка то йому воля. Спадеш ти тіла, хоч не хочеш.

— Та воно таке... Тільки ж і чорний цей. А Слон Хамді русявий.

— По горах та байраках лазив, то чуб і почорнішав.

— І то правда. Але дуже вже чорний чуб, та ще й густий. А в паперах написано — гирявий.

— Ет, чого не бува. Либонь, перуку начепив, щоб не пізнали.

— Тоді чого ж ми стоїмо? Ходім та заберемо.

Пішли.

— Як тебе звати?

— Хамді...

Перезирнулися й посміхнулися:

— Ну, ходи, парубче, в поліцію. Ходи, ходи!

— А що таке? Га?

— Менше питай. У поліції дізнаєшся.

В іншій окрузі двоє поліцаїв зловили якогось перехожого:

— Роззяв рота!

— У мене в роті нема нічого.

— То й роззяв, як нема. Чого ж тобі боятися?

Чоловік роззявив. Поліцаї розглядають його зуби.

Один другому:

— А заглянь у документ, скільки там зубів.

Той читає:

— «...без трьох зубів, один зуб угорі запломбований, а внизу, на одному з ікол, золота коронка...»

Поліцай лічить зуби:

— Один, два, три, чотири... Та не ворущись же! Через тебе збився... Один, два, три, чотири, п'ять... двадцять чотири. Двадцять чотири зуби.

— Двадцять чотири? Скількох же нема? Ти знаєш, скількох у тебе зубів нема?

— Восьми.

— Вирвав! Щоб ніхто не впізнав, повидирав собі зуби!

— Та в мене ж нема й одного свого зуба. Я всі повставляв.

— Ану що там пишеться про вставні зуби? Є що-небудь чи нема?

— Нема нічого.

— Забули, виходить. Та чого там ще... І дурному видно, що це він. Он подивися на ікла, бачиш — золота коронка! Добродію, ходімте з нами.

— Чого?

— До поліції! Швидше!..

З окружних комітетів безпеки до Стамбула щодня надходило близько ста отаких приблизно телеграм:

«Відповідь на телеграму від числа такого-то за но-

мером таким-то. У межах нашої округи впіймано чотирнадцять Хамді у смугастих коричневих костюмах, восьмеро мають на іклах золоті коронки. Вельми прошу вашого наказу стосовно того, чи достатня ця кількість, а чи й далі ловити».

«Відповідь на телеграму від числа такого-то за номером таким-то. У межах нашої округи упіймано кільканадцять Слонів Хамді, усі вагою від 180 до 220 кілограмів. Різницю у вазі спричиняють попсова-ні терези. А що очі в усіх карі, то не маємо сумніву, що всі вони Слони Хамді. Спійманих ми вже відправили, а ті, кого ще не зловили, ретельно розшукуватимуться й поступово надсилатимуться, про що з пошаною повідомляю».

Із Стамбульського комітету безпеки надіслано телеграму в усі окружні комітети безпеки:

«Усі приміщення заповнені, кількість спійманих Слонів Хамді вважаємо за достатню. Дякую й наказую до наступного наказу пошуки Слона Хамді припинити».

Примітка: Втікача Слона Хамді зловлено.

У дротяній клітці сиділо щось кільканадцятро мавп. Сиділи собі на сідалі та й викидали коники, мов ті циркові джигуни. Тільки одна з них не ворушилася, сиділа журно у позі Роденового Мислителя. «Ну наче тобі людина,— сказав я сам собі та й зупинився,— далебі, наче людина». Вона й від шимпанзе була більша, я навіть не знаю, якого вона роду. Довго зиркали ми одне на одного.

— Подивіться, ще трохи подивіться на мене!

Це я почув, як уже був налагодився йти далі. Повертаю голову.

— Це я вам кажу, пане. Чи не послухаєте мене одну хвилину?

То говорила мавпа, яка щойно сиділа в задумі.

— Ви вмісте розмовляти?

— Благаю вас, тихше. Щоб не побачив наглядач, він мені забороняє розмовляти.

— Але ви розмовляєте, як людина.

— Ну звісно... Адже я людина.

— Отакої! Людина, кажете? А що ж ви тоді у клітці робите?

— У клітки й опріч мене заходять люди... Дехто одружується та й заходить до клітки, а дехто до податкових установ... А ви ні до якої клітки не заходите?

— Ти на мене не дивись. Я письменник, гуморист. Іноді мені кажуть: «Місце лева у клітці»,— та й забирають.

— Пане гумористе, у мене є до вас одне прохання.

— До ваших послуг, пане...

— Я не пан, а пані...

— Я вас слухаю, пані мавпо...

— Я ж вам сказала, що не мавпа, а людина.

— Але що ви тут робите, не розумію...

— Зараз я вам усе розповім. Я дуже кохаюся в кіно. Певний час я була в захопленні од Грети Гарбо. Навіть почала жити таким таємничим життям, як вона. Мої коси, розпатлані достоту так, як у Грети, теліпалися по плечах. От якби ви мене тоді побачили! Потім мені сподобалася Марлен Дітріх. Я повисмикувала брови і вживала жовтої пудри, щоб лице було таке, наче в мене сухоти. А щоб стати вже викапаною Марлен, я всмоктувала в себе цоки. А потім мені заманулося жити так, як Зарі Леандер. Я все зробила, аби мій туалет був такий самий, як у неї. І пісень я співала так, як Зара,— начебто охрипла.

— Даруйте мені, але чому ви перейшли сюди?

— Зараз скажу. Після Зари мій ідеал була Клара Бау. Коси я перефарбувала в чорний колір. Погладшала. Така весела, жвава зробилася. Та після того, як побачила жовті коси Джейн Гарлоу, втратила спокій. Пофарбувалася в колір платини. Одяглася в корсет, щоб був гнучкий стан. А брови зробила тонюсінькі-тонюсінькі. Але Джейн розбилася в літаку, і взірцем для мене стала Вероніка Лейк. Мої коси, так само як у Вероніки, звисали на очі. Губи я намазувала червоною, як вогонь, помадою, щоб були повні та пишні.

— Перепрошую, але чого ви хочете од мене?

— Ще п'ять хвилин, і ви дізнастесь, чого я хочу. Мода на Вероніку минула швидко, бо засяяла Елізабет Тейлор, і я почала фарбуватися, як вона. Зробила брови-віхтики. Про мене казали, що я тутешня Елізабет Тейлор. Але саме в цей час Рита Гейворт віддалася за Агу-хана. То я й собі поробила на обличчі ластовиння.

Потому зажила слави Мерілін Монро, і я змінила геть усе — й обличчя, і своє життя. Хто мене тільки бачив, той казав: наша Мерілін Монро.

— Вибачайте, я кваплюся. Ви мені дозволите?

— Зараз кінчиться моя розповідь. Зробіть добре діло, дослухайте мене.

— Тільки швидше, будь ласка.

— Якби ви мене побачили в той час, як заgrimіла слава про Одрі Хепберн! Волосся я підстригла коротенько, під хлопчика. І все зробила, щоб бути, як Одрі Хепберн. Ну наче з ока в неї випала. Але Джіна Лоббріджіда змінила все.

— Я зрозумів, ви стали подібна до Джіни. А потім стали підроблятися під Софі Лорен.

— Так! А як ви знаєте? Наче хто вам розповів! І нарешті — я стала схожа на Грейс Келі. Купувала такі самі дорогі капелюшки, так само фарбувалася. Та отак собі й жила, доки мене зловили.

— Як ви сказали? Доки зловили?

— Так. Якось я йшла по вулиці. Мене вхопили й принесли сюди. Я криком кричала: «Що ви робите, я ж людина!» — а вони й вусом не вели.

— Позивайте в суд.

— Позивала. Мене послали на комісію, а звідти дали висновок, що я мавпа. А тепер у мене до вас тільки одне прохання: хто ниньки найзнаменитіша кінозірка? Як вона одягається, фарбується, які в неї коси, поза, як вона розмовляє?

У цей час до клітки підійшов наглядач і заволав на мавпу:

— Що, знову за своє? Ти ще й досі морочити людям голову, що ти не мавпа?! І цьому теж намолола хто-зна-чого?

І почав лупцювати бідолашну мавпу батоном. Я схопив його за руку.

— Що ти робиш? Це ж не сумісне з гуманізмом! — гукнув я йому. — Ти ж б'єш людину!

А він мені:

— Пане, ви повірили тому, що вам нагородила мавпа? Будьте ласкаві, гляньте на оце обличчя. Подивіться на брови, очі. Хіба в неї є щось не мавп'яче? Хіба в неї обличчя, як у людей, або хоч що-небудь є людського?

Я уважно подивився на жінку, що сиділа в клітці. Наглядач правду казав.

— Так, — відповів я, — це мавпа...

— Достеменно. Всі професори, лікарі, ветлікарі оглядали її, і всі доходили висновку, що це мавпа.

І коли я вже налагодився був піти звідтіля, пані мавпа благально крикнула:

— Ой, що ж буде! Невже ж так і не скажете, хто тепер кінозірка?

СВОЇМ ЩАСТЯМ Я ЗАВДЯЧУЮ ТОБІ

- Азізе, я з однією познайомився, не кажи!..
- Гарна?
- Що там гарна... Та ось фотокартка є, подивись.
- Гарна до біса!.. Гляди не прогав.
- Я прогавлю? Не на того натрапив!
- Ну, а вона ж до тебе як?
- Та наче ж нічого...
- Дивись, жінки люблять войовників...
- Та воюватиму ж!..

- Ну, то як тобі ведеться?
- Та нівроку... Пам'ятаєш, я тобі розповідав, що познайомився з однією...
- Еге. То й що?
- Палаю — як соснина. Так закохався, що, може, й збожеволію.
- А вона?
- А хтозна.
- Зроби так, щоб і вона закохалась!
- А що ж я зроблю?
- О, я тебе навчу. Хто-хто, а я їх знаю. Треба подарунок купити. Жінки квіти люблять, особливо гвоздики... А потім і дорожчий подарунок купи... І не забувай щоразу додавати, що вона розумна дуже.
- Гаразд, зроблю, як ти радиш.

— Ой, який я тобі вдячний.

— А що таке?

— Ти, Азізе, й справді знаєш жіночу душу. Я все робив, як ти порадив, і вона тепер так і перекинулася до мене. А що тепер робити? Бо я не можу, згорю від кохання.

— Запроси до кіно. Тільки щоб якась весела, музична комедійка була, серйозного нічого не треба. А по тому запроси її до каварні, пригости ванільним морозивом, чуєш, ванільним. А ще щоб у тебе в кишені завше було шоколадне драже, не забудь.

— Ні, не забуду. Але я, мабуть, збожеволію.

— Учора були в кіно. Пригостив драже, так вона мало не вмерла з радощів. А потім пішли до каварні. Ванільне морозиво як замовив, то вона каже: «У вас тонкий смак». Тільки що ж тепер робити?

— Я б радив поїхати на Великий острів, там же пляж такий!.. Потім на танці, але запрошуй її тільки до вальса.

— О боже, як мені її запопасти в руки!..

— То роби все так, як я вчу.

— Далєбі, не знаю як тобі й дякувати.

— Та облиш... Я просто ділюся досвідом.

— Ну, то де були?

— Та були скрізь. Тільки нема діла.

— Чому?

— Вона одружена. Даремно топтав стежку.

— А що, вона любить чоловіка?

— Та де там! Бовдур якийсь, а не чоловік. Тетеря там така, казала, нічого не тямить. Жіночої душі не розуміє.

— Бідна жінка, а чому ж не розлучиться?
— Каже, якби на мене надію мала, то й сьогодні б розлучилася. Що ти мені прирадиш, га?
— Ходи з нею і далі.

— Як справи, посуваються?
— Де там... Ще й разу не поцілував. Сором'язлива якась. Але бачу, що любить мене.

— То купи ще подарунки. Приміром, гарні якісь парфуми. «Skandal» або що... А тоді що? Хіба тканини якої? Жінкам дуже блакитна подобається.

— А що, як чоловік здогадається?
— Таж вона сама казала, що опудало якесь, а не чоловік. Коли хочеш, я виберу тканину сам...
— Гарзд... Тільки не барися!..

— То як справи?
— А добре! Подарував парфуми, так вона... «Я їх найдужче люблю»,— каже. І тканина сподобалася. Тільки ми й досі наче школярі. Що мені робити, га?
— Почитай вірші Ях'я Кемаля. «Розлучися, люба, повинчаємось...»

— Де це ти, що хтозна-відколи не бачились?

— Е, справи. Розлучилася нарешті.

— То й поберетесь?

— Авжеж!

— Дивись, не барися!..

— Не знаю, як тобі й дякувати. Учора побралися. Аби не ти, то не бачити б мені її. Своїм щастям я завдячую тобі.

— Це я тобі маю дякувати, брате. Бо завдяки тобі нарешті розлучився з дружиною.

— ,.....!!!

КОНЦЕРТ ПЛАЧУ ДЛЯ ВАГІТНОЇ ЖІНКИ

У в е р т ю р а

Якщо на землі є троє найкращих міст, одне з них — Стамбул. Любов очей моїх, душа моя — Стамбул.

А коли в Стамбулі є троє найкращих місць, то одне з них — берег Каламиш-Фенербахче: клімат погожий, дівчата гожі, хлопці пригожі, удень висяває сонце, а вночі летиться місячне проміння.

А ще на тому березі — найкращі у всьому Стамбулі палаци-кам'яниці. Знадвору мармурові, оздоблені багатою кахлею, барвистими візерунками. А кругом — статуї. Дорогі й зроблені без смаку.

Натомлений погляд спочиває в розкішних садах. А щойно впаде на ті приватні машини, що стоять під ворітьми, — то наче хто плюне на людську гідність, плюне та ще й розітре.

У травні в цих садах квітнуть троянди, жасмин, гліцинії. А по гілках повзають воші. Садівники їх і травидлом, і ванном...

А палаци теж усяпалися вошами — то халупки, стулені абияк за один день, що так і поліпилися позад тих кам'яниць.

До однієї такої халупки прибилася селянська родина: Ісхак із своєю жіночкою Емріє та трьома дітками.

Ісхак став на роботу до одного садівника, а Емріє — слугувати в палаці. По якимсь часі вона полишила те слугування та стала поденницею. Ходила прати та прибирати по різних палацах — так більше заробляла.

Перша частина

Чому Емріє сміється?

Емріє — реготуха, все у неї сміється: лице, очі, коси, ноги, руки, пучки.

Емріє з Ісхаком приробили трохи грошенят і найняли собі халупку вже окремо.

Уранці, ще й сонце не сходило, встає Емріє і, сміючись, пореається коло чоловіка й дітей. Випровадила й сама виходить з дому і все на ній так і сміється, навіть поділки. Стукає в двері палацу — руки сміються. Ось вона вимела все в палаці, поприбирала й тепер прасує білизну. А сміху в ній ніяк не меншає. Пере білизну — руки сміються, гляне куди — очі сміються, скаже що — слова сміються. Емріє молода, здорова, працьовита, бідова.

А її хазяйка... Вона не з тих, що живуть у палаці, дя мешкає на горішньому поверсі, в одному будинку. Емріє ходить до цієї пані раз на тиждень — попере, поприбирає. Емріє любить цю пані. Вона, правда, менше платить, ніж ті, з палаців, але й по-людському слово скаже, і горем поділиться.

Емріє ото крутиться коло роботи, а хазяйка подивиться-подивиться на її плечі, руки, що завше сміються, та й питає:

— Гей, Емріє, чи ти оце весь час смієшся?

— Як переїхала до Стамбула. Кому ж тоді й сміятися, як не мені! Аби ви бачили, як я мучилася в селі, то сказали б, що я ще й мало сміюся.

І почалася оповідь.

Ой село, село... Ось оці руки... Оці руки попомісили кізяків, порепалися, вчорніли. А тепер вони полощуться в теплій воді з мускусом, перуть білизну й сміються. «Ой пані, де там те мило в селі!..» Годила, наче най-

мичка, свéкрові, шанувалася, мов кріпачка, у свекрухи, а тепер — хазяйка у своїй, хоч і в абиякій, хоч і на двоє вікон, та своїй хаті.

— Аби ви, пані, тільки глянули на те життя! Там жити не можна. Хати без вікон. Посеред хати тліють кізяки, й сажа аж пов'їдалася в шкіру. А увечері впадеш наче мертва, щоб спочити, та не вчуєш, коли й завагітнієш, дивися — живіт уже повниться. Гірке, пані, сільське життя. Сім місяців кріпить зима. Ніде й травинки, ні поживинки. А тут хіба так? По обіді скільки всього залишається, ще й додому дають... Ет, село та не місто. А надто ж Стамбул. Пани з налаців нам і шматину яку дадуть, і годують. То як же мені не сміятися? І сміятимуся, й виграватиму.

Друга частина

Чому Емріє народжує дітей

Коли Емріє переїхала до Стамбула, у неї було трійко діточок. Невдовзі найшлося четверте, а ще за рік — п'яте.

Пані, яку любила Емріє:

— Ой молодице, годі тобі. Як ти їм раду дася?

— Ой пані, нам би свою халупку зліпити, то я й перестала б...

Аж ось і шоста дитина знайшлася. Пані вже аж дивується:

— Чи ти причинна, Емріє? Коло них же треба ходити. Годі тобі!

— Е, пані, ми собі в голову вбили, що треба своєї хати. Як зробимо, тоді й годі.

Так народилося й сьоме, й восьме. Щороку по дитинці, бо двічі на рік не можна ж народити...

— Годі тобі, дівчино, годі, чуєш... Як ти їх про-
годуєш?

— Ех, пані, нам аби свою хату зробити, а вже тєє...
Нам аби притулок мати...

Отож народилося й дев'яте. І сміється повний жи-
віт, сміються груди:

— Ой пані, нам аби свою хату, аби свою. Та воно
вже небагатенько й зосталося, ще раз народжу —
і край.

Третя частина

Емріє їсть мед, маслом заїдає

По четвертій дитині Емріє вже не ходила прати та
прибирати. Вона народжувала для того, щоб своїм мо-
локом годувати дітей тих молодих паній, які жили
в покоях.

В неї було багато молока, ледь торкнешся пальцем
грудей — так і полетіть.

Емріє сміється та годує дітей сухогрудих матусь із
палацу. Сміється молочна мати, сміються груди, сміє-
ться молоко... Ті матусі ледь народять, ще й місяця
не мине, як у них уже висихають груди. Тут і коро-
в'яче молоко, й козяче, й законсервоване, навіть із
Європи, тільки ж хіба дорівняється все це до мате-
ринського молока... А в повних грудях Емріє ого
скільки молока — двадцятєро немовлят нагодує, і всім
вистачить.

— Щоб було здорове молоко та багато, — каже
Емріє, — треба мені добре їсти. Отож мене й напиха-
ють. А я й сама змушую себе якомога більше їсти.
Бачите, яка повна стала! Скажу масла — ось на. Ме-
ду скажу — осьдечки... Не роблю нічого, ні за холодну
воду. Скажу м'яса... «Якого вам? — питають. — Ось біф-

штекс. А може, вам бонфіле? Чи телятини? А може, печені?»

Емріє годує дітей та складає гроші, щоб поставити хату. А як буде вже своя хата, тоді годі народжувать. Чоловік працюватиме. А вона вряди-годи піде попере білизну чи поприбирає де... Як захоче, звісно...

Емріє знає, де, в якому палаці і яка жінка вагітна, коли народжуватиме, і вже й сама відповідно готується. Розклад як розклад, нічого дивного. Пані з палацу ось-ось має народити, а Емріє або вже три дні, як народила, або теж днів за п'ять народить.

І ось уже благають її:

— Емріє... Може, ти нашу дитинку теє...

Авжеж, бо діти, яких годує Емріє, наче з води ростуть, та тугі, та мизаті.

Отож сухогруді пані приходять і починають:

— Емріє, голубонько... Наша невістка в лютому народить, десь на кінець лютого буде дитинка. То ти вже так і зважай...

А Емріє й без них давно вже готується.

— Ти вже що хочеш проси, Емріє... Все дамо, тільки дивись, Емріє, голубко...

Носять їй вітаміни, щоб була здорова...

— Коли хочеш, поживи у нас... Як хочеш... Не соромся, кажи.

Сиропами напувають та примовляють:

— Не хворій тільки, любя наша!

Найкращих лікарів запрошують, аналіз сечі... Та благають аллаха, щоб послав здоров'я...

Емріє сміється й розповідає:

— Щось я, кажу, знову первую. Саджають мене в машину й везуть на прогулянку. А це ось... Ще такого й не було. Дев'ятеро дітей народила, але такого... Завагітніла дочка хаджі Сабрі-бея. Покликав він мене й каже: «Що тобі даватиме їсти мій зять, не бери.

Мій онук має рости на чистому молоці й на чесному, а мій зять така падлюка, що хтозна-якої погані понамішує тобі в їжу. І гроші, що він дасть, тільки до такого тебе доведуть, бо то шахрай. Дивися, вважай, бо наїсися у нього хтозна-чого, а тоді годуватимеш мені онуча поганим молоком. Що треба, кажи мені, я дам, що тільки є найкраще...» — Емріє сміється, сміється, сміються її груди й живіт. — Потім кличе мене зять і каже: «Вважай, що я казатиму, тільки нікому не розголошуй. Мій тесть — то лютий ворог моєї дитини. То бузувір, що ховається під маскою хаджі. А моїй дитині потрібне чисте молоко. І що тобі даватиме їсти той старий байстрик, не їж, бо зіпсується у тебе молоко, а ти ним годуватимеш мою дитину. Що тобі треба, кажи мені...»

Емріє сміється. Сміється вся від кіс до ніг.

А одного дня прийшла, аж заливається:

— Ой, не питайте, пані, що сталося! Замалим не отруїлась. Кажу, ікри мені хочеться. Чи я її бачила в тому селі! То вже як допалася, то їла, їла, мало не вмерла... Захочу полуниць — ось вони, маринадів забagnetься або пекмезу¹ — теж є. Я, пані, ось уже три місяці, як вагітна. Оце десяте народжу — і годі. Як аллах допоможе, то й хату доробимо...

Цього разу батьки тієї дитини, що вона годуватиме, дуже багаті. То вже чоловік Емріє таки добудує хижку.

— Емріє, може, тобі ще чого треба?

— Ні, нічого, тільки аби оце інжиру...

— Бігом! Скоріше шукайте інжиру для Емріє!..

¹ Виноградний сік, який варять доти, доки загусне.

Емріє плакала. Уперше відтоді, як переїхала до Стамбула.

— Не плач, Емріє, не плач!

— Плакатиму...

Дочка хаджі Сабрі зробила аборт.

— Пані, я ж на неї надію мала, а тепер ось сама залилася вагітна. Коли думала робити аборт, нащо ж мене благала? А тепер народжуй десятого, хіба ж воно легко? І хатини своєї не зможемо доробити. Плакатиму, що дочка хаджі Сабрі не народила дитини.

Завагітнівши на замовлення вагітної дочки хаджі Сабрі, Емріє плакала, що дочка хаджі Сабрі зробила аборт...

Не сміються руки Емріє, ані коси, ані очі, ані пучки. Не смішно матері десятих дітей, безпритульний Емріє.

РОДИННИЙ СКЛЕП

Весна, тепло... На станції Єшіл'юрт пасажери чекають на потяг. Зала чекання повнісінька. Навіть надворі не протовпишся.

У залі чекання стоїть молодиця із сповитим немовлям і щось розповідає якійсь пані. Молодиця огрядна, і хоч їй, може, ледве якихось тридцять років, має вигляд уже немолодої. Густі чорні коси зачучерявлені, либонь, у перукарні. Молодиця кругловида й мизата, щоким тільки льон-льоп. Одягнута вона в якусь лискучо-миготливу сукню. В одній руці тримає дитину, а в другій — сумку з валізу завбільшки. Стан у неї аж геть низько, і ноги схожі на карафку, а що взута вона в сандалети без підборів, то її опецькувате тіло здається ще меншим.

— Вибачте,— звертається вона до пані, що сидить перед нею.— Незручно питати, але куди ви їдете?

— До Стамбула. На Джанкур-тарані мешкає мій зять, то я до нього.

— От добре. І я до Стамбула. Там наша родинна могиляниця... Я туди... Раніше в нас була машина. Але оце переїхали в нове помешкання й не було де поставити машину, то мій і продав... А чекати потяга так тяжко, я ніяк не звикну... А якби це машина, то сів би — раз та й там.

— А де ваша родинна могиляниця?

— Наша... Це-е... як його? Ото господи... Наче з голови випало... Ти диви, на язиці крутиться, а... О, згадала, на Модерному цвинтарі. Наш склеп оддавна був

у Мевлянкапи. Але наші не вподобали того місця, кажуть, старі могили, та й перенеслися на Модерний цвинтар.

— А де це?

— А ви хіба не знаєте? Та на Шіплі ж. А у вас є родинний склеп?

— Авжеж, є... Хіба ж можна без цього?

— Дехто не має... — І забалакала голосніше, щоб усі почули: — Коли людина має рід, то мусить мати й склеп... Ви знаєте, для мене той склеп — то мій спокій...

— Чому?

— Бо коли небіжчиків ховають по різних цвинтарях, то стільки того часу треба та ходанини. Той там, а той деінде... А склеп — то вже інша річ. Усі вкупі...

— А чиї ж там у вас іще?

— Могили? А все нашого роду... Дядькова, свекрова, потім наших своякинь... Іще першої жінки мого чоловіка. Я це вже друга в нього, перша померла.

— А-а...

— Я мого свекра й не бачила ніколи. То оце їду хоч могилу провідать...

— Вже касу відчинили, треба квитка купити, — встала жінка.

Тоді молодиця вдалася до іншої бучно вбраної жінки:

— Які тільки дивні люди є...

Бучно вбрана жінка ще й рота не розкрила, а молодичка вже повела своєї:

— Хоч би й та пані, що оце допіру зі мною розмовляла. Ні сіло ні впало — хвалиться, що у них є родинний склеп. Нащо його хвалитися... Може, ще й немає. Хіба є такий закон, що всі повинні мати? Наче це який сором, коли хтось не має. Так ні, треба брехати. Правда ж, пані? Убогість — не сором... Хай

аллах хоч би й усім дає родинні склепи... А проте вже з одягу видно, в кого може бути родинний склеп. Вибачте, хоч ніяково й питати, ваш родинний склеп де?

— В Самсуні.

— А-а-а... Далеченько. А наш у Шішлі, там, де Модерний цвинтар. Ви ніколи там не були? Дуже гарне місце. Правда, дорожувато стало, та зате яке повітря, який краєвид! І автобус недалечко зупиняється. І дивляться там неабияк. Ніхто не каже, всі там не куплять, бо таки дуже дорого. Кожен пнеться, скільки шкури стане. А де, ви сказали, ваш?

— У Самсуні.

— Там, напевне, дешевше...

Бучно вбрана жінка засміялась і, нічого не сказавши, встала та й пішла.

Молодиця зиркнула сюди-туди. Не знайшла нікого, щоб зачепитися, й подалася в інший куток зали. Там надибала сухеньку, аж чорну бабусю.

— Ха, буцімто й справді в Самсуні має родинний склеп!

Сухенька, аж чорна бабуся нічого не второпала й перепитала:

— Прошу?

— Каже, що в Самсуні має родинного могильника...

— Хто?

— Та я оце щойно з одною розмовляла... Наче в тому містечку будують родинні склепи. Вона, бачите, розумна, а ми дурні, нічого не знаємо. Інша річ — Стамбул. Хоч би вже брехала, та так, щоб на правду скидалося... А наш могильник знаєте де? Де Модерний цвинтар...

— Яка краса...

— А повітря яке...

— І на цвинтарі Топкапи теж гарні могильники.

— Ваш там?

— Ні-і-і... У нас зовсім немає. Я бачила чужі. Дуже гарні...

— Гарні, кажете? Це ж де?

— Та в Товкапи ж...

— Треба сказати своєму, щоб і собі купити там, коли гарно... У нас раніше був у Мевлянкапи. Але мій каже — старий, то й перенеслися до Модерного. А ви, отже, не маєте?

— Ні...

— Шкода... А все ж не журіться... Може, й у вас колись буде... А в нас із давніх-давен. Моя свекруха, як я ще в дівочтві була, сказала: «Не візьму невістки з такої родини, яка не має свого могильника». Шукала все та перепитувала, аж поки їй доказали, що у нас є, то вона так зраділа... Але ж люди, що вже за лихі!.. Набрехали свекрусі, буцімто ми показуємо не свій могильник, а чужий... Своїх дівок хотіли заміж повиписхати... Які ж тільки ці люди, божечку мій!..

— Не біжи надвір! — крикнула бабуса малому хлоп'яті, либонь, онукові, й звелася на ноги. — Зараз потяг над'їде, треба йти.

Молодиця почала шугати очима по людях. Вийшла надвір і побачила якусь літню жінку.

— Даруйте, ви куди їдете?

— До Стамбула...

— І я... Там у нас родинний могильник, то я туди. А у вас є могильник?

— Так.

— І де?

— В Бебеці.

— Гарне місце... Я дуже люблю Боспор. А ота жінка, — вона кивнула на бучно вбрану пані, — каже, ніби їхній могильник у Самсуні... — Не дочекавшись

відповіді, молодиця почала знову: — Так раптово напосілася спека, правда ж?

— Еге...

— У таку спеку хіба що холодильник порятує... У вас є, звичайно?

— Так...

— На скількох ніжках?

— Не знаю, не заглядала. Але мабуть, що на чотирьох, бо стоїть і нічого йому не шкодить.

— А в нас на восьми ніжках. Був старий, але ми й нового купили. Бо із старого яка користь?

— Та звісно...

— І пральну машину теж нову. А тепер ще старого пилловбирача комусь віддамо, а купимо нового. Я кажу, старого треба продати, але мій такий щедрий. «Подарую,— каже,— якомусь бідакові». У нас була й машина. Але коли ми переїхали на нове помешкання, то не було де поставити. А тепер мій хоче знову купити... То ви кажете, ваш родинний склеп у Бебечі?

— Так...

— А був там чий?

— Наш склеп там оддавна...

— О, вже старий... А нового чому не купите? Ми собі нового купили, на Модерному цвинтарі. Раніше ми мали у Мевлянкапи, та моєму не сподобалося... Свекрушине місце так уже прибрали — довкола ланцюги, а ляда з мармуру. Грошей не жаліємо... Аякже... Поки живеш — готуйся.

— А так, хай аллах дає довгого віку...

— Свекруха просить, щоб інжиру насадили... Я посаджу своїми руками. Я так люблю свекруху, дай їй, боже, здоров'я... Ляда з такого товстого мармуру, що хтозна і з якого. А навколо ланцюги... І ще як насадимо інжиру... А у вас гарне місце?..

Прибув електропотяг. Всі заметушилися. В цьому

товпиську молодиця згубила ту пані, з якою щойно розмовляла, й зайшла до першого-ліпшого вагона. Праворуч сидів чоловік, ліворуч хлопчик. Їй не сподобались обов, і вона пересіла на інше місце — там сиділа жінка.

— Ви до Стамбула?

— Так.

— І я... Там у нас родинний склеп, то я туди...
У вас, певно, теж є?

— Немає...

— А шкода... Родинний склеп — то спокій... Всі родичі перед твоїми очима... Наш склеп на Модерному цвинтарі. Ви не були там? Сходіть подивіться, який рай...

Потяг прибув. Молодиця з дитиною вийшла й подалася до бюро забезпечення роботою.

ВОСЬМИНОГИЙ СІЗИФ

Таке буває чи не з кожним: уперше побачиш людину і поставишся до неї холодно. Буває, через те що не вподобавш її за зовнішність або за галасливість чи там поводитьсь вона негречно, а буває й зовсім без усяких причин. А ледве-но почнеш розмовляти з тою людиною, як від першого почуття не залишається нічого, бо слова розкривають перед тобою внутрішню красу. І ти помічавш вогонь, що палає в душі негарної на вигляд людини. Та щоб виявити його, треба побачити людину тоді, коли вона або веде розмову, або працює, або чинить іще щось значне. Особливо ж видно ту красу тоді, коли людина працює.

Те саме ми можемо сказати й про наші почуття ненависті, огиди, страху, коли йдеться про тварин — приміром, гадюку, пацюка, скорпіона, стоногу... Що то за почуття? Далебі, то не просто огида чи страх. І навіть коли б ми весь наш страх, ненависть і огиду звели до купи, то й тоді, либонь, не змогли б скласти назви тому почуттю...

Я не люблю павуків. Коли я їх бачу, мене охоплює якраз оте почуття, якому й назви не можна скласти. Мені павук огидніший, ніж гадюка, пацюк чи муха, павука мені хочеться знищити.

Учора в нас не було й шеляга. Сьогодні п'ятниця... Якщо я не принесу додому хоч трохи грошей, то в суботу й неділю ми сидітимемо надголодь. Там у понеділок я вже щось придумаю... А от сьогодні, якби мені щось написати, то я швиденько одніс би тую пв-

санину й отримав би гроші. Ми живемо на ті гонорари, що я одержую за оповідання.

Від самісінького ранку я за столом. Дістав три повні теки й почав порпатися... Перегорнув, де який папірець був, але не знайшов нічого такого, щоб можна було б покласти в основу оповідання... Дещо лежить у цих теках по п'ять-десять років, його треба ще колись опрацювати... А сьогодні якийсь такий день, що нічого не виходить... Одначе я мушу написати оповідання, бо треба грошей. І я знову починаю длубатися в паперах. Ото якби написати на оцю тему... Але ні, погано. І це не таке, і те непридатне... Е, хіба хто зрозуміє, яких мук варта наша творчість, коли доводиться у відсталій країні пером заробляти хліб щоденний. Це ж бо не допис до газети, а оповідання, жива думка.

Сиджу й соваюся на стільці, наче мене хто голкою шпигає.

Переді мною стоїть здоровенний мідний таз, у який я без угаву кидаю, навіть не гашу, недокурки. Цей таз — моя попільничка. А ще я п'ю чай.

Дзвінок... Чи ніхто не чує?.. Тільки-но була зав'язалася думка, як цей дзвінок... І знову, й знову... І невже ж ніхто не чує?.. Дзвонять утретє, я схоплююсь і відчиняю двері — то сусідське дитинча, чогось там йому треба...

Сідаю до столу... Радіо передає якусь пісню, погану-препогану. Аби вже її скоріше доспівували... Щоб не розгубити своїх думок знову, я не хотів уставати. Але ж несила... Біжу, вимикаю радіо... А з кімнати чути крик-гам, ну пекло, та й годі! Хочу крикнути: «Цитьте!» — та знаю, що вони образяться. Вони мають на це право, а я ні. Аякже, вони завше мають рацію...

Знову дзвінок... Прийшла молочарка... Оповідання... Дзвінок...

— Молоко! — репетувє молочарка.
— Молочарка прийшла! — кричу я своїм.
— Вже купили... Хай прийде завтра...
Я йду до дверей і кричу молочарці:
— Вже купили... Приносьте завтра...

Оповідання... Сьогодні треба написати...

Хтось заходить до мене в кімнату, щось каже... Ні, далебі, так нічого не напишеш... Мені треба поїхати на місяць відпочити, тоді хіба я зможу щось робити. Але грошей треба сьогодні, і я мушу написати оповідання.

Відповідаю абищо. Мені сердито одказують. Хай і так. Хай ідуть зі своїм серцем і дадуть мені спокій. Я маю написати... Інакше не можна.

Встаю, іду до туалету. Мені, правда, туди й не треба було...

На дні ванни я побачив манюсінького павучка. Живіт геть червоний, наче хто виялозив його хною. Це не з тих павуків, що обсновують стіни, якийсь інакший.

Я й раніше бачив у ванні всяких комах. То зразу ж пускав воду — і вони зникали в дірці.

Але цього разу я так не зробив. Павук пнувся по білих слизьких стінках угору — хотів порятуватися. І ледве-но трохи видряпувався, як знову падав на лискуче дно. Але знов одразу ж таки кидався на стінку. І знову пнувся, і знову падав... Чудово, хай падає. Одначе йому не вирятуватися. А водою я його теж не вб'ю. Адже смерть на разі — порятунок для нього. Я полишу павучка в цій білій-білісінькій в'язниці, у яку вже коли хто попався, то не визволиться...

Я знову сідаю до столу. І знову беруся за теку із знадобами. Звичайно, я вже так набив руку, що враз би склепав сяке-такє оповіданнячко. Але чи випадає таке старому поважному письменникові? Коли таку де-

шевинку напише якийсь недосвідчений початківець, йому подарують. Але що було б, якби з такою шкрябаниною поткнувся куди-небудь старий? О-ой-й-й!.. І все ж я мушу написати, хоч би там що...

— Ходи обідати!..

Ми обідаємо, а оповідання нема як нема.

По обіді знову до столу. А що, коли я напишу про сьогоднішній день? Отоді вже ті, хто так радісно вітав мене завше, сьгнуть вершин своєї тихої помсти й скажуть скрушним голосом: «Вже він не напише так, як раніш». А вже редактор, що хоче якихось надзвичайних оповідань, той зрадіє хтозна й як. «Де його ранні оповідання?.. Таких він уже не напише», — казатиме він, де не повернеться. Та навіть якщо я напишу так, як раніше, йому не сподобається. Я мушу написати краще.

Я знову йду до туалету. Для чого? Так, іду, і все... Павук там, де й був. У білій в'язниці. Він не вирятувався. О, нехай, нехай і не вирятується! Хай пнеться, і падає, і знову пнеться... І не вирветься з цієї білої ями... А я теж не буду його вбивати й не порятую його, хай мучиться!..

Людині давали найрізноманітніші означення. «Людина — то тварина, тільки що сміється». «Думаю — отже, живу». «Людина — та сама тварина, тільки ще й думає». «Людина — це тварина, що вміє розмовляти». «Людина — найдовершеніша істота з-поміж усіх створінь». Як тільки не називали людину!

А як на мене, то людина — це тварина, що здатна мучити. Бо нема створіння над людину, яка могла б так вимучити. А проте найправильніше буде так: «Людина — це тварина, яка мучить і яку мучать».

Я полишаю павука в муках і сам іду на муку. Ось уже й вечір... А коли ж я напишу?.. Ще раз переглядаю старі записи, які начебто могли б знадобитися.

Перебрав-перебрав і намагаюся побудувати сюжет. Знову стукають у двері... Надворі гамір... Хтось у когось учепився...

У гості прийшов товариш... Оповідання... Сідаємо до чаю... Слово за словом, і повело... Врешті він просить позичити йому двадцять лір. Отже, у нього скрута ще більша...

Оповідання... Принесли рахунок на електрику...

— Полиште рахунок, ми принесемо гроші трохи перегода...

Дзвонять... гамір... оповідання... У ванні павук...

— Ходи вечеряти!

Я йду мити руки й дивлюся на павука. Повзе... падає... знову повзе... І знову котиться...

Вечеряємо. А опісля... Ну що я за людина — насупився, надувся! Нема щоб засміятися, погратися з дітьми...

Приходять гості. Троє... Я полишаю їх і йду до павука. Він дуже знемігся. О ні, він не врятується...

Гості пішли. Мої повкладалися. Вже сплять усі. На стінці ванни — павук, коло столу — я...

Замовкло радіо... Ху-ух, нарешті тиша... Тепер я зможу написати непогане оповідання. Започаткував кілька сюжетів і не вподобав жодного... Нема серцевини... Починаю щось інше... Не виходить. Полишаю й це, беруся ще за одне...

Сьогодні вночі я маю написати гарне оповідання, а завтра субота, і я ще встигну раненько віднести до редакції. Бо інакше будемо в неділю без грошей...

А спати хочу, аж очі злипаються. Встаю й починаю вештатися по хаті. Потім іду схлюпнутися холодною водою. Павук на стінці... Не зміг допнутися вгору.

Я сідаю до столу. Оповідання зовсім не смішне. Читачі хочуть від мене сміху. І хазяїн часопису дає гроші мені тільки за це...

Моя голова так і хилиться донизу... Стук... стук лобом...

Дивлюся на годинника: пів на четверту. Моя голова спить, так нічого не напишеш. Найкраще лягти поспати, а завтра зраночку встати й швидко на писати. Може, мені щось цікаве присниться, як то бувало вже кілька разів. Ляжу, подумаю про сюжет та й засну, а сон принесе мені оповідання. Тільки ж коли його лягати — до світанку лишилося щось дві-три години...

Одначе ляжу. Тільки зайду до ванної.

Зайшов і не зміг одвести від павука очей. Мене справді здивувала воля цієї малої душі. Мій сон де й дівся. Я сів на край ванни.

Тіло павука складається із двох вузликів, той, що ззаду, більший. Передній — червоного кольору, а задній — темніший, темно-червоний. Вісім ніг, чотири з правого боку й чотири з лівого. Цими вісьмома ногами він аж наче хоче пробити білий фаянс, увійти в нього — так кидається він на стінку, пнеться, пнеться... і падає... Цього разу спиною. Лець ворухнеться ніжками, хоче перевернутися. Чіпляється за щось однією ніжкою й перекидається. Не ворухнеться. Він уже не володає ногами. Він зморився після цієї двадцятигодинної боротьби за волю. Він уже чекає своєї смерті, атож, тільки це йому й залишилося... Ні, ні, він знову повзе!.. Попнувся, попнувся... посковзнувся, упав...

Я стежу за ним без упину. Я повний сили, наче щойно прокинувся від глибокого сну... Іду в кімнату, беру том Британської енциклопедії і шукаю статтю «Павуки». З книжкою в руках вертаюся до ванної. Павук повзе, пнеться, падає... Падає, падає і знову повзе. А я читаю в енциклопедії про павуків.

Поволі я став відчувати, що цей павук, якому не

вдається вибитись із в'язниці, вже не огидний мені. Я переполовинився. Один голос мені настирливо навіював: «Чи ти звірина, де твоя людяність, убий сіромашного павучка й порятуй його, хай не мучиться». А другий голос велів: «Хай сам рятується, хай сам...» І так ці два голоси весь час борються. Я вбив би його, хай би не мучився. Але не можу, я зачудований його незламною боротьбою зі смертю. Моя рука не зведеться... Цей восьминогий сізіф має право жити...

— Агей, сізіфе, вперед! Порятуйся сам! Здолай ці білі стінки!

«Якби ти хотів його рятунок, то й узяв би та витягнув із ванни. Хай би собі ліз, куди захоче».

Ні, я не можу цього зробити, він мені гідкий, відворотний. Але водичас відчуваю до нього неабияку повагу і не хочу, щоб він мучився, тільки ж не можу й убити, він мені огидний. Хай або сам себе рятує, або вмирає.

Чотири стінки й дно, одна стінка ледь похила... Павук лізе саме на неї. Ти ба! Може, це інстинкт? Може, йому вдається здолати хоч цю стінку? Спробуй, спробуй... Більше двадцяти годин змарнував він на рівних стінках, а тепер пробує здолати похилу. Агей, пнися!.. Вже лишилася половина... Ось він зупинився й спочиває. А потім знову вперед. Іноді він, мабуть, відчуває, що може впасти, й повзе на боці. Слава тобі, павучок, я тобі воздаю ясу! Ти маєш право жити... Ось долізеш сюди — і ти врятований, тільки я тебе потім уб'ю.

Упав... Зовсім уже небагатечко лишалось — і мені стало його шкода...

А він знову збирається на силі — і вперед... Повзе, пнеться... Ну ж бо, ну ж!.. Зупиняється. Спочиває і вже ось повзе. Вже зовсім мало... Ну ж бо! Все —

він нагорі! На якусь мить зупиняється і нищечком навітікача...

Зараз я його розчавлю. Мені гидко до нього доторкнутись, але якраз тому я його й уб'ю.

Ні, ні... Я не можу його вбити. Я повний шаноби до нього, він видобувся з в'язниці... Слава, слава тобі, восьминогий сізіфе, ти заслужив право жити!..

Я виходжу. Вже ранок. Шоста година...

Дві з половиною години я чекав, чи переможе павук.

Славен будь, дню новий!.. Я думаю про мій народ, про людей, що долають стіну...

Сну як не було. Я сідаю до столу й пишу про восьминоногого сізіфа. Ось і все. Я писав довго, і в редакції вже, либонь, нікого нема. Ну що ж, перебудемо неділю без грошей.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

Зала в Раді Міністрів держави Торакансі. Прем'єр-міністр Торакансі, міністр закордонних справ, начальник генерального штабу, міністр у справах релігії та інші.

Міністр закордонних справ (*до прем'єр-міністра*).
Ваша осяйносте, я закінчую мою доповідь і хочу ще раз наголосити на тому, що Хопантомола посилила свої інтриги супроти нашої держави. Ми маємо вісті, що останніми днями в районах, що межують з нашим кордоном, зібрано вже чимало ворожого війська. Анітрохи не маємо сумніву, що наш споконвічний ворог король Хопантомоли ще й досі плакає якісь надії.

Прем'єр-міністр. О тварюка!.. Авжеж, це він на нашу землю зирить!..

Міністр закордонних справ. А зирить!

Прем'єр-міністр. Щоб йому око вилізло!

Міністр закордонних справ. Щоб йому око вилізло!

Прем'єр-міністр. Яких же заходів ужито? Що скаже начальник генштабу?

Начальник генштабу. Ми зміцнюємо наші кордони.

Прем'єр-міністр. То добре. А ще що?

Начальник генштабу. Перекинули війська з центру до кордонів.

Прем'єр-міністр. І це добре. А ще що?

Начальник генштабу. Двічі набрали новобранців.

Прем'єр-міністр. Добре зробили, добре, але чи вжи-

ли якихось політичних заходів? Що думає міністр закордонних справ?

Міністр закордонних справ. Ваша пресвітла осяйносте, з вашого дозволу доповідаю. Ми думаємо вжити якнайсерйозніших заходів. Король Хопантомоли...

Прем'єр-міністр. Щоб він витягнувся!..

Міністр у справах релігії. А-а-мі-і-інь! Дай боже, щоб він якнайшвидше витягнувся... А-а-мі-інь!

Прем'єр-міністр. Ну добре, так що з тим недовірком?

Міністр закордонних справ. Королеві Хопантомоли за три дні сповниться вісімдесят чотири роки.

Прем'єр-міністр. Заповзявся жити, гидотник! Ніяк не вріже дуба...

Міністр закордонних справ. Ми гадаємо, що згідно з правилами міждержавного протоколу, буде доречно послати королеві на день його уродин вітальну телеграму. Подаю на ваш розгляд, ваша світла осяйносте.

Прем'єр-міністр. І справді доречно...

Міністр закордонних справ. Текст телеграми готовий... (*Читає*). «Світлосяйному Мадраганові Четвертому, королеві Хопантомоли. З нагоди вісімдесят четвертих роковин від часу світлої появи вашої осяйності на світ...»

Прем'єр-міністр. Правильніше було б не світлої, а темної...

Міністр у справах релігії. Правду речеш...

Міністр закордонних справ (*читає*). «Я, президент Торакансі, від свого імені й імені держави вітаю вас із цим радісним для обох наших дружніх і братніх країн днем і бажаю...»

Прем'єр-міністр. Непогано було б написати — «від щирого серця».

Міністр закордонних справ. «... від щирого серця

бажаю всілякого добра вашій осяйності й народові Хопантомоли...»

Прем'єр-міністр. Допишіть — «дружньому».

Міністр закордонних справ. Слухаюся! «...дружньому народові Хопантомоли щастя на вічні віки. Прошу прийняти з цієї нагоди почуття моєї високої поваги. Прем'єр-міністр Торакані Фосіка».

Прем'єр-міністр. Чудово. Якщо немає граматичних помилок...

Міністр закордонних справ. Ваша осяйносте, я показував своєму синові — він перейшов до наступного класу з найвищою оцінкою по граматиці, — то немає.

Прем'єр-міністр. Крапки, коми — все де треба?

Міністр закордонних справ. Де треба, не турбуйтеся!

Прем'єр-міністр. Ну, тоді давайте, я підпишу. (*Підписує*). А заходів, на вашу думку, вжито достатньо?

Міністр закордонних справ. Для того щоб ізжити з світу короля Хопантомоли...

Прем'єр-міністр. Додайте — поганого.

Міністр закордонних справ. Так, поганого короля Хопантомоли, ми належним чином приготувалися...

Прем'єр-міністр. Добре, дуже добре...

Зала в королівському палаці Хопантомоли. Король, міністр закордонних справ, міністр збройних сил, міністр у справах релігії та інші.

Міністр закордонних справ. Як я вже доповідав вашій величності, Торакані чимдуж готується до війни. Зрозуміло, що прем'єр-міністр Торакані дотримується ворожої політики.

Король. Ах, недовірок! Недоносок ослиці!..

Міністр у справах релігії. Так-так...

Король. Що «так-так»?

Міністр у справах релігії. Все так, як ви зволили сказати.

Король. Чи вжито якихось заходів?

Міністр закордонних справ. Дозвольте доповісти. Насамперед ми приготували відповідь на вітальну телеграму прем'єр-міністра Торакані з нагоди вісімдесятичотириріччя вашої величності. З вашого дозволу, о володарю, я прочитаю...

Король. Читайте.

Міністр закордонних справ. Слухаюсь! «Світлосяйному прем'єр-міністрові Торакані Фосіці. Я дуже зворушений вітанням, яке ви прислали до дня мого народження...»

Король. Допишіть — «люб'язним вітанням».

Міністр закордонних справ (читає). «Від щирого серця підтримую побажання зміцнювати братерство, що виросло із спільності долі наших країн...»

Король. Допишіть — «історичне»...

Міністр закордонних справ. Слухаюсь! «...історичне братерство, що виросло із спільності долі наших країн...»

Король. Допишіть ще — «дружніх».

Міністр закордонних справ. «...дружніх країн і сповнений готовності всіляко зміцнювати добросусідські відносини між нашими народами. Користуюся щасливою нагодою і маю честь виразити вам і у вашій особі народові Торакані, найвидатнішим представником якого є ви, почуття вдячності».

Король. «Глибокої, глибокої!» Допишіть! Почуття вдячності завжди глибокі!

Міністр закордонних справ. Слухаюсь! «...глибокої вдячності. Король Хопантомоли Мадраган Четвертий».

Король. Несіть, я піднішу. Ви гадаєте, цих заходів досить?

Міністр закордонних справ. За два тижні двадцятиріччя визволення Торакані.

Король. Краще б вони ніколи не визволялися.

Міністр закордонних справ. З цієї нагоди ми приготували вітання.

Король. Чудово... Там, звичайно, пишеться про мої «найщиріші» почуття та про «величезний вклад у справу миру» цих гадів із Торагансі?

Міністр закордонних справ. Звичайно...

Король. Прочитайте, що там на кінці.

Міністр закордонних справ. «...з нагоди роковин визволення братньої Торагансі прийміть, ваша осяйносте, від мого імені та імені мого народу мої найкращі побажання...»

Король. Годі, зрозуміло. О, якби мені той Фосіка попався в руки, я б його, бузувіра, на шматки розірвав!

Міністр у справах релігії. Аллах допоможе, й попадеться він у руки вашій величності, і досягнете ви, чого бажали... Ми всі вимолюватимемо цього в аллаха!

Король. Добре, добре! А тепер... Що зробили ви, міністре збройних сил?

Міністр збройних сил. Рушниці й гармати вже всі аж вилискують. У відпустку нікого не пускаємо. Вояки вже восьмий місяць налаштовані до бою й чекають, володарю наш!

Король. Чого чекають?

Міністр збройних сил. Волі вашої, ваша найясніша святлосяйносте...

Король. Добре! Хай чекають.

Зала в Раді Міністрів у Торагансі. Прем'єр міністр, міністр закордонних справ, міністр внутрішніх справ, начальник генерального штабу та інші.

Прем'єр-міністр. Що нового доносять про ворога? Начальник генштабу. На жаль, добрих звісток поки

що не чути. Король Хопантомоли видав указ про мобілізацію трьох чергових років.

Прем'єр-міністр. Ах, покруч!.. Аби тільки він попався мені, я виточив би з нього всю, до краплини, кров.

Міністр у справах релігії. Поможі боже!.. А-а-мі-інь!

Прем'єр-міністр. Ну добре, а ми ж яких заходів ужили?

Начальник генштабу. Ми теж ужили деяких заходів, і ще...

Прем'єр-міністр. Я не питаю, що зроблено в армії, фахівці з цим і самі впораються. Мене цікавлять політичні заходи.

Міністр закордонних справ. Наші стосунки мають винятково приязний характер. Як ви знаєте, минулого місяця ми обмінялися дев'ятьма дружніми вітаннями.

Прем'єр-міністр. Дуже добре...

Міністр закордонних справ. Ми послали вітання й побажання щастя короленкові з нагоди його весілля.

Прем'єр-міністр. Дуже добре. А ще що?

Міністр закордонних справ. Послали вітальну телеграму з нагоди роковин зведення королів Хопантомоли на трон.

Прем'єр-міністр. Добре зробили. Аби тільки аллах послав, щоб той трон перекинувся та розстроїв голову тому старому псові!

Міністр у справах релігії. А-а-а-мі-і-інь!

Прем'єр-міністр. Добре, а ще яких політичних заходів ви лаштуєтеся вжити?

Міністр закордонних справ. Ми вживемо... Думаємо весь час. Тільки нагоди не знаходимо...

Прем'єр-міністр. Мусите знайти... Головне завдання міністерства закордонних справ — завжди знаходити зачіпку.

Міністр закордонних справ. Звичайно, ваша осяйносте. Але певірте, що дотепер було знайдено чимало всяких зачіпок.

Прем'єр-міністр. А наші вороги не марнують часу. Ось недавно король Хопантомоли прислав телеграму, де висловив співчуття у зв'язку зі смертю моєї теці і запевнив мене у своїй дружбі. Бачте, який сучий сні, навіть мою тещу використовує в своїх політичних замірах!

Начальник генштабу. І того самого дня, коли вони висловили співчуття з нагоди смерті теці вашої осяйності, три хопантомольські літаки порушили наш повітряний кордон.

Міністр закордонних справ. А того дня, коли ми повітали короля з уродинами його внука, вони полонили групу наших розвідників.

Прем'єр-міністр. Коли ми востаннє посилали королеві Хопантомоли запевнення в дружбі?

Міністр закордонних справ. Та ще й тижня немає.

Прем'єр-міністр. Хіба ж так можна!.. Яка негречність — так довго не виявляти дружніх почуттів! Це може до того ж викликати ще й підозру. Що, спить наше міністерство закордонних справ? Негайно ж треба знайти нагоду, щоб послати вітання. Треба конче щось придумати. От хоч би й... Хоч би й... Хоч би й...

Начальник генштабу. Хоч би й, хоч би й...

Міністр у справах релігії (*звівши руки до чола*). Хоч би й, хоч би й...

Усі разом. Хоч би й, хоч би й... Чохбий... чохбий... бийхоч... бийхоч...

Прем'єр-міністр. О, придумав!.. З тієї нагоди, що ми підписали з королем Хопантомоли торговельну угоду.

Міністр торгівлі. Але не минуло ще й року. Тільки вісім місяців...

Прем'єр-міністр. Дарма... Пошлемо вітання з тієї нагоди, що вісім місяців тому була укладена торговельна угода, й запевнимо їх, що ми свідомі нашої дружби...

Начальник генштабу. А тим часом давайте переведемо до кордону танкову бригаду.

Прем'єр-міністр. Це можна, тільки ж одразу за цим треба послати вітання. Ох, запастися б мені короля в руки, тільки кісточки б хруснули!.. Але шукайте нагоди... Нагода... нагода... нагода...

Усі (*бродять по залі*). Нагода, нагода, нагода... Годана... годана... годана... дагона... дагона... дагона... догана... догана... догана...

Міністр хліборобства. Нагода?.. У Хопантомолі довго не було дощу, їм загрожувала посуха. Але минулого понеділка нас повідомили, що дощ пішов.

Прем'єр-міністр. Щоб їх позаливало разом з їхнім королем!

Міністр хліборобства. Пошлімо вітання з тієї нагоди, що пішли благодайні дощі.

Прем'єр-міністр. Гаразд. Пишіть... «Його величності Мадраганові Четвертому, королеві Хоцантомоли. Висловлюю безмежну радість вашій світлосяйності з нагоди того, що на землю дружнього й братнього королівства Хопантомоли, що страждало від посухи, випали благодайні дощі. Прошу прийняти...»

Зала в палаці короля Хопантомоли. Король, міністр закордонних справ, міністр хліборобства, міністр збройних сил та інші.

Міністр збройних сил. Ваша найяскравіша світлосяйносте, ті вісті, що про них я доповів раніше, підтвердилися, про що свідчать дані наших агентів із Торакані. Немає сумніву, прем'єр-міністр Торакані має підступні заміри.

Король. О сучий син! Не буду я Мадраган Четвертий,

король Хопантомоли, коли не проліються сльози у його матері!.. А ви що ж придумали?..

Міністр збройних сил. Ваша... ваша найясніша світлосайносте... Найкраща оборона — наступ. Тому ва...ва... ваша величносте, треба бути готовими, щоб напасти першими...

Король. А чи вжито якихось політичних заходів?

Міністр закордонних справ. Ми подумаємо, ваша величносте.

Король. Подумаймо...

Усі. Подумаймо, подумаймо, подумаймо... Нумо подумаймо... Нумо, нумо, нумо...

Міністр закордонних справ. Форма вітання готова, ваша величносте.

Король. А читайте!

Міністр закордонних справ. Слухаюсь! (*Читає напам'ять*). «Його осайності Фосіці, прем'єр-міністрові Торақансі. З нагоди того-то й того-то від мого імені й імені мого народу ще раз висловлюю найщиріші почуття вдячності дружньому й братньому народові Торақансі за виявлену люб'язність і з нагоди цього...»

Король. Ну гаразд, але ж з якої нагоди? Ми повинні знайти нагоду... Нагода... нагода...

Усі. Нагода... нагода... дагона... дагона... надога... надога...

Король. Хай міністр закордонних справ знайде... Може, повітати з Новим роком?

Міністр закордонних справ. Уже послали. І з нагоди того, що в прем'єрового молодшого сина прорізалися зубки, і з нагоди національного свята. Ми використали всі нагоди, ва... ва... ва... ваша світлосайносте.

Король. О-о-о! Запопасти б мені того гидотника!.. Ну чому не вдаються наші заміри? Чому ніяк не

можемо звести на той світ ту падлюку? З якої нагоди було останнє послання? Що це за міністр закордонних справ? Знайдіть негайно ж зачіпку, а то не бути вам більше на цій посаді.

Міністр хліборобства. Я знайшов!

Король. Що знайшов?

Міністр хліборобства. Нагоду. Згідно з повідомленнями, що їх одержало моє міністерство, в Торакансі зібрано перший у цьому році врожай огірків. Прем'єр-міністр Торакансі з цієї нагоди виголосив промову... Отже, ми можемо...

Міністр закордонних справ. ...повітати прем'єра!

Король. Шлемо!.. Читайте!..

Міністр закордонних справ. «Його ослинності Фосі-ці, прем'єр-міністрові Торакансі. З тієї нагоди, що в братній і дружній Торакансі, з якою нас єднає спільна історична доля, вибрано перші огірки, маю за честь вітати від щирого серця вашу ослиність і побажати вам і у вашій особі народові Торакансі, найгіднішим представником якого є ви, усілякого гаразду та...»

Король. Як тільки пошлете, одразу ж починайте наступ.

Міністр збройних сил. Бо коли ні, то вони перші почнуть, найясніший володарю!

Чути страшенний гуркіт: «Гур-р!.. Гур-р! Гах!.. Гах!»

Король. Що це? Що за гуркотнява?

Міністр збройних сил. Отже, ми запізнилися! Вони почали... Це ар... ар... артилерія...

Король. Пошліть...

Міністр закордонних справ. «Повіdomляю, що в зв'язку з переходом вашого війська в наступ, прошу прийняти з цієї нагоди мою найщирішу вдя... вдячність...»

ЯК НАРОДИВСЯ ШЕДЕВР

Розмова поета з дружиною

— Він має себе за генія! Ступа ти, он хто! Зрозумів?

— Так, ясочко. Але ж нащо просто отак межі очі? Хіба я не маю права бодай даремне тішитися своїми думками?

— А мені вже несила...

— Але ж не плач, серденьтко, ти мене засмутила... Це правда, я себе вважаю генієм, тільки нікому про це не кажу.

— О, аякже! Біжи й дай оголошення в газеті: «Я — геній». Та нащо те оголошення, досить глянути на тебе... Як ти пихкаєш цигаркою... Як дереш голову, наче всі ніщота, сам тільки ти... Ходиш, капляєш, навіть чхаєш геніально.

— А кому шкодить, що я маю себе за генія?

— Мені. Нашим дітям. Держава, бач, не дає плати за геніальність. І крамар не дає дружині генія продуктів без грошей. Зима вже на голову сіла, а в нас немає вугілля... І мої черевики вже їсти просять.

— Тільки не плач... Адже я не байдикую, сиджу та роблю. Вже вийшло чотири книжки віршів...

— Ха-ха... Нехай би й сорок чотири, а що з того?..

— І хіба я сам не страждаю?.. Хіба я не хочу написати якогось шедевра, щоб стати славетним, щоб

книжку переклали всіма мовами і щоб я забагатів?.. Слава й багатство! Все це прийде до мене... Я — геній, але цього не досить. Великі твори пишуться під впливом великих чинників. А коли їх немає, то геній нічого не вдіє. Я жду цих подій, вони запаллять мою душу і дадуть мені натхнення, від чого виникне мій геніальний твір. Мені потрібні події величні, а ти хочеш, щоб я побачив їх у помиях. Мені тісно в акваріумі, я хочу поплинути в океан. Щоб узріти великі події... Серце моє, ти тільки не плач, я тебе благаю. Ще трохи почекай, стисни зуби й потерп... Уже недовго... Ці великі події ось-ось сколихнуть мою душу й вона завирує...

Розмова ката з дружиною

— Мені вже остопранціло... Доки можна терпіти?.. Ось, їй-богу, піду.

— Але ж, ясочко, хіба я винен, що останнім часом так кепсько йдуть справи? Що ж я вчиню? Залигати кого попало та й вішати? Судді тепер такі жмикрути... Але я маю надію, що невдовзі у мене буде робота. Прийде новий день і принесе нові події...

— Тільки я, мабуть, не дочекаюся того дня! Торік усе ж було не так. Хоч діти не ходили голодні. Але торішніми згаданками тепер їх не нагодуєш.

— Не плач тільки, голубонько, бо моє серце й так щемить. Якби було кого, то я й день і ніч вішав би, і спати не лягав би. Я ж не ледащо...

— Берися до діла!

— Наче я не хочу? Але суд не виносить вироків, кого ж я вішатиму? А в мене ж не зарплата, скільки

душ повішу, стільки й матиму. А нікого не почеплю, то ніхто й шеляга не дасть...

— Наче в такій величезній країні, як наша, вивелися злочинці?

— Далебі, ні, але піди скажи про це поліції та суддям... Ех, якби моя воля... А то коли я сам когось повішу, то начеплять вервечку й на мою голову. А на моє місце візьмуть когось іншого. Як ти не можеш зрозуміти... Для того, щоб я зміг виконати свій обов'язок, має поквпатися суддя. Ти не плач... Чи я уникаю роботи? Та я б щодня вішав людей, аби тільки були нагородовані мої дітки. Ще трохи... Стисни зуби... Наша доля не заблудиться...

Розмова копача з дружиною

— Я забираю дітей і йду, ти чуєш?

— Що ти робиш, ясочко?.. Останнім часом люди не мруть, то що я маю діяти? Адже ж я тільки копач... Неіначе це стільки мре, що немає від них рятунку, а я сиджу й не хочу копати ям... Не хапату ж я живісіньку душу, щоб закопати....

— Дома нема кусника хліба.

— Не плач, серденько мове, бо і я почну плакати. Я й так тонкосльозий, а ти... Хто й зна, що причинилося тим людям, не мруть, та й годі. Чи, мо', вже на тому світі місця нема?.. Не плач, адже ти знаєш, що в мене не зарплата. Мені платять за душу... А ти мені весь час докучаєш: робити треба! Не копатиму ж я даремно, щоб я — копач-аматор? Принесуть кого — закопаю. Потерп ще трохи. Настане той щасливий день, коли й нам усміхнеться доля... Не втрачай надії, стисни, серденько, зуби...

— Нема нічого, чим я снила в дівочтві! А я ж так вірила, коли віддавалася за тебе!

— Та не плач, ясочко, поговорімо любенько.

— Про що? Про що нам говорити?

— Ну добре, добре... Ти маєш рацію... Тільки не плач. Адже я працюю, щоб ти була щаслива.

— Працюєш, працюєш!.. А в мене немає чим тіла прикрити...

— О, якби це сталися важливі події, я тоді показав би, на що я здатний. Тоді я покинув би секретарювання й став би на чолі газети. Мені треба лишити позаду всі газети, треба, щоб на мене звернули увагу. А для цього має щось статися, наприклад, грандіозна авіаційна катастрофа або якийсь страхітливий землетрус чи таємниче вбивство або що... Тоді б ти побачила, який я... Я випередив би всі газети, найперший подав би цю новину. Я дав би такий захопливий заголовок, так звабливо написав би про все... Але що вдієш, не випадає нічого такого... Великі події наче хто припнув на місці. Не бігти ж мені самому та не вбивати людей, щоб мати приголомшливу сенсацію... Я почекаю її, сенсація буде!.. Хіба ж я не хочу звестися над моїми колегами, посісти в газеті чільне місце, мати багато грошей і забезпечити сім'ю!.. Може, невдовзі якісь злочинці вчинять десь вбивство, і тоді ти побачиш, який заголовок я придумаю — у читачів серце трісне від жаху... Ти тільки не плач, рибонько, бо моє серце рветься опукою... Краще помолися, щоб твоєму чоловіченкові поталанило... Щоб потону в десь корабель або почалася повінь... Не плач, я не знесу твоїх сліз... Бачиш, мої очі вже тяж зросилися сльозами.

Розмова поліція з дружиною

— О аллах, і за що я страждаю? Чи може такій жінці, як я, отак жебратити?.. Безталанна я!..

— Не побивайся так, моя ясочко. Аби ти хоч раз побула розсудливою. Наче я не хочу посісти кращого місця, щоб повна була наша хата!..

— Ой, зав'язала я голову, нещасна я...

— Це я нещасний, що народився у цій злиденній країні. Якби я був найшовся в такій країні, де вулиці кишать злочинцями, хіба б сидів оце на місці комісара?¹ Я досі був би на чолі служби безпеки. А що зробиш у нас? Ловитимеш усе життя дрібних злодюжок та й не покажеш себе... Мені якби оце розплутати якусь таємничу справу, тоді я мав би кар'єру... Але ж не плач... Ти ж знаєш, що я не зношу сліз... Потерп іще трохи... Може, я нарешті запопаду якусь надзвичайну таємничу справу.

Розмова аптекаря з дружиною

— У мене немає хутра... Немає чого надягти, щоб показатися людям на очі... Доки ж буде ця скрута?

— Не плач, ясочко моя. Послухай мене!.. Продаючи аспірин та хінін, небагато заробиш... Якби це ми продавали дорогі імпортові ліки, отоді я розбагатів би. Насправді кожна людина хвора. Але ж мало кому трапляється гарний лікар, щоб обдивився, та виписав рецепта, та послав до нас... Бо так який же край із того вийде, коли люди не хворітимуть і не йтимуть до лікаря, а той не слатиме до нас? Саме нещастя буде, саме нещастя... Але ти не плач... Твої сльози вражають моє бідне серце. Але прийде й до

¹ Дрібний службовець турецької поліції.

нас щастя, ще перед нашою аптекою вилаштується черга хворих із рецептами. Трошки потерп... Доля нас не обмине.

Розмова лікаря з дружиною

— Я дружина так званого лікаря. А що я бачила?.. Молодість минає, врода в'яне...

— Ясочко...

— Мені вже надокучило...

— Не плач... Повір, уже півмісяця до клініки не потикається жоден клієнт — пардон, жоден хворий... Приходять люди без шеляга в кишені й просять полікувати. Або з рекомендаціями від різних задопомогових товариств. Я не втямлю, що цим людям причинилося? По суті, хворі всі. Але ж хіба вони знають про те?.. А що я можу вчинити? Якби йшли, то я б і сто душ прийняв на день. Але ж не йдуть, падлюки! А я ж не прокурор, щоб наказав поліції пригнати їх до мене!

О кохана, не плач, я не знесу твоїх сліз!.. Ніхто не йде до клініки. Якби ще й я не ходив, то, мабуть, і замки іржею взялися б...

Ех, якби це мені до рук потрапив який багатий хворий. І якби я йоговилікував, він подякував би мені через газету, зробив би мені рекламу. Я вже думаю, чи не послати мені оту подяку самому, буцімто від якогось хворого... А то за день не постукає в двері ані жоден хворий...

Але терпи, стисни зуби. Скоро прийде наш порятунок... Постукає і в наші двері щастя. Я не хочу абияких хворих, хай буде один, та вже такий, як треба...

— Я переходжу до батька, і все...

— Стривай, люба, не хвилюйся...

— Що, мало мені того горя, що я тут зазнала? Я маю чоловіка, а ще він зробив для мене?.. На словах ти мав стати правничим... Чим я гірша від інших? Ой нещасна я!..

— Не плач же, ясенько моя! Як швидко забула ти про наше кохання!..

— Од самого кохання ноги витягнеш!..

— Одну хвилинку, серденько, прошу... Що ж ти вдієш, коли до мене вже хтозна-відколи й не потикаються ані позивачі, ані відповідачі. Кепська справа! Не второпаю, що цим людям діється. Наче вони вже не оббрікують один одного, не вбивають абощо... Я правничий у справах великих злочинів. Мені краще хай одна справа, та поважна, аніж тисяча про якісь там розлучення. Я хочу вергати справою, за якою ховаються мільйони. Звідтіля й мені перепадала б дециця, написали б газети, славословили мене... Отоді ми б пожили! Ти в мене була б наче принцеса, наче королева...

— А чим кращі від мене королеви? Щоб в них — лоби срібні, чи як?

— Я такого не казав, моє серце... Я тобі забезпечу життя, гідне тебе. Поки що я не зміг запопасти собі такого клієнта... Чи кращі від мене ті адвокати, що мільйони гребуть?.. Я поставив пастку, чекаю... Хтось та попадеться... Ти тільки не плач. Терпи... Твої сльози мов перли, але вони не дають мені спокою...

Як робинні гнізда дочекалися щастя

В одному селі поміщик затався з селянами і став позивати їх до суду. Поміщик мав ще дідівську купчу і хотів, щоб селяни, які вже хтозна-відколи оброб-

ляли свою землю, віддали йому її безкоштовно й покинули село. Поміщик до того ж був багатий купець, та ще й текстильну фабрику мав. Тепер же він заповзвся витурлити селян і на тих землях створити сучасне господарство, щоб цим прислужитися батьківщині.

Дурним селянам ніяк не можна було втовкмачити, що земля, яку пахали ще їхні діди, може належати людині, котра віднайшла папери.

Поміщик за допомогою одного приятеля знайшов отого правничого, ще так давно чекав справжнього позивача, і доручив йому вести свою справу. Молодий правничий завзято кинувся до роботи. По суті, село й так належало поміщикові, адже він мав купчу. Але селяни не розуміли сили того паперу, що називався купча, й заверетенилися. Вони вважали, що земля їхня. Їхнім змаганням з поміщиком кінця-краю не було видно.

У поміщика, котрий вважав, що в країні справи взагалі йдуть повільно й тому вона пасе задніх, розходилися нерви, а коли нерви розходяться, то може причепитися виразка шлунка. І ось у поміщика виразка шлунка викликала діабет, а звідти вже недалеко й до надмірного кровотиску. Так поміщик попався в руки лікаря, котрий давно вже чекав отакого хворого. Лікар зробив усе, щоб поміщик не вмер, але й не мався добре. Він виписував йому рецепти на дорогі імпортові ліки. Аптекар, якому вже остогидло продавати зубні щітки та пасту, аспірин та хінін, ухопився за ці рецепти й тим забезпечив щастя своєму родинному гніздечкові. А лікар, що бився за здоров'я відомого на всю країну землевласника, став теж знаменитим, і до нього посунули хворі.

Судовій тяганині не було кінця-краю, але врешті молодий правничий таки вивів кінець і отримав за

це багато грошей, а отже, забезпечив своєму родинному гніздечкові щасливе життя.

Селяни ж мусили покинути ту землю, де народилися й жили, і один із них за своїми простацькими уподобаннями та глуздом поклав собі, що їм учинили кривду й загнав поміщикаві в спину чотири рази ножа.

А що селянин зробив це нишком, то винуватця довго не могли знайти, бо хто ж міг чекати такого од виторопня-селяюка! Чоловік, який роками сидів на комісарських заробітках і ніяк не міг переступити й на щабель вище, ухопився за цю справу й, не знаючи ні дня ні ночі, шукав убивцю й таки донишпорився. Йому дали премію й почесну грамоту, перед ним розчинилися двері до нової посади, й він зміг втішити своє родинне гніздечко.

Про те, що затримано тасмничого вбивцю, перший дізнався секретар редакції. Він не тільки випередив усі газети, а ще й написав прецікавий репортаж, за якого одержав першу премію на щорічному газетарському конкурсі, а вже по тому його призначили редактором. Все це, безперечно, овінуло щастям його родинне гніздечко.

Кат, який хтозна вже й відколи сидів без діла, на решті наялозив смальцем петлю й залигав нею вбивцю. За працю він теж отримав те, що втішило і його родинне гніздечко.

Поталанило й копачеві — дві могили одразу! Виходить, справи повернули на краще, годі сидіти. Тепер гараздуватиме і його родинне гніздечко.

Тема селянської боротьби, яка закінчилася тим, що один селянин окропив свої руки поміщицькою кров'ю, заповонила газети й часописи. Поета, котрий чекав великих подій, які сколихнули б його душу, безмежно вразила ця трагедія, і він написав дестан про бо-

ротьбу людей за землю. Поетове ім'я стало безсмертне, а його дестан — шедевром. Його перекладали всіма мовами, видрукували багатотисячними тиражами. І поет здобув славу й багатство, а отже, зробив усе, щоб малося в добрі його родинне гніздечко. До того ж поетові присудили найбільшу літературну премію, і з цієї нагоди був уряджений банкет, куди запросили найвідоміших людей країни, а отже, й лікаря, аптекаря, правничого, газетяра й комісара (він тепер уже виконував обов'язки заступника начальника поліції). Прийшли всі. Очі жінок світилися щастям і гордістю за своїх чоловіків. Поетова дружина взяла келишок із віскі й прожебоніла чоловікові на вухо:

— Ти геній, серце моє!..

— Ти мене так зіпсуєш, ясочко...— відповів поет.

Всі здоровили поета, а в сутичках між вітаннями поет читав уривки дестана:

Гей, борці за шматочок землі,
Нащо вам ордени та медалі,
Коли слава — то ви самі.
Як белить моє серце за вами!
О мої земляки безталанні,
Вірю, прийдуть іще ті дні,
Коли пси порідняться з зайцями...

Поет читав, а з очей йому котилися сльози. Гості теж плакали, а найдужче правничий, лікар, аптекар, газетяр і заступник начальника поліції.

Із сльозами на очах піднімали вони чарки й від щирого серця вітали поета, що розповів правду про свою батьківщину.

БІЙКА НАВПОМАЦЬКИ

У нашому містечку дві каварні. Є ще й третя, Куценського Адема, але далеко, аж за містом, де ото корчма. Так я її не вважаю, бо вона й мала, й далеко.

Наші містечкові чоловіки поділяються на два табори. Перший ходить до каварні Кравчика Ісхака, а другий до Кривинджі Кязима.

Раніше каварню мав тільки Кривинджа Кязим. Але коли й у нас виник «спротив», Кривинджа Кязим, дарма що мав одну ногу — так казали ті, що були в другому таборі,— перейшов на бік опозиціонерів. З нього почали сміятися: «Агей, Кривинджо, ти думаєш, що опозиціонери прироблять тобі другу ногу?»

У Кязима ліва нога відрізана по коліно, і ходить він на милицях.

Після того як Кривинджа Кязим перетворив свою каварню на центр районової опозиційної партії, міщанам наче ногу врізало — всі почали боятися туди заходити.

Але Кязимові допікали не тільки цим, а ще й завдавали впину словами: «Ти, Кривинджо, дивися, бо надійдуть вибори, то одірвуть тобі й ту останню ногу. Тоді хіба що приробиш до носа мотора та й станеш автомобілем!» Тільки Кривинджа Кязим не дуже на них зважав. Та ще ж і те, що другої каварні в місті не було. Куценський Адем, правда, мав, але ж бо зна-де. А в Кривинджі Кязима і близько, та ще й до біса гарна. На двох стінах двоє здоровенних дзеркал — не стіни, а люстра. Заходиш — бачиш себе, виходиш —

бачиш, а сидиш, то теж бачиш. Сиди собі в плетеному кріселечку та й закрутуй вуса в дзеркало.

Та й Кривинджа Кязим на свої люстра таки добре мався, бо побалакував: «Хочуть чи не хочуть, а поки маю в каварні люстра, то, далебі, ходитимуть до мене».

Але Кравчик Ісхак узяв розділив надвоє свою майстерню і з половини зробив каварню. Прихильники урядової партії почали ходити до Кравчика Ісхака, а опозиціонери — їх там, правда, щось кілька й було — як і раніше, відвідували Кривинджу Кязима.

Отож Кривинджі Кязимові знай закидали: «Ти, Кривинджо, дивися, бо надійдуть вибори, то одірвуть тобі й ту останню ногу. Тоді хіба що приробиш до носа мотора та й станеш автомобілем».

Аж ось і вибори. І сталося не так, як гадалося — опозиційна партія Кривинджі Кязима на виборах перемогла й прийшла до влади. Та ще ж і як? В урнах лежало, може, якихось п'ятнадцять чи там двадцять бюлетенів на користь урядової партії. Певна річ, усі були здивовані. Не дивувався тільки Кривинджа Кязим.

— Я,— каже,— так і знав, що отак-о вийде.

— Звідкіля?

— Чого б же я,— каже,— не знав, як люди до мене у каварню сливе не ходили. Бо боялися, а через те й голосували за нашу партію.

Так жило місто, коли я туди приїхав. Партія Кривинджі Кязима була при владі, а партія Кравчика Ісхака чинила спротив. Одне слово, вони помінялися місцями. Кривинджа Кязим поїхав до Анкари, де йому пршладнали неабиякого протеза. Тепер до каварні Кравчика Ісхака ходили опозиціонери, до Кривинджі Кязима — прихильники урядової партії. Містечко поділилося надвоє. Обидва табори так ворогували, що навіть не віталися. До каварні ходили своїми

дорогами. Але хіба тільки каварнями поділилися? Бани, крамарями та перукарями теж. А вже ж як і випадє ворогам десь зустрітися, то так і вчепляться один в одного.

Але найгірше було нам, чиновникам. Ще до того, як я приїхав сюди, декого перевели на роботу до інших міст, бо хтось послав в Анкару скаргу, що вони відвідують каварню опозиціонера Кравчика Ісхака. І тому місцева інтелігенція не дуже заникувала до опозиційної каварні. Тільки лікар із правничим ніколи й не потикалися до Кривинджі Кязима, все сиділи в Кравчика Ісхака. Обое були мої приятелі, отож якось за чаркою я їм і кажу:

— Чи ви хоч знаєте, що робите?

— А що ми робимо?

— Ще й питають! На очах у всіх ідете проти закону! А хіба ж ви не знаєте, що чиновникам заборонено зв'язувати себе з політикою. А що ви не вилазите з опозиційної каварні, то лізете в політику. А з цього добра не жди! Чого вам туди ходити, наче немає більш каварень. Аж і ходить до Кривинджі Кязима!

Лікар засміявся:

— Ти потім зрозумієш, чому ми ліземо в політику. І справді, десь за півмісяця я все зрозумів.

Обох їх послали в це місто всупереч їхній волі. А вони ж ніяк не хотіли тут лишатися й писали заяви одну за одною, тільки ніщо не допомагало. Тоді вони стали відвідувати опозиційну каварню, і через місяць їх перекинули в інше місто.

Перед тим як від'їжджати, лікар зайшов до мене.

— Ну, вже такої ями, як тут, мабуть, ніде немає,— сказав він на прощання.

Але я поки що не хотів нікуди переїжджати й тому в політику не встрявав. Піду в опозиційну каварню,

про політику й не згадую, а піду до Кривинджі Кязима, теж нікого не зачіпаю.

Наше містечко справді таке маленьке, що з нудьги сказитися можна. Нікуди піти, та й край, ото хіба до каварні. Я, щоб довести свій нейтралітет, учашаю й до однієї каварні, й до другої. Посиджу півгодини в одній та й іду до другої. Таким чином я врятувався від доносів.

З якогось часу ми з Кривинджею Кязимом заприятельювали. Здибаємося та й виливаємо один одному душу. А то якось розбалакалися й про партійні справи.

— Я тобі щось признаюся,— каже мені мій новий приятель,— тільки поміж нами. Наша партія вже програла.

— Що ти! — вигукнув я.— Ваша партія стоїть на ногах міцно, мов лев.

Я думав, що він мене дурником робить, але він повів далі:

— На те не зважай. Бачиш, у нашій каварні протовпитися не можна, а в Кравчика Ісхака три душі з померлими. Хто в таких справах щось тямить, той второпас, кудн воно гнеться. До мене ходять, бо бояться, а на виборах усі проголосують за опозицію. На минулих виборах хіба не так само було?

— Добре, але ж треба щось робити?

— Та думаємо ж. Незабаром до нас приїде партійний інспектор, то вже щось робитимемо.

Невдовзі в каварні Кривинджі Кязима відбулися бурхливі партійні збори. А трохи загодя до нас у місто приїхала трупа під назвою «Театр веселих голосів». Міщани казали, що до них ще ніколи не занукувала така велика трупа. На майдані поміж церквою і школою напнули величезне шатро. Вже по цьому було видно, що то неабияка кумпанія. Шатро, далебі, було не менше, як ото в європейських цирках.

Ще в той день, як шатро напинали, я пішов до каварні Кравчика Ісхака. А той мудрий каже мені:

— Кривинджа Кязим знову затіяв веремію. Не второпаю тільки до чого.

Я недовго барився й пішов прямо до Кривинджи Кязима. Моргнув йому хитрувато та й питаю:

— А що там у вас чути, Кязим-ефенді? Як вам ведеться?

А він і собі — морг.

— Пострибай,— каже,— завтра дізнаєшся!

На другий день місто наче нагопки пішло. Уся трупа — паяци, джигуни, клоуни — висипалася на вулицю й з галасом та гамором закликала на вечірню виставу. Повбирані в строкаті шапки й намиста із дзвіночків, вони дибуляли на ходулях по вулицях і вибрикували програму. Їм допомагав оркестр із п'ятьох музйк. Місто аж стогнало од того вигравання. Скрізь майоріли барвисті прапорці, стіни вилискували кольоровими афішами, а вгорі вигойдувалися закличні гасла, писані на полотні.

Перед вечором я й собі подався до театру. Там уже вигравали музики й викидали коники джигуни. Якраз біля входу, недалеко від касового віконечка, була порозвішувана жіноцька білизна. Поміж прапорцями вихитувалися на вітрі рожеві нейлонові штаненята, гарнітури з блакитного джерсі, жовтенькі ліфики.

Коло каси товпилося з'юрмисько, всі хотіли купити квиток.

Але я не став до черги. Мене розлютила та соромітницька білизна, і я чимдуж побіг до поліції.

— А ми про це знаємо,— відповіли мені там.

— То чому ж не накажете, щоб познімали? Де це видано, рекламувати себе білизною акторок!

— Я не хочу встрявати в партійні справи,— сказав начальник поліції.

— А як пов'язати партійні справи з жіночою білизнаю?

— Я ходив, кажу: «Познімайте»,— а вони мені своє доводять.

— Що ж у них за доводи?

— А ті, що вони мандрівна трупа і жінкам вільно прати й сушити своє начиння коло шатра.

— Он як... А чоловіки в непристатному ходять?

— Та висіли підштанки, але такі латані-перелатані та заправні, що дивитися було гидко. То я наказав хоч їх зняти. А їм як наперед танцювать.

Чутка про те, що коло акторського театру висять жіночі штанці, долетіла й до навколишніх сіл. Як повалив народ до міста... Хто приходив, назад уже не йшов, так і крутився перед тими штаненятами та сорочками. На джигуна, котрий що зніме шапку, а з неї заєць додолу бух, ніхто не звертав уваги. Здається, що якби він замість зайця діставав із шапки волів та дарував їх селянам, то й тоді б ніхто на нього не глянув.

Я почав протискатися до каси й насилу дочекався черги. Квитки продавала молодиця із вифарбованими в якийсь солом'яно-конопляний колір косами. Найдешевший квиток коштував п'ять лір. Я подав молодиці гроші, а вона круть назад та смик заминало. Звідти визирнуло обличчя Омера, побратима Кривинджі Кязима. Омер зиркнув на мене й знову завісив квітчасте ситцеве заминало.

Молодиця повернулася й каже:

— Немає місць!

— А що ж мені робити?

— О, питає, що йому робити! Погуляй на свіжому повітрі!

— Пані...!

— Е-е-е... кажу ж, немає місць, керуй звідсіля!

Я одійшов, але побачив, як касирка дала два квитки тому, що стояв позад мене. Я скипів і побіг до Кривинджі Кязима:

— Кязим-ефенді, що це ви за акторів привезли! В касі сидить там одна й продає квитки кому заманеться.

— То ще добре, що тобі не дала,— заспокоїв мене Кривинджа Кязим.— Завтра дізнаєшся, що воно таке.

Потім я дізнався, що деяким чиновникам теж не дали квитків: мовляв, немає місць, завтра приходьте.

Того вечора я раненько ліг спати. Жив я поміж з майданом і чув, як почав гупати бубон та вищати труби. Та так і заснув. Опівночі я кілька разів чув, наче щось йойкало та верещало, але не вставав.

На другий день уранці я вийшов на вулицю. Була неділя. Я глянув туди, де стояло шатро. Тільки тепер там замість величезної споруди лежала гора якогось понастобурченого лахміття, що нагадувало труп дева. Серед усього цього стримів лише височенний стовп, а зверхечку на ньому нога... ні, не нога, а протез. Схожий на того, що Кривинджа Кязим собі приладнав. На вулиці не було й ляльки. «Що воно за чудасія? — подумав я.— Наче вимерли всі». Я попрямував до каварні Кравчика Ісхака. Ніхто не трапився мені дорогою, тільки зграйка дітей водила ігрища. Прийшов до каварні, а там, як звикле, сиділо лише кілька опозиціонерів, що не боялися правлячого кулака. Всі усміхаються, жартують. Питаю, що сталося. Нічого, кажуть. Я до Кравчика Ісхака, а той і собі підтигикусь. А мені ж цікаво. Швиденько допив чай та до Кривинджі Кязима. У нього завше калабалик у каварні, а це тільки три душі сидить. Сидять, а хто — не второпаю. Голови так позамотувані, що й очей не видно. Ледве впізнав одного — Омера.

— Омер-ага, що це з вами? Чи не жінка одмолотила?

— Еге, якби ж то жінка! Може б, хоч живе місце де зосталося.

— А де ж Кязим-ефенді?

— Або я знаю! Либонь, шукає криву ногу, бодай йому й друга вламалася!

— Та що ж таке?

— Натовкли нас усіх, он що! Кого в лікарню одтягли, а дехто дома кувикає. Найменше перепало оце нам. Мені тільки пробили спину й потрощили кістки.

— Що, дівки з цирку призвели?

— Ні, політика...

— Як це політика?

— Ой не питайте, наче з війни поприходили!

— Та розповідайте ж!..

— Ну, тобі можна. Дивися тільки, щоб опозиціонери не почули. Слухай же. Ми ж ото як побачили, що будуть нам непереливки на виборах, то послали в округу листа: допоможіть, мовляв, бо коли ні, то до того докотимося, ще далі нікуди. Приїхав інспектор та й радить, щоб те та те зробили. «Це так допоможе, як мертвому припарка»,— кажемо йому. Він знову: «Зробіть те та оте». А ми теж свої: кажемо, що цим не здолати опозиціонерів. «Тоді,— каже інспектор,— треба їх добре оддубасити, щоб і в голову вдарило».— «Оце воно!»— крикнули ми в один голос і пристали на те, що треба добре одлущувати прихильників спротиву, бо іншої ради немає. Тільки все треба зробити по закону, бо ще до суду позиватимуть. А то ще прибандюриться якомусь політикові судді чи прокуророві боронити закон, то візьме та й посаджає нас. І хтозна, нащо тоді ми їх і били. Треба спочатку все обдумати. «Добре,— сказав інспектор,— знайдемо й законний шлях». І він сказав, що до нас приїде «Театр веселих голосів». Наші спілльники напнуть шатро, а в час вистави ми переріжемо мотуззя і весь намет бебехнеться

на землю. Ну а там під брезентом буде така мала купа невелика, що біс його й пізнає, хто тебе мастикуює. То як?

— А добре...

— Ну, то приїхав театр, і посеред майдану напнули величезне шатро. А ми, щоб разом з опозиціонерами не одганяти й нейтральних осіб, придумали ось що: вирішили не продавати вам квитків. Я сховався позаду квиткарки за запиналом. І коли просив квитка хтось із нейтральних, я її легенько лиськав нижче спини. А вона вже знала, що то не треба продавати квиток. Отож і відповідала декому: «Місць немає». Згодом я відчув, що вона не зважає на моє полиськування. Вже й не доберу, чи я її там так набив, що й отерпло, чи, може, молодичці воно вельми до смаку припало, тільки мені вже доводилося прикладатися до щемлячки.

— Вона й мені не дала квитка.

— Ще б пак. Я тільки побачив тебе, так ляснув її, що вона враз крикнула: «Немає місць!» Ну, як там не було, а шатро ми натоптали опозиціонерами. Ще перед виставою, правда, Кривинджа Кязим пішов до Кравчика Ісхака й каже: «Нащо нам сваритися? Хіба ми не діти одного народу?.. Давайте забудемо трохи політику та подивимося концерт. У місті скрізь так весело. Давайте й ми трохи вип'ємо, погуляємо». Непогано, еге ж?

— А непогано...

— Ми почали обніматися з опозиціонерами й зібрали всіх, кого мали відлупцювати. З партійного фонду купили горілки та закуски й почали їх напувати, бо побоялися так бити. Ще, бува, нашими бичами та нас і одсмалдикають.

— Добре придумали.

— Понабиралися опозиціонери, мало не рачки лазять. А нас Кривинджа Кязим попередив, щоб самі

не пили, а як-небудь виливали. Ну, то ми так викупалися в горілці, що малярія вже хоч як не причепиться. А потім ми прикинулися, буцім повпивалися, пообнімалися з опозиціонерами й, примовляючи: «Братове, ми ж діти одної землі»,— повпихали наших ворогів у шатро.

Інспектор нас був попередив: «Бити бийте, хоч і на порох перетріть, тільки щоб крові не було. Бо як буде кров, самі одбріхуватиметеся». Тому Кривинджа Кязим наказав, щоб револьвери й ножі покидали вдома. Наші побрали канчуки, ціпуни, дехто навіть булаву притаскав, а я дістав ще батьківську пугаку, сплетену з слонячих жил. Так така пужка, що й по землі як ускважиш, то заойкає.

Ми повсідалися. Кожен знав, кого буде бити. Моуззя переріжуть, коли дасть знак Кривинджа Кязим. От придумали, еге?

— А придумали.

— Ну, готуються наші, а в мене свої заміри. Ти, мабуть, знаєш отих двох із нашої партії, Гирявого Нурі й Гайдара. Таких нахаб я ще не бачив. Ще Рудий Сулейман такий, п'ять кайме позичив у мене, два роки минуло, а він і досі віддає. А Довготелесого Саїда знаєш? Я з ним колись посварився... Не кажу вже про крамаря Еміна, то взагалі мій заклятий ворог, а староста Азіз — іще лютіший. То я собі й надумав: шатро як упаде, то я одмолосую спочатку моїх власних ворогів, а тоді вже опозиціонерів. Адже в темряві лкий біс второпає, хто б'є, а на моїй пузі печатки немає. Подумують, що то опозиціонери бороняться. Я попримічав, де хто сидить. Хай тільки впаде шатро, я з ними за мить поквитаюся. Раз одному, раз другому, а найперше старості. Сиджу, очей не зводжу з Кривинджи Кязима, він же має знак дати.

А на сцену вивіялося дві шансонетки, стрибають —

як не скрутяться. А одягнені! Клапоть тую та на шиї якісь брязкальця. Музики тільки заграли, опозиціонери враз закричали «браво», де й хміль дівся. Кривинджа Кязим доторкнувся правою рукою до вусів — такий був умовний знак — і брезент бубухнув. Погасли лампи. Я вихопив із-за халяви пугаку й кинувся на старосту. Я благав аллаха допомогти мені, та щойно замахнувся пугакою, як мене хтось так гупнув ціпунном по голові, що аж каганці засвітилися. Я вже подумав, що зараз і випряжу, й почав читати молитву, але все-таки зволодав уперіщити й старосту. А в нього, сором'їтника, либонь, не очі, а ліхтарі. Як завалує він: «Це ти, триклятуший Омере, я впізнав!» Тільки йому не до мене — бачу, він своєю булавою як бебехне по голові Поденщика Різа. Я отетерів, бо Поденщик Різа теж з нашої партії. Покинув я бити старосту й замахнувся на Гирявого Нурі. Хрясь — і Нурі долі. Тоді я до Гайдара, а тут мене хтось як перетягне кілком по попереку, так я й ляпнув додоу. Але все-таки учепірився рукою за того, хто мене вчистив. Дивлюся — аж це Нурі-ага. «Нурі,— кричу,— ти що робиш, ми ж із однієї партії!» А він: «Цить, брате, я увесь належу нашій партії, просто я в темряві помилився!» — «Та ти ж мене навіки покалічив!» — крикнув я йому й що було сили упік його по голові. Далєбі, не знаю, чи не розколовся він надвоє. Я ще встиг ушкварити й Рудого Саїда, але одразу ж по цьому чиясь булава осадила мені ліве плече і я присів до землі. Одначе встиг ухопити його за ногу. Той смик — і залишив мені свою ногу. Овва, це ж був протез нашого Кривинджи Кязима!.. А навколо — крик, рев. Брезент зовсім придушив нас до землі, не можна було ворухнутися. Та й як ворухнутися, всі кістки поперебивані, не володаю ні руками, ні ногами. І аби ж тобі хоч ніж, щоб уже якось розпанахати той брезент та вилізти на волю.

Кричимо, корчимося. Нарешті я знепритомнів. Вже й не знаю, як нас витягли, оце ледве прибився сюди. А як там решта — хтозна.

— А опозиціонери?

— Хоч би тобі хни. Аби ж хоч одному носа розтовкли, то я б і горя не мав. Виявляється, всі думали тільки про себе. Хто ж чекав, що ми накинемося один на одного й забудемо про опозиціонерів? Але ти глянь на Кривинджу Кязима. Бач який, так упік мене, що я й знепритомнів.

У цей час до каварні на милицях упхався й сам Кривинджа Кязим.

— Я знав, що так буде,— зітхнув він.— Бо чого б іще всі так перлися до мене в каварню.— Потім гупнувся на лаву й запитав: — Люди, чи не бачив хто моєї другої ноги?

ЗАПЧАСТИНИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

До каварні увійшов чоловік. Хоч він нікого й не привітав, однак всі так і вп'ялися в нього очима, ще й загукали:

— Добридень, Хаміт-ага!

— Добрий день...

— Чого це ти, Хаміт-ага, сопеш, наче бик? — запитав якийсь дідуган.

— Та хвалити бога, Алі Чавуше, таки врятувався од тієї погані,— повернувся до діда Хаміт-ага.— Слава аллахові!..

— Вітаю. Либонь, віддав борг до банку?

— Та де!.. Хто там думає про той борг. Наледве одвернули від себе того нечистого трактора.

Дідугани, що до того дрімали, ледь зачули слово «трактор», так і кинулися, та аж подалися до Хаміт-аги.

— Справді?

— Не зоставив нічого?

— Розкажи ж!

— Навіки слава аллахові, що сподобив мене ще подивитися на білий світ...

Всі так зацікавилися, що вже зовсім попідсувалися до Хаміт-аги.

— Що вам розповідати, це довга історія... Прийшов же ото наш син із війська і напосівся на мене. «Я,— каже,— навчився водити машини, то давайте купимо трактора». А саме й дочка із зятем приїхали. Вони вчителі, позакінчували інститут і приїхали на вакації та й собі такої самої: «Купуйте трактора!» — «Та чи

нам,—кажу,—не вистачить двох волів, адже до цього жили...» Дочка тоді тиць пальцем на календар. «Бачите,—каже,—тисяча дев'ятсот п'ятдесят п'ятий рік, двадцяте століття, а ви не розумієте». Зять по обіді почав промову на цілу годину, що машини — це сучасність і соромно їй досі орати волами. А син підрахунки робить, скількох наймитів беремо до оранки. Десятьох? А на скільки днів? На місяць... А трактором за тиждень виорав би. А потім ще й людям брав би за гроші. Та за рік і повернули б вартість трактора.

І отак щодня. Син бубонить, дочка теж не втихає, ще й зять морочить голову. Так волам ще скільки потрави треба, а в трактора хлюпнув дві кухлини бензину, та й поздоров боже... Воли цілу зиму лежать та тільки те й роблять, що ремигають, а трактор стоїть і їсти не просить.

Що робити, всі проти мене... Воли, кажуть, і хворіють, і старіють, і здихають. Я, може, й не спокусився б, так ще й стара почала бити голову. Каже, он Муса Чавуш купив, і Шолудивий Мамід теж. І так зрання й до вечора: трактор, трактор, трактор... А стара одно гавкає: «Он уже й Михдар купив... Навіть Мемішин Хюсін — і той купив. А ти наче на пень з'їхав». Повірите, пане-браття, мусив погодитися.

— Ну та й що? — заохочували слухачі.

— Та що ж. Я, може, таки й не брав би, так наш учитель каже мені: «Хаміт-ага, та в тракторові вісімдесят кінських сил». Ого, думаю. Це як проїде, то ні тобі каменя, ні горбочка не залишить.

І в хаті без угаву: «гир! гир!» Нема мені просвітлої години. «То й купімо! — кажу. — Вже й справді, як Мемішин купив, то це наче ми найгірші». Тільки де ж грошей узяти? Кажуть, банк боргу дає. А якого трактора купімо? Ї великі, середні й малі. Кажу, купімо малого, а син: «Не хочу малого!» І дочка теж:

«Великого!» А зять: «Один же раз купується». Ще й жінка: «Всі купують великих, а ти нам на сором хочеш малого купити».

Зібралися ми й пішли до міста. Прийшли до по-стачальні селянського спорядження. Сидить там якийсь та й питає, скільки у нас землі. Кажу, вісім-десять донумів¹. «Тоді,— каже,— бери малого, він не те що вісімдесят, а вісімсот виоре». Наші мені: «Це він нас дурить. Ми хочемо великого!» А той тоді: «Чотири тисячі,— каже,— завдатку. І ніякого торгування». Крутнувся та й пішов.

А мені кому хочеш, тому й кажи, що в мене немає чотирьох тисяч. Веду на базар воликів... На моїх руках і найшлися, й вирости. Муругий зазирає мені в очі й, бігме, плаче. А половенький лиже мені пику. Ну як там не було, продали волів, наскладали три тисячі. Ще й боргу з банку взяли. І купили великого. Наче гора. Казали, два кухлики бензину, а там як треба всього, то хтозна й скільки: і мазуту, і мастила. Поліз син до керма, посідали й ми. Од поганого ока, щоб не зурочили, почепили на трактора старого черевика, голівку часнику й синю намистину. Перед вечором приїхали додому, і почалася з того дня нашим селянам ходанина до міста. Що вже Юсуф, а й той купив трактора на своїх десять донумів облогу.

А увечері де не глянь — трактори диркотять. Мій син такий водій, що не кажи! Всіх випереджує. Спереду їхав Мемішин Хюсін, то мій син так його дунув, що той так і осів край дороги, наче черепаха... Дивовижа, та й годі! В суботу знову на трактора, і всією родиною до міста. А там стільки тракторів, що наче потяг підїхав до кінотеатру. А з міста повертаючись, починаємо тракторами напередими. Мій син, мов кру-

¹ Площа, що дорівнює приблизно 320 кв. м.

тивус, сидить на тракторі, лицяється. А як дожене котрого, то так і дуне. Коли це — трісь! бах! О боже... Фари потухли, і наш трактор зупинився. Все навколо заволокло смердючим димом...

— О-о-о! Далі, далі, Хаміт-ага!

— Найняли ми волів та й притягли того гріха додому. Подався син на другий день аж у Стамбул до постачальні. Ми думали, що дамо там трохи грошей та й буде якась зарада тому залізному дідькові. Але куди... На такий, кажуть, великий трактор — і запчастини треба великі. Порадилися ми, й син знову каже: «Піду я, куплю тих гайок, та й приїду». — «Іди ж, — кажу, — та не барися, бо вже й поле незабаром треба буде орати...»

— Далі, далі, Хаміт-ага!

— Та оце ж і далі. Пішов син — та й не чуть. Вже й орати люди почали. А ми ославилися на все село. Волів би купити, так грошей катма. Виорали найманими. Аж це від сина звістка: «Тату, одне купив, а більше нема грошей. Хутко вишли тисячу кайме». Побіг я до банку, взяв грошей, послав. Аж приїжджає син додому, у руках та знадоба з п'ятака завбільшки. «Що це ти, — кажу, парубче, приніс? Оце тисяча кайме?..» Знайшли якогось майстра, уставив він ту знадобу, загуркотіла погань...

Примелася зима. Замкнули ми тее пекло в хлів замість половеньких воликів... А вже з постачальні сповіщають, щоб платили внески, а з банку вимагають відсотків. А грошей нема. Купили нещастя на свою голову. Наледве нашкрябали на ті внески та відсотки.

Зазеленіло літечко. «А вивозь, — кажу, — сину, його на поле». Тільки той вивіз, а та погань — трах-бабах та й стала. А чого — хтозна. І нема кого спитати. Привезли знову майстра. «Поламане, — каже, — зубчате коліща». — «То вставте», — я йому. А він: «Нема. Можна

ще одного трактора купить та вставити звідтіля». Ой мої волики, ой мої муругії, ой мої половенькі! Трактор не віл, не доріжеш, не з'їси. Лежить залізо купами в сусідів по городах — наче гори хто понавертав...

А тут сповіщають, щоб висилали другий внесок. «Забірайте,— кажу,— свого трактора назад!» А вони: «Що ми, металобрухт збираємо, чи що?» Думав, здурію. Аж чую, балакають, буцім в Адана живе якийсь чоловік, що вміє робити запчастини, якої кому заманеться. Я й кажу своєму парубкові: «Ідь, виторонню, хай щось зробить...» Поїхав, а той чоловік каже: «Треба подивитися трактора». — «Вези»,— кажу синові. Потяг той двома волами, за півмісяця дотягнув. А той чоловік, видно, золоті руки має, п'ятсот кайме взяв за коліща. Щоб не осоромитися на весь білий світ, продали ще десять донумів, послали п'ятсот кайме.

Коли це приїхали дочка з чоловіком та й кажуть: «Що вже стільки грошей утелючили за цю ніщоту, то давайте хоч розважимося трохи». Та з дітьми, з усім кублом і повсідалися на трактора. Я синові й кажу: «Не чіпайте ту машину, нащо ви нею ганяєте, то ж таки не коняка». Але хто там слухає! Саме їхав трактором Мемішин Хюсін, то син слідом, наче пастих. Наш трактор як зареве та зареве, наче осел ослиху побачив. Авжеж, чого йому й не заревти, куди тому карбюраторові й не лопнути!.. А казалось ж синові: «Не гонися, не роби того. Арабський кінь, та й той, буває, підупаде, а це людське поріддя придумало, гяури! А ти думав, арабський кінь?!»

Штовхали ми, штовхали того біса — стоїть, уперся, наче осел коло води. «Оце ж,— кажу синові,— тобі й трактор. Оце як проїде, то ні тобі каменя, ні горбочка не залишить. От і проїхав! А якби це воли!..» Потім нагукав я дочку й зятя та й питаю: «А який же

це, суча дочко, рік тепер?.. Тисяча дев'ятсот п'ятдесят п'ятий?..» А тоді до зятя: «А яке століття? Двадцять?..» Ой, мої волики, мої половенькі, оберемо соломи кинь та й поганяй... Запрягай у воза, жени в поле, жени молотити...

— Далі Хаміт-ага, далі!

— Далі... Продали ще десять донумів ґрунту, бо знову повідомили, щоб платили внески та відсотки. Сорому не мають панки. Гвинтик випаде — п'ятсот лір... Знадобка яка з пучку завбільшки — тисячу... А поламаються ланцюги — не знайдеш, не купиш і за тисячу. Нема запчастин, та й годі.

Товклися вже, товклися коло того трактора, витягли, щоб орать, а він трясеться, наче пропасниці йому причинилася. На моєму городі куди не глянь — скрізь то гвинти, то гайки, то залізничка всяке валяється, наче я його понасівав.

Аж чую, приїхав до нашого району депутат від демократичної партії. Пішов і я до нього та й питаю: «Що ж нам робити? Що для таких, як слон, тракторів, та немає з копійки завбільшки запчастин?»

— А він же що, Хаміт-ага?

— Багато наговорив, тільки я мало второпав. Сказав, що в давнину, ще як кам'яний вік був, люди жили так погано, що й життям того не можна назвати. А тепер залізний вік, вік демократії. Культура до нас прийде з залізом. «Це,— кажу йому,— добре, що ви принесли культуру, тільки ж де її запчастини? Ходіте в поле та подивіться, ще культура порозпадалася на куски, наче дохлятина купами валяється. Аби ж із тієї культури було хоч трохи поживитися. А то бий, бий — не встає».

— Далі, далі, Хаміт-ага!

— Далі ж... «Ми,— каже,— замовили в Америці, фабрику зробимо. Трошки почекайте, й буде зап-

частин, як дощу». А я йому: «Ми повинні ждати, а банк же не жде. Скажи банкові, хай теж почекає. І відсотки не чекають». Ой, це, мабуть, скажу я вам, покарано мене за волів. Це за мій гріх, бо як продавав я мого половенького, то він аж плакав...

— Далі, Хаміт-ага, далі!

— Ну, щоб довго не розводити... Продав я все поле, віддав борги. Потім покликав дочку й зятя. Узяв стару з сином та й повів їх до того залізничця. «Оце,— кажу,— повпрягаю вас зараз у ярма й тягнись цього чорта, наче воли, може, виоремо...» Але тільки завели мотора, як пасок — трісь. Що смикнули удруге — другий пасок трісь. Упораються з паском — гвинт випаде, гвинта вкрутять — колесо поламається...

— Далі, Хаміт-ага, далі!

— А далі бачу, так не буде йому кінця й краю. «Тоді,— кажу,— навчу я вас, як треба коло нього поратися». Узяв молота й лупнув по керму. «Оце вам,— кажу,— двадцять століття. А оце ось нате цивілізацію»,— та по мотору бубух молотом. «А це ось запчастини»,— та по колесу як гахну та гахну... Коли це стара як завалує: «Рятуйте, чоловік здурів!» Дочка навіткача, а зять за нею. А син собі як дремене та дремене... А я попудив молота та оце й перейшов сюди. Так упрів, що аж умився потом.

— Далі, Хаміт-ага! — аж закричали слухачі.

— Що ж далі! Слава аллахові, що одвів мене від того гріха, що порятував од тієї погані...

А потім Хаміт-ага весело гукнув:

— А зробіть одну міцну каву!..

ЯК ГУБЕРНАТОР НЕ СТАВ ДЕПУТАТОМ

Три години були в дорозі чотири джипи й ось нарешті зупинилися коло сільської каварні. З переднього джипа вийшов губернатор, а з другого вилізли його секретар, скарбничий, чиновник комітету безпеки й комендант жандармерії. А в задніх машинах були чиновники з установ сільського господарства, охорони здоров'я, освіти, торгівлі, а також з пошти та ліцею.

Селяни побачили авто й повискакували з каварні надвір. Хто упав цілувати руки, хто потискав, а хто й кинувся обніматися. Губернатор теж тулив їх з любов'ю до своїх грудей.

У людей цей прояв демократії, що вони її так ви-мріяли, викликав сльози.

Всі пішли до каварні. Губернатор сів, підкорчивши ноги, на лаву. Але спочатку посадив поміж себе найстарішого в селі — Махмута-агу. Потім повсідалися, де кому належиться, селяни. Дехто сів на ослінчик.

Губернаторів почет винизався праворуч і ліворуч на ногах.

— Ласкаво просимо!

— Доброго вам здоров'я, панове!

— Гостинно просимо!

— Дай боже вам здоров'я!

— Мерхаба! ¹ — прикладали руки до грудей селяни.

— Мерхаба!..

¹ Добридень (турецьк.).

Губернатор, як звичайний селянин, теж прикладав до серця праву руку й вітався з усіма окремо:

— Мерхаба, мерхаба!..

Принесли чай та каву. Чиновники пили навістоячки, бо губернаторового наказу про те, щоб сідали, ще не було.

— Ну, а як же вам ведеться? — солоденько запитав губернатор у селян.

І одразу з усіх боків закричали:

— Дай боже тобі здоров'я!..

— За твоєю головою маємося!..

— Дякувати!..

Губернатор розмовляв, як звичайнісінький селянин. Навіть призвичаївся до сільської балачки. Він ще як навчався в школі, то на сцені перекривляв селянок і зажив тим неабиякої слави.

— Земляки, я вже скучив за вами. Скільки оце вже днів, як я у вас не був?

— Та скільки ж... — почав якийсь дід. — Оце ж учора, чи пак позавчора ж і був.

— І справді, Іреджеп-ага?.. А мені здалося, що вже цілий рік.

Губернатор на селян тикав, а вони на нього теж не викали.

— Махмут-ага, — звернувся губернатор до одного селянина, — як там твої справи? Дали тобі в банку кредиту?

— Дякую... Сьогодні був у місті, то взяв у селянському банку дві тисячі кайме.

— Що ти кажеш! Ти був у місті й не міг до мене зайти?! Випили б кави...

— Не хотілося вас турбувати.

— Овва!.. Що це за мова!.. Мій палац — вані дім.

Потім губернатор звернувся до іншого селянина:

— Ісмаїле, я тебе вчора уві сні бачив.

— Боже поможи, щоб добре!

— Мої думи все про вас. Усе думаю, може, вам чогось бракує... Отож цілий день розмірковую, а потім уночі бачу вві сні.

У цей час відчинилися двері й до каварні вступив ще один селянин. Він одразу ж пішов до губернатора, обняв його й запитав, як ся має.

Губернатор знав імена майже всіх селян. Мемет, Ехмет, Гусіїн... Коли ж чийогось не знав, то питався:

— Даруй мене, як тебе звати? Бо забув.

— Сатулмуш...

— Так далеко не сідай. Іди, Сатулмуше, до мене. Отут коло мене й сідай.

Губернатор тицьнув пучкою на чиновників, що все ще стояли, й запитав у селян:

— Чи ви, панове, знайомі з оцими? — І він підходив до всіх зокрема й казав: — Знайомтеся, оцей, що скраю, худий...

— Знаємо, Нектюпчю-бей!.. — кричали селяни.

— А поміж, товстий, він збирає податі. Коли вам буде скрутно, не стукайте в двері, а йдіть прямо до нього. А ні, то прямо до мене!.. А отой у краватці, в драпому черевіку...

— Знаємо! Чиновник по сільському господарству...

Отак з усіма перезнаюмив, а потім дозволив чиновникам сісти.

Відтак знов удався до селян:

— Громадо, оце ж і є демократія. Раніше, щоб побачити їх в обличчя, треба було гроші платити, а тепер вони самі до вас приїжджають.

— Хай тобі аллах віддячить!

— Може, у вас які скарги є?

Ледве який селянин щось хотів, губернатор одразу ж наказував чиновникам:

— Запишіть і негайно вживайте заходів. Про результати повідомте.

З чиновниками губернатор розмовляв так, як заведено в Стамбулі.

— Наш губернатор,— хвалилися селяни,— яку хочеш мову знає...

Двері знову відчинилися, й зайшов молодий, змарнілий парубок. Сором'язливо підійшов до губернатора. Той відразу ж схопився й обняв хлопця так само, як і всіх селян, притиснув до грудей і поцілував у чоло.

— Як ся маєш?

— Дякувати, добродію...

Дивно! Цей молодик розмовляє інакше.

— Тебе звати Ірза? Забув щось...

— Ні, добродію, Мусліх...

Губернатор одразу ж узяв себе в руки. А що, як він помилився? Може, цей молодик у випрасуваних штаних не селяк? І він з подивом звів брови до перенісся:

— Хто ти?

— Вчитель, добродію.

Губернатор аж скривився. Він думав, що це селянин, обняв його й поцілував.

Губернатор нічого не сказав, а тільки засичав, і вчитель не знав, що йому робити.

— Іди отуди... й стань!..— врешті гримнув на нього губернатор.

Вчитель, наче провинний, схилив голову й знічено став аж позаду чиновників.

Настав час полуднувати. Всі перейшли до сільської світлиці. Губернатор разом із селянами уместився на долівці їсти крученики. Потім подали на мідній тарілці плов, і губернатор, як і всі, наминав його

дерев'яною ложкою. Потім запив айраном, аж по бороді потекло. По обіді стали прощатися:

— Бувайте здорові!

— Приїжджай іще... Ждемо!..

— Ходи здоров!..

Гості сіли в джипи й поїхали в інше село.

Настав час виборів. Із округи вибирали п'ятьох депутатів. Було вісімдесят чотири кандидати, серед них і губернатор. Ані на один відсоток не мав він сумніву, що його виберуть. Бо ж який селянин не проголосує за нього? Чотири роки разом з ними провів. Ні хворих, ні здорових не оминув своєю увагою. Що їм тільки забаглося, все виконав.

І ось тепер перед натовпом виборців він вийшов на трибуну, щоб виголосити промову. Засмучений Мевліт-ага, що стояв серед людей, попросив губернатора:

— Дозвольте мені... Я скажу кілька слів із цього високого місця!

Губернатор знав, що Мевліт-ага його пропихатиме, отож підтримав старого за руку і звів на трибуну. Мевліт-ага погладив бороду і почав через мікрофон свою промову:

— Громадо!.. Наш губернатор тепер кандидат. Я знаю, ви всі проголосуйте за нього. Але чи подумали ви, як то будеться нам далі? Мені вісімдесят два роки, і я не пам'ятаю, щоб у нашій окрузі був такий губернатор. Хто зробив нам дорогу? Хто провів воду? Він! Не було в нас лікаря — дав! Попросили в банку грошей в позичку — дав!.. Об'їдьте всю державу — не знайдете такого... І тепер, коли він стане депутатом, що буде з нами? Депутатами всі можуть бути... А ось коли ми відпустимо його з округи, отоді що буде? Подумайте, а тоді вже вирішуйте!..

Мевліт-ага зійшов униз. Губернатор сполетнів, але не показав свого гніву, а знову вийшов на трибуну. Він подякував за те, що його так хвалили. А потім дві години розповідав, як він боронитиме їхні права і як дбатиме про них, коли його оберуть депутатом. Він наче клявся.

Але промова Мевліт-аги зробила своє. Через три дні по виборах із скриньки вийняли тільки двісті чотирнадцять бюлетенів. За губернатора проголосували його двісті десять чиновників та четверо душ його родини.

Перед виборами губернатор полишив був свою посаду, бо ж мався в надії, що стане депутатом. Тепер він ніде не працює, а пише книжку про те, як треба керувати людьми. Після чотирнадцятирічної служби тільки одне й залишилося в його пам'яті: вряди-годи замість «к» він по-селянському вимовляє «г». Ото пише-пише свою книжку, а тоді підійме голову та й каже дружині:

— А приготуй, люба, одну гаву, я стомився!..

БУЛА РЕВОЛЮЦІЯ

Реджеп Дайї сів на лаву, підкорчив ноги і почав ще раз із насолодою розповідати історію, яку я чую ось уже двадцять днів щонайменше двадцять разів на день. Однією рукою він гладить бороду, а другою колується поміж пальцями, що визирають з драних шкарпеток.

Хто тільки був у каварні, всі сміялися з мене.

Вже двадцять днів, як я приїхав сюди вчителювати. Приїхав, а школи в селі катма. Та невдовзі все стало ясно: мене прислали сюди помилково. Треба було послати в те село, де є школа. Тепер учителя чекають у тому селі, де є школа. А вчитель чекає на те село, де є школа. Селяни думають, що це я помилився, й сміються з мене. Я прикидаюся, що нічого не розумію, а їм як наперед танцювати...

Мене поселили недалеко від мечеті. Дома я тільки сплю, а то цілий день сиджу в чорній, як кузня, каварні. Назад поїхати ніяк, бо все забило снігом, а коли розтане — хтозна.

Селяни ласі до лясів. Як не байки розповідають, то балакають так, наче байку кажуть. Один почне, а другий виведе — наче змагаються.

Реджеп Дайї однією рукою гладить бороду, а другою перебирає на нозі пальці й розповідає, як колись, ще як він був підпарубочий та пас товар, то напав на нього дикий кабан і як він у ту звірину вчепірівся.

Відчиняються двері, але я не впізнаю, хто заходить, бо разом з ним залітає ціла метелиця, що знімає хмару

чорнющої сажі. Нарешті двері зачиняються, чоловік оббиває сніг, б'є руками по тілу, обтрушується, і я впізнаю парубка, що його звать Гарячкун Мемет. Дим виїдає йому очі, й він крутиться по хаті, не знає, куди податися. Аж ось наштовхується на ослінчик.

— Агей, Гарячкун Мемет, чого ти крутишся, наче тебе дикий кабан за що вкусив?

Гарячкун Мемет ходить навпомацки й обзивається:

— Коли наша невістка на той світ воза риптує!..

— Пусти, хай їде! — гукнув Дурмуш-ага, і всі аж залилися сміхом.

Гарячкун Мемет ударив кулак об кулак:

— До раночку лежить ледащо в подушках та стогне.

Реджеп-ага кумедно поворушив пальцями, що вищипали з дірки:

— Ей, молодче, навіть жінки шляхетного роду та й ті, бува, ледве до шести місяців витягають. Ти ще й талан маєш, що тобі така жінка випала.

— Але ж...

— Цить, сину, не нарікай, не квапся. На білому світі, як казав наш капітан, не можна зарадити тільки трьом лихам. Перше — що в араба лице ніколи не вбіліє, друге — що в голобородого ніколи не виросте борода, а третє — що смерті й зілля не зарадить. То чого ти побиваєшся? Як їй уже й не їсться, й не п'ється, то які ж їй ліки допоможуть?..

Я стояв без діла й, аби вважалось, що не гуляю, запитав Гарячкуна Мемеда:

— А що таке?

— Та нічого, — обізвався Кязим-ага. — Що б там було. Варітна вона, та й усе.

— Так, а в селі немає пупорізки?

— Та повне село. Що не хата, то й пупорізка.

— Ну, тоді треба зателефонувати, щоб із міста лікар приїхав.

— Зателефонувати? Учитель, либонь, забув, де він.

— Тоді одвезіть молодицю до міста.

— А чого ж тоді пан учитель не їде? Дорога ж як скляпка, ставай і їдь! Е, такого снігу, як у нас, чи й побачиш де...

У цей час Гарячкун Мемет вийшов, і Реджеп Дайї сказав:

— Ви знаєте, як ми нашому старшому сину Мурадові висватали дівку Косоокого Шабана?

— Та чули! — гукнув Кязим-ага. — Як тільки воно було там?

— Мурада ж ото не взяли до війська, й так минуло років п'ятнадцять. Сватаємося до дівки Косоокого Шабана, а той ненаситний просить аж триста банкнотами, ще й дві телиці.

«Шабане, — кажу, — чи не думаєш за це добро ще й матір молоді нам віддати?»

А син теж наче на пень з'їхав, хоче тільки дівку Косоокого.

«Слухай, — кажу, — парубче, дам тобі п'ятдесят кайме, іди до міста та й розважайся там з якими хочеш дівками. З дочки Косоокого дружини не вийде».

Але хто слухає! Аби вже щось добре, то дав би скільки завгодно, і на посаг, і на подарунки. А то не дівка, а горобеня голопуцьке.

Я одгукав Косоокого й кажу:

«Не варта твоя дівка таких грошей. Якби була варта, з ока дістав би й віддав. А то ж ні. Вона й народити не в спроможі».

А той:

«Твій син хай ще дорівнюється до моєї дочки. Вона й не таких варта, але ми вже не хотіли вам відмовити, та от і попросили стільки».

«Як хочеш, а твоя дочка не варта таких грошей. Така ж слаба, що й не сказати».

«Е, ти згадай, яка мати була, у дівочтві мало вітер не заніс. А одружилася, то й нівроку. І з дочки таке буде. Хай заміж вийде, то стане така, як барабан».

Як там не було, сторгувалися. Погодилися на телиці й двох сотнях банкнотами. Одгуляли весілля і почали чекати, коли молодичка уповніє. А вона все марніє. Ми зі старою потерпаємо, бо даремно ж пішли моїх дві сотні банкнотами й телиці. А молодиця чив'ядіє, син від сорому не знає, куди очі подіти. Аж раз дивимося — потовщала. Але не так, як гладшають, а тільки живіт став, наче комора.

«Я ж казав,— прибіг Косоокий Шабан,— що й мати така була».

На третій день молодиця вже й з подушок не встас — не піднесе черева. Покликали пупорізку. «Вагітна»,— каже. От тобі й на, чекали три роки, а завагітніла за три дні. Три дні тому ні живота не було, ні пупа, а це враз і дитина.

А молодиця почала репетувати. Живіт наче бубон — коли б'єш руками, то так і вигукує. Сусідам од того крику немає просвітлої години. Покликали пупорізку Гюллю знову, каже: «Не сьогодні-завтра народить».

А в молодиці живіт все більшає, лежить — живіт до стелі, й валує.

«Молодице,— кажемо,— не верещи, як свиня! Через те тебе й дме, що ти кричиш. Повітря заходить через рот і жене тебе».

А вона горланить. І така стала, що в двері не протовпнеться. Оце, думаємо, долежитьсся, що й хата буде мала. Гюллю не второпає, що воно таке. Прийшла якось і каже: «Близнята!» На другий день уже іншої співає, каже: «Вітаю, трійко буде!» А трохи загодя: «Новина така, що й не оплатитесь! П'ятеро!»

Ну, це в нашої невістки не живіт, а курінь. Сотня вояків уміститься! Тільки де ж вони? Та телиця, що ми віддали за невістку, вже двічі отелилася, а наша невістка й разу не спромоглася. А Гюллю скільки не питай, то все: «Не сьогодні-завтра!» Яке завтра, вже їх стільки було, що якби хоч одне справдилося, то онуки вже б до війська досі пішли.

Пропали наші гроші. Дурний звичай!.. От уряд правильно робить. Коли беруть когось на роботу, то спершу роблять йому огляд. Коли такий, як треба,—дають платню. А тут ось не так... Даєш гроші, вважай, завплющечки... Я схопив Косоокого Шабана за барки й кажу:

«Ти більше нікого не знайшов, щоб обдурить? Та в тебе ж така дочка, що ніхто не взяв би, навіть якби ще й ти гроші давав, а ти, соромітнику, мені накинув!»

Косоокій прибіг, подивився на дочку з животом, таким, як гора, й каже:

«Аби не наврочить, але вона й матір перейде».

А невістчин живіт уже мало до стелі не чергає. Та й хай би вже, аби ж тільки не кричала.

«Ей, Шабане,—кажу Косоокому.—Ти, либонь, і на бога зирни косо. Що буде з нашими грошима?»

«Ти не думай,—почав Косоокій умовляти мене знову.—У них завше так. Спочатку живіт пухне, а потім уже й тіло повніє. А там вони вже — як левиці: стають на ноги і давай, жени їх на роботу. Отож не думай, твої гроші завжди будуть твоїми».

Раз уночі невістка замовкла. Ми подумали, що то вже тіло уповніло, аж дивимось — пухлий сам живіт.

«Може, вона вмерла? — заголосила стара.—Пропали наші гроші!»

Я зацідив старій ляща.

«Що ти мелеш? Як це пропали? Ми ж не їй давали гроші, а батькові. А він же не вмер!»

Подивилися — дихає невістка, не вмерла. Мабуть, пухлиня увійде в організм, і вона встане. Тоді моя невістка стане на ноги і не скрутить її ніякий джигіт. Тоді можна її посилати куди хочеш на роботу. А що кричить, то пусте. Ми вже звикли, то не можемо й спати, коли не кричить.

Минуло три дні. Невістка мовчить, зате почала ревіти корова, а слідом за нею й наша невістка. Ну, корова реве, бо тільна, а невістка ж чого? А може, й корові що спричинилося, бо реве все дужче й дужче і ніяк не отелиться. А в невістки живіт уже як гора. Нагукали Гюллю, а та й каже:

«Не отелиться вже корова».

«Чому?»

«Хвора! Невістчина хвороба перекинулася й на корову».

От дурнуваті, купили на свою голову гнилу невістку, заразила нам усю скотину. Купили за свої гроші горе. Ще видохне увесь товар, щоб тому Косоокому увесь рід видохнув!

Такої хвороби ми ще не бачили. Корова реве, невістка верещить, і обидві не можуть породити. Ми забули про невістку й кинулися до корови. Така велика корова, пореве-пореве — та й здохне... Кинулися до Саліха Пехлівана, а той і каже:

«Навіть коли камінь лопне, то корова не отелиться!»

«Чому?»

«Вона боїться невістчиного крику».

Що ж робити? Скажемо невістці цить, так хіба вона замовкне? Аби хоч п'ять хвилин помовчала, поки корова отелиться, а тоді вже кричала б, хоч би й лопнула. Наклали ми на невістку ковдр та ряден, причинили щільно двері, але такого крику, мабуть, ніхто не чув. Навіть якби ви забігли на базар, то одначе почувли б. І яка то в неї горлянка?..

Аж Саліх Пехліван радить:

«Ви невістку повезіть до містечка, хай лікар подивиться, а тим часом і корова отелиється».

Іншої ради немає. Та й треба ж таки невістку лікувати, бо коли вмире, то од Шабана не кому лихо, а нам.

Поклали невістку на воза. Ідемо... Хтозна, чи й викурив дві цигарки, аж доносять, що корова отелилася.

Приїхали до містечка, коли це коло базару хтось гукає мені:

«Сорому не маєш, припер до міста гною такого возяру, наче гора! Скинь, куди ти його везеш?»

«А щоб на тебе прах найшов! Хіба це гній, це наша невістка!»

Та й показую з лахміття невістчине черево.

Приїхали до лікаря, а його немає, замість нього фельдшер. Повезли до нього, а він:

«Везіть до акушерки, це її діло!»

Ми до акушерки, а та собі:

«Негаймо в лікарню!»

Знову невістку до воза та до окружної лікарні. Обдивився лікар нашу невістку і виписав рецепта. Подалися ми до аптеки, а там немає таких ліків. Ми знову до лікаря:

«Немає того, що ви написали».

«Тоді,— каже лікар,— нате ось оцього рецепта».

Тільки ж нема й цих ліків. Ізнову біжимо до лікаря, а він:

«А ще оцих подивіться. Теж допомагає».

Але цих теж немає. А аптекар каже: «Візьміть оце»,— й дав хінін.

Ой лишенько! Лікаря немає, замість нього фельдшер. Фельдшера немає, замість нього акушерка. Ліків немає, замість них інші ліки. А замість цих ліків оці... А оцих немає...

Аж це радять нам:

«Нащо вам їздити по лікарнях, везіть до ходжі».

Повезли. Кажуть, там такий тьмовитий та красно-мовний... Подивився він на живота, та й каже:

«П'ять лір візьму».

«Але ж, ходжо, з інших по лірі берете».

«В інших не такі й животи. Щоб написати молитву на пупі вашої невістки, самого чорнила на ліру треба».

Правду сказав. Дали йому п'ять лір. Ходжа забрав невістку до іншої кімнати й почав писати. Ждемо-ждемо, не виходить. А певно, такий пуп поки розпишеш...

Отож ходжа пише, аж тут у кімнату поліція та й застали нашу молодичку з ходжею. Повели нас усіх до поліції, комісар і питає:

«Ви чого пішли до ходжі?»

«Як чого? Замість лікаря фельдшер... Ліків немає, замість них ще інші... А тих теж немає, а є... Ми й прийшли до ходжі».

«Не можна лікуватися в ходжі,— сказав комісар.— Ходжі тепер не існують».

«А це хіба не ходжа?..»

«Ви хіба не знаєте, що була революція?»

«Ну, коли була, то, мабуть, була. Тільки що ми з неї маємо?»

Ми думали піти замість лікаря до ходжі, але через те що сталася революція, ходжів немає. І коли заходить революція, на животі жінкам не можна писати молитов.

Раджеп Дайї замовк.

— А як же невістка? — запитав я.

— Тільки-но вийшли ми з поліції, як вона померла.

— А гроші zostалися в Косоокого Шабана? — запитав Кязим-ага.

— Трохи забрав, а то zostалися. Спершу не хотів

віддавати. Але я сказав: «Я тебе вб'ю, гидотний Косоокий». Він каже: «Скільки моя дочка у вас була?» Була-то була, але чи хоч один день працювала в полі, чи, може, до млина носила, чи дрова рубала, чи хліб молотила, чи їсти варила? На другий день по весіллі опух живіт і вона виляглася в подушках. Я схопив його за карк і наледве забрав сто сімдесят кайме. Але Косоокий невдовзі й сам помер та й пропали наші гроші й телиця. Але бог йому не подарує. Випхав нам свою гнилу дочку.

— Отож і Гарячкун Мемет,— обізвався Кязим-ага,— турбується не тому, що жінка вмирає, а що гроші пропадуть. Вони за неї тисячу кайме віддали.

Двері відчинилися й зайшов Гарячкун Мемет. Тепер він був украй зажурений.

— Що, померла? — запитав Кязим-ага.

Гарячкун мовчав.

— Якби померла, то не так би журився! — вигукнув Реджеп Дайї.— Тут щось не те!

Гарячкун Мемет повільно звів голову:

— Народила!

— Вітаємо! — закричали всі.

— З чим вітаєте? — розлютився Гарячкун.— Дівчину народила!

— А-а-а,— протягнув Кязим-ага.

— А-я-я-я-я-я...— додав Реджеп Дайї.

У каварні запала тиша.

ТАК, ТА НЕ ТАК

Осман-бей сів вечеряти й гірко зітхнув:

— Щось мені сьогодні не їється.

— І юшки не їстимеш? — запитала дружина.

— А насип трохи, покуштую.

Жінка насипала в тарілку два ополоники юшки. Осман-бей узяв ложку й сказав:

— Завтра ми з товаришами їдемо в район.

— Чого, тату? — запитала дочка.

— До виборців.

— Знову? — здивувалася дружина. — Чого його їздити!

— Добра юшка, усип ще трохи, — попросив її Осман-бей.

Жінка усипала ще два ополоники, а Осман-бей знову зітхнув:

— Не їється сьогодні, та й годі.

Потім накришив у юшку сухарів і сказав:

— З народом треба жити одностайно.

Син перестав їсти й запитав:

— Чому?

— Як чому? — звомпився Осман-бей. — Треба знати, як живе народ, знати його боління!

Дружина зняла покришку з великого тареля:

— На друге курка з картоплею.

Осман-бей скрушно захитав головою:

— Сьогодні не їється, хоч умри. А покладн трохи курятини, може, якось із'їм.

Дружина почала наповнювати його тарілку, а Осман-бей примовляв:

— І соусу лини, я люблю курячий соус. А плов варили?

— Варили.

— От добре. Поклади й салату. А немає чого квашеного?

— Та чого ж нема.

— А принеси, серце, може, хоч після кислого щонебудь із'їм.

Дружина звеліла служниці принести квашеної городини, а Осман-бей знову почав:

— У народу своя скрута, і ми повинні знати.

— Торік ви вже ж їздили,— обізвалася дочка.

— Не торік, а позаторік,— поправила дочку мати.

— Підкинь іще картопельки. Й огірочки добрі.

— А салат із редьки хіба не добрий?

— Беру, беру. Редька корисна для травлення. І що воно таке, що сьогодні їсти не хочеться?

— Є цвітна капуста, а є й селера, тобі чого?

— Хто його зна й чого,— здвигнув плечима Осман-бей.— А покуштую спочатку селери.

Осман-бей нахромив, скільки захопила виделка, селери й упхнув у рота:

— І справді добра. А тут аж зло бере, немає апетиту.

— Коли виїжджаєте? — запитав син.

— Ага, не забудьте, збудіть мене раненько, бо я просплю. А дай іще селери, така добра.

Жінка наклала повну тарілку.

— А цибулі нема, пір'я? Може, в мене апетит з'явився б.

— Я в салат кришила.

— Завтра треба рано виїхати. Бо спілка з народом...

— Покуштуєш капусту?

— Та давай... Ех, їм, бо треба їсти...

— А коли тебе будити?

— О восьмій, з дому вийду о дев'ятій. Не їсться, та й усе.

— Може, часнику, теж непогано для апетиту.

— Принеси, серце. З народом треба весь час зустрічатися! Капуста теж добра, укинь іще трохи.

— Я вкину, тільки ж ти тоді плову не захочеш.

— Їстиму, їстиму. Завтра поїдемо...

— Тату, я не розумію...

— А що тут розуміти, народ же...

— Так, але...

— А вкинь, будь ласка, плову, може, й не їстиму.

— А ось посиплю зеленим горошком.

— Посип. Може, хоч так з'їм трохи.

— І бульйон ось.

— Еге, добрий! Завтра щоб збудили... Ет, не їсться, хоч ти що хоч. Що воно мені причинилося?

— Бо ти не думаєш про себе. Сходи до лікаря.

— Що той лікар допоможе?

— Дасть ліків для апетиту.

— Плов і справді смачний.

— Іще вкинути?

— Хіба трохи. Щоб знати, чим живе народ...

— Звичайно...

— Як людині не їсться, то що їй не подай... Може, кисляк є, прилити плов?

— Тату, а коли приїдете?

— Звідки? Від народу? Та днів два-три побудемо. Що воно таке, нема ніяк апетиту.

— Це тому, що ти не рухався. Не можна стільки сидіти.

— Аж завтра поїдемо... Од спілки з народом велика користь. Дай іще плову й кислячком прилий. Завтра ж не забудьте, щоб хоч не проспав. Народшу скруту треба знати...

— І рулет є, їстимеш?

— От біда, й дивитися не хочеться на їжу. А дай два шматочки. Вершками прилий зверху.

— Чим поїдете, тату?

— Машиною. Спілка з народом... Рулет так і тане в роті.

— Справді?

— Їй-богу, не второпаю, їв чи й не їв, а дай іще два шматочки.

— Може, несолодкий?

— Ні, як мед. Ото тільки, що їм без апетиту.

Встали з-за столу. Осман-бей надавив рукою на живіт:

— Чогось мене дме.

— У тебе завжди так після їжі, чого воно?

Осман-бей одригнув на весь рот і похитав головою:

— І наче ж нічого й не їв.

— Кава допомагає, знаєш.

— Спочатку дай яблуко. За вечерею не можна наїдатися, але й стільки їсти, як я, теж не можна. Яблук як попоїм, наче мені легше, а дай, жінко, ще одненьке. Я вірю, що спілка з народом...— Одригується.— Прости, господи... Я завжди казав, що народну скруту треба знати, бо народ...— Знову ригає.— Ану, дочко, звари кави, мо', допоможе. Живіт порожній, то й одригується.

— Ти б, може, з'їв що.

— Коли шматок у горлі застряє...

— Треба купити ліків для апетиту.

— Правда. Ось приїду з поїздки й почну лікуватися.

Осман-бей узявся до кави. В цей час на вулиці почувся голос:

— Буза, буза!

— Бузу продають,— кинувся Осман-бей.— Для шлунка корисна.

— А корисна,— підтакнула жінка.

— Тільки без смаженого гороху недобра.
— А в нього, мабуть, і горох є.
— Нічого не йде на душу. А біжить купить карафку.
Може, яку склянку вип'ю.

Служниця метнулася до дверей, а невдовзі вже й повернулася з бузою та горохом. Осман-бей налив повну склянку бузи, випив, а тоді насипав у жменю гороху й почав жувати.

— Гм, навіть буза не п'ється...
— Налити ще склянку? — спитала дружина.
— Та налий. Хоч натщесерце бузи й не можна пити.

— Принести солоної соломки?
— Принеси, бо не питимеш же саму бузу.
Осман-бей випив іще склянку бузи й доїв соломку та горох.

— Боже, вся середина горить! Наче нічого солодкого та солоного ж і не їв. Та як же горить!

Він випив склянку води й одригнув.

— Ой, нудить! Содн!

Жінка принесла соди, і Осман-бей, проковтнувши дві ложечки соди, ригонув на всю хату і сказав:

— Бач, допомгло.
— Хочеш, я наколочу шипучки?
— Наколоти. А вранці щоб збудили, бо просплю.
Спілка з народом...— Він випив шипучку й одригнув.—
От, господи прости! Адже не знаючи народу... Треба раніше лягти, бо завтра ж удосвіта їхати.

— Як же ти голодний лягатимеш?
— Чи мені звикати.
— Може, вночі захочеться їсти, то я тобі поставлю бісквіт.
— Добре, тільки ж сам бісквіт хіба хто їсть.
І шоколаду покладеш трохи.
— А лимонаду?

— Добре. Тільки хтозна, чи я його їстиму.

І Осман-бей пішов до спальні. Перед тим як роздягтися, з'їв бісквіт і шоколад. А коли укався, то випив лимонад. Та так і прикипів до подушки...

Рано-вранці дружина збудила Осман-бей. Він узяв валізку й вийшов із дому. Троє товаришів зустрілися коло каварні, сіли в машину й поїхали в одне містечко.

Їхня перша зустріч відбулася в «Торговельному клубі», куди прийшло все купецтво. Люди, що приїхали, мали виступити в клубі й вислухати скарги виборців.

Осман-бей вийняв наливну ручку, розгорнув записника й звернувся до присутніх:

— Прошу вас, панове! Ми до ваших послуг. Як ви знаєте, ми прибули до вас із візитом, щоб зустрітися з вами й ознайомитися з вашим життям.

Устав один торговець і сказав:

— Мої товариші уповноважили мене щиро подякувати вам за те, що ви приїхали до нас, аби познайомитися з нашим життям. Тільки в нас немає ніякої скрути.

Осман-бей зиркнув на своїх двох товаришів, а ті зирили на Осман-бей.

— Ну звісно! — вигукнув Осман-бей. — Хіба хто каже, що ви живете в скруті! Але дрібні скарги у вас, певне, будуть?

Тут схопився другий торговець:

— Даруйте, але ми вас не розуміємо. Чи, може, ви з якоюсь метою випитуєте?

А третій торговець крикнув:

— Ви не в ті двері стукаєте! Слава богу, у нас нема ніяких скарг.

Спантеличений Осман-бей замахав руками:

— Ну звісно, звісно. Хіба ми говоримо про які

скарги! Чи не так, панове? — удався він до колег.

— Авжеж, авжеж! — гукнули ті.

— А може, у вас є якісь прохання чи побажання? — ще раз запитав Осман-бей.

— Ні, дякуємо. У нас усе гаразд. Ми імпортуємо свій крам, куди хочемо, кредиту нам дають, скільки нам заманеться.

— Та не зовсім вже й так, — мовив Осман-бей. — Воно-то так, та не так. Коли нам, та й то буває іноді скрутно.

А торговець вів своєї:

— У нас багато валюти. Ми експортуємо, що хочемо. Ми ніколи не мали стільки прибутків.

— Бог його знає. Воно-то так, та не так, — тихо промовив Осман-бей.

Друга зустріч була з дрібними службовцями.

— Шановне товариство! — почав Осман-бей. — Ми приїхали до вашого міста, щоб ознайомитися з вашими труднощами й вислухати ваші скарги.

З місця схопилася якась жінка й крикнула:

— Що таке? Які труднощі, які скарги? Про що ви говорите?

— Ви хочете сказати, що ви не маєте ніяких скарг? — запитав знічений Осман-бей.

— А які ж скарги! — загукав якийсь чоловік. — Ми маємо добрі заробітки. Слава богу, поки що живемо нівроку.

— Аллах, аллах... Навіть ми... — бурмотів Осман-бей.

— Ні, ні, пане. Ми собі гараздуємо й не боїмося, що прийде чорний день.

— Звісно, воно-то так, та не так...

Третя зустріч була з членами робітничої профспілки.

— Земляки! — знову почав Осман-бей. — Прошу вас говорити про все одверто, бо ми приїхали ознайомитися з вашими труднощами й вислухати скарги.

Устав робітник:

— Що ви маєте на увазі?

— Що?.. Та хоч би й вашу зарплату, робочий день... охорону праці...

— Даруйте, пане, але чого нам іще треба? Дякувати аллахові, живемо непогано. Я, наприклад, можу щомісяця триста лір покласти в ощадкасу.

— Аллах, аллах!.. У вас нема скарг?

— Авжеж, немає.

— Воно-то так... та не так.

Тепер Осман-бей з товаришами їдуть до села. Їхня зустріч відбулася на майдані.

— Селяни! — звернувся Осман-бей. — Чи знаєте, для чого ми сюди приїхали? Щоб ознайомитися з вашою скрутою.

— Яка скрута? — вигукнув якийсь дід.

— Ну є ж у вас, мабуть, якісь непереливки. Ось, приміром... погані дороги... чи води обмаль...

— У нас чудові дороги, скрізь асфальт. І води хоч залийся.

— Воно, може, й так, та не зовсім... Побля, приміром, усім вистачає?

— Землі у нас багато. Сіємо, косимо. І кредит нам дають, аби ми брали. Тільки нащо він нам?

— Так, та не так...

Дружина Осман-бея увійшла в спальню й почала будити чоловіка:

— Уставай, чуєш! Ти запізнився!

Осман-бей, припавши до подушки, хріп на всю хату. Жінка штовхнула його, й Осман-бей схопився, як ошпарений.

— Так, та не так!..

— Як не так? Вже дев'ята година.

Осман-бей кинувся одягатися:

— Тьху! Запізнився! А товариші ждуть же! Ми ж мали їхати до народу!

ЯК ЛЮДИ З ГЛУЗДУ З'ЇДЖАЮТЬ

— Шановне товариство! — урочисто почав пан у пенсне. — Перше ніж на щось пристати, ми повинні все з'ясувати. Треба подумати, хапатися не треба.

— Так, треба добре подумати, щоб, бува, на нас не окошилося, — промовив один молодик.

— Спочатку треба вирішити, чи ми ним задоволені, чи ні, — запропонував пан з обличчям у ластовинні.

— Незадоволені! — озвалися всі гуртом.

— Чому? — запитав пан.

— Бо він причинний! — вигукнув пан у пенсне.

— Так, так, він же причинний! — кричали всі. — Він божевільний, та й усе!

— А так, — погодився й ластатий пан, — це правда. Тепер треба не прогавити, щоб знову божевільного не вибрати.

— Бо й перед цим був теж недоумкуватий, — долучився до розмови дебелий чоловік.

— Та вони всі були недоумки!

— Отож давайте добре думати, а тоді виберемо нормального чоловіка, — глибокодумно промовив молодик.

— Коли ми їх вибирали, вони всі малися в глузді, — здвигнув плечима пан у пенсне. — Далебі, всі були розумні, статечні люди. А потім найрозумніший став причинним.

— Аллах посилає на нас усе зле лихо, — прошамкотів дідуган, що тільки те й робив, що одио кашляв, — усі на цій посаді з глузду з'їджаяють.

— І справді, всі ті божеволіють, кого ми вибираємо на цю посаду! — гукнув дебелий.

— Ет, посада як посада,— заперечив молодик.— Видно, в наших кандидатів ще до того клепок не тес... А вже коли вони опиняються на цій посаді, то їхня хвороба й вилізає зсередини.

— Хтозна, як воно було до того, але після того з глузду з'їжджають усі. Щось я не пам'ятаю ні одного такого, як треба,— кріпився дідуган, щоб не бухикнути.

— Та що ви городите! Я з ним товаришую вже ось тридцять років і ніяких ознак хвороби, поки його не вибрали міським головою, не помічав! — розсердився ластатий пан.

— Таке тобі! Людина рідко коли народжується божевільною. Мабуть, і цьому, щоб здуріти, треба було спершу стати головою.

— Панове, годі сперечатись! — удався до товариства пан у пенсне.— У нас є важливіше питання: кого нам вибрати на міського голову?

Почали подавати кандидатури, але на жодну з них товариство не пристало. Адже майбутній голова мав бути таким, як треба, і до виборів, та ще й залишитися таким самим після них. Перебрали кількасот імен. Аж тут пан у пенсне крикнув:

— Постривайте, я надумав! Що ви скажете про Расим-бея?

— А, їй-богу, славна людина.

— І чесного роду, й гречний.

— І добросердий.

— І розумний, і не хануга.

— І до роботи вдатний.

Расим-бей славословили без кінця й краю, аж ось вихопився дебелий чоловік із своїм словом:

— Расим-бей не захоче бути головою.

— І справді,— загравав яснами дідуган.— Я знав його ще маленького, не схоче.

— А ні,— підтакнув і ластатий.

— То що ж робити? — йойкнув пан у пенсне.— І я так думаю, але що ж діяти? Тільки нарадились, аж на тобі!..

І ось, хоч як би там, а кандидатуру Расим-бея висунули на вибори, й було б дивно, якби кандидатуру, запропоновану цими добродіями, народ не вибрав. Адже народ їм вірив і вибирав тих, кого їм подавали.

Отож усі встали й пішли до Расим-бея. Розповіли йому все, навіть те, що всі міські голови рано чи пізно стають причинними.

— То це ви й мене хочете зробити таким? Чим я вам не догодив? — зойкнув Расим-бей.

— Не хвилюйся, аллаха ради, ти людина розумна, уволи нашу волю.

— Ні, не можу.

— Расим-бею, це твій обов'язок перед батьківщиною!

— Уся нація уповає на тебе!

— Це ж державна справа!

— Гарзд. Я згоден. Тільки за одної умови...

— Будь ласка, кажи...

— Ми вже наперед згодні!

— А умова моя така, кажу вам одверто, тож потім не нарікайте. Щоб я не бачив підлабузників... Банкетів та славослів'я теж. Можете це зробити? Я такий самий, як усі, й не хочу стати причинним. Згода?

— Згода! — радісно загорлав натовп.

І ось Расим-бей більшістю голосів був обраний на міського голову. Того ж таки дня він отримав понад п'ятдесят вітальних телеграм. Він прочитав початок однієї: «Високоповажний оборонцю, гідний сину нашої батьківщини, дорогий Расим-бею...»

— О аллах, рятуй мене! — зойкнув голова й одсунув решту телеграм.

А тут постукали в двері й пан у пенсне зайшов до кімнати з величезним букетом квітів. Трохи перегодя якийсь миршавий дідок теж приніс квітки, та ще й поривався цмокнути Расим-бей в ручку. «Не варто!» — холодно одрізав йому Расим-бей. Але це був тільки початок, бо прийшли вітати дебелий з молодиком, а потім голову ще й повідомили, що на його честь улаштується банкет. Не встиг Расим-бей подумати, їхати йому на той банкет чи ні, як по нього вже прислали машину.

Расим-бей зайшов до зали. Там усе сяло, наче в королівському палаці. А на столі, що був сервірований на сорок осіб, хіба хтозна-чого не було.

Устав пан у пенсне й проголосив тост за Расим-бей. Він повітав нового голову й сказав:

— Панове, серед нас — велика людина, великий розум! Це незвичайна людина! Завдяки його творчому розумові наше місто пшидко...

Расим-бей розлютився й демонстративно вийшов із зали. «Хай буде їм наука!» — думав він.

А вранці, йдучи на роботу, він помітив святкову процесію. Грали на зурні, вибивали в бубон. А від його будинку й аж до міської управи слалися килими. Все навколо було прикрашене лавровим клечанням. На хіднику вилаштувалися школярі й, щойно Расим-бей вийшов із двору, почулися вигуки:

— Хай живе наш голова!

Якийсь молодик загадував бубонистові, щоб дужче вибивав, а дітям, щоб дужче кричали.

— Хай живе! Хай живе!

До ніг Расим-бея тягли баранів і різали їх у жертву. На будинкові управи висіло увінчане лавро-

вим гіллям гасло: «Новий голову, живи довго-довго!»
На трибуні стояв дебелий чоловік і кричав:

— Новий голова полонив серця нашої громади своєю працюватистією, щиросердністю, правдивістю!

Лютий Расим-бей побіг до нього й, вихопивши з рук папірця, розірвав його.

— Я цього не потребую! — гримнув він.

— Земляки! — завалував у відповідь ластатий. — Де ще є така скромна людина? Хай живе новий голова!

— Хай живе!.. Хай живе!..

Залунали оплески. Расим-бей, наче від дощу, тікав до управи. Але й у приймальні люди стояли одне на одному — вони прийшли вітати голову.

— Чекаю вашого наказу, — схилився перед головою молодик.

— Ще ніхто не ставився до своїх обов'язків так серйозно, як ви! — гукнув дідуган.

— Аллахом присягаюся, я подам заяву, щоб мене звільнили! — закричав Расим-бей. — Гетьте звідсіля!

Натовп сахнувся до дверей:

— Як накажете!

— До ваших послуг! Усе, що хочете!

Расим-бей знеможено зітхнув: «О аллах!»

— Спочиньте, ефенді! — заметушився ластатий.

— Геть! — крикнув голова.

Працювати було неможливо. Расим-бей вийшов на двір.

— Дайте дорогу, голова іде! — накинувся на перехожих якийсь парубок.

Расим-бей ледве прибився додому й цього дня вже не витикався з хати. Уранці він попросив принести дві міські газети. У першій газеті він побачив свою здоровенну фотографію з підписом: «Великий розум, яким пишаються земляки», — а в другій: «Найпрацьовитіший у світі голова».

Увечері по нього знову приїхала машина.

— Як бажає ваша осяйність — поїхати до казино, чи привезти танцівниць сюди?

— Я поїду до казино,— відповів Расим-бей.

— Ми щасливі, що дихаємо одним повітрям із нашим головою,— говорив у казино молодий промовець.

Він говорив півгодини, а Расим-бей слухав. Потім виступив пан у пенсне:

— Яке це щастя, що наш голова така добродична людина!..

...Минув рік. Пан у пенсне, дебелий добродій і дідуган розмовляли:

— Ми з ним нічого не досягнемо. Хіба з божевільним можна досягти успіхів?

— Так, він божевільний!

— Це лихо на нашу голову! Він ще гірший, ніж попередні.

— Домоловся, що буцімто він створив гори.

— Що, окрім нього, у світі нема нікого.

— Типова манія величності.

— Психи всі такі, я їх знаю.

— Так, а що ж діяти? Хіба потерпимо до нових виборів.

— А чого це ми будемо терпіти! Такому місце в божевільні. Це ж треба додуматися, вимагає, щоб йому пам'ятник поставили на майдані! А свій будинок на музей перетворив.

— Учора хтось до нього зайшов із проханням, то він йому в обличчя плюнув.

— А ту ніч п'яний танцював на столі.

— То що ж робитимемо?

— Поведемо до лікаря, хай дасть довідку, що голова психопат, та й одвеземо до божевільні.

— То треба квапитися,— зрадів пан у пенсне,— а то ще покусав кого.

— Правильно!

— Завтра вранці зв'яжемо його й одвеземо до божевільні. А потім призначимо нові вибори.

— Чудово, а кого ж ми оберемо?

— Так, цього разу треба бути пильними, щоб обрати нормального...

— А так... бо вже через цих божевільних дихнути ніяк!..

НА ОДНУ ЗАРПЛАТУ

Нарешті й перше число. Я отримав першу зарплату.

— Може, у вас є тридцять лір? — запитав касир.

Я ледве не зайшовся сміхом. Касир хотів дати мені три столірові папірці. Я нахилився над рахунком і сказав:

— Ні, добродію, немає.

Касир подав мені два столірові папірці, один на п'ятдесят і два на десять.

Із контори я вийшов якраз о п'ятій годині. Ще як я вчився у ліцеї, то в мене був один товариш, він навчався у зубного лікаря. Так цей товариш мене напучував:

— Ніколи не клади грошей в одну кишеню, а носи порізно. Бо як витягнуть або загубиш, то зостанешся без копійки.

Я сховав столірові папірці в праву потайну кишеню, п'ятдесятиліровий — у ліву, а десятки поклав у штани, там ще й копійки якісь були. Іду — й одню перевіряю, чи не погубив. Витягаю хустку й одразу ж здригаюся: «Хоч не випали? Треба перекласти хустку в порожню кишеню, бо ще випадуть».

Праворуч стоїть височезний будинок. На дверях оголошення: «Є кімнати до найму». Заходжу. Розлогий передпокій. На правій стіні — зображення Дівочої кам'яниці¹. На стіні ліворуч — краєвид: сад за мармуровими балаясами тераси.

¹ Пам'ятка архітектури в Стамбулі.

Я натиснув кнопку дзвінка. Прочинилося віконце, й висунулася голова служниці.

— Я хотів би подивитися помешкання.

Служниця підійшла до мене:

— Будь ласка.

Ми прийшли на другий поверх.

— Три кімнати, передпокій, ванна, кухня,— перелічила служниця.

— А що коштує?

— П'ятсот лір.

— Чудово.

— Що ви?

— Чудово, кажу.

Я вийшов надвір. Помацав гроші. На вулиці колотнеча. Біля ресторану, як завше, зупинився. Я люблю цей ресторан, тут у вітринах немає їжі та всяких там солодоців, як то в інших ресторанах. Тут тільки стіл з оксамитовим настільником, на ньому срібний посуд та ще якісь квітки абощо.

Заходжу до ресторану. Час обіду вже минув, і майже нікого немає.

— Будь ласка,— зустрів мене офіціант.— Що ви бажаєте?

— Шатобріан.

Я знаю, що Шатобріан — французький поет. Але три дні тому один мій приятель сказав, що є така й страва.

Якийсь англійський аристократ зайшов одного разу до найкращого у нас ресторану й запитав метрдотеля:

— Чи нема у вас чогось особливого?

Йому принесли страву, що називалася шатобріан. Англієць ледь покуштував і вигукнув:

— Отже, мосьє Жан тут!..

Виявляється, англієць двадцять років тому в одному

паризькому готелі їв цю страву, приготував її кухар Жан. О, який то кухар був! Минуло двадцять років, а англієць ледь покуштував шатобріану, так одразу й здогадався, хто його приготував.

— Так уміє готувати тільки мосьє Жан!

— Еге ж, сер,— відповідають йому,— мосьє Жан тепер у нас працює.

Тепер, коли я замовив шатобріан, офіціант, мов опечений, побіг до хазяїна. Прийшов той, а я питаю:

— Уміє ваш кухар готувати цю страву?

— Та звісно. Надвечір буде готова.

— І що коштуватиме?

Обоє стоять наче ошелешені. Либонь, думають, що я інспектор з міської управи. Я переглянув меню: страви з м'яса — п'ять лір, із городини — три, а юшка п'ятдесят курушів.

Поки вони мене розглядали, я нашвидку прикинув, що зміг би тут наїстися за п'ятнадцять лір.

Нарешті хазяїн обіззався:

— Приготуємо, пане!

— Чудово,— сказав я йому й вийшов із ресторану.

Може, кроків п'ятдесят пройшов, аж назустріч мені Раджі.

— Я одружився,— каже.

— Коли?

— Минулого тижня було весілля. Стільки грошей пішло!..

— Багато?

— На саме тільки весілля п'ять тисяч. Від дев'ятої вечора до самісінького ранку.

— Чудово,— сказав я й пішов, навіть не глянувши на Раджі.

Той стороніло дивився мені навслід.

А я перевіряв кишені. Усе на місці — двісті сімдесят лір, і ще копійки.

Я ходив наче уві сні. Навіть не пам'ятаю, коли зупинився перед тим великим будинком. Я підійшов до дверей і прочитав напис на бронзовій табличці: «Кравецька майстерня».

Заходжу:

— Я хотів би замовити костюма.

Кравець почав показувати мені тканини, три з них мені дуже сподобалися.

— І що коштуватимуть костюми з них?

— З першої — чотириста, з другої — чотириста п'ятдесят, а з третьої — чотириста вісімдесят.

— Чудово! — сказав я і вийшов.

З напису на табличці, що висіла на сусідніх дверях, я дізнався, що то був кабінет лікаря-невропатолога. Я зайшов, мене зустріла жінка в білому халаті:

— Вам призначено на цей час?

— Що коштує один візит? — запитав я.

— Тридцять лір.

— Чудово, — сказав я і, опинившись на вулиці, перевіряв свої гроші.

Вже засвітилися ліхтарі, віяло прохолодою. Переді мною був готель. Я ступив на поріг дверей, що крутилися, наче млинок. Я ще ніколи не був у такому великому готелі. Яке тут чудове повітря — ні жарко ні зимно! Ноги так і тонуть у килимах. Я удався до дівчини, яка, судячи по одягу, мабуть, працювала тут:

— До кого тут звернутися, щоб одержати номер?

Дівчина одвела мене до якогось чоловіка. Той сказав, що лишилося тільки троє місць: за п'ятдесят, вісімдесят і сто лір.

— Чудово, — сказав я і вийшов на вулицю.

Переді мною стояла жінка. Яка вродлива!.. Красуня, далекі. Може, й чужинка... або акторка... Гарна, а надто стан... Може, навіть манекенщиця. Вона помалу пішла.

Я перевірив гроші. Двісті сімдесят лір. І ще копійки. Помешкання за п'ятсот лір... Жінка йде переді мною. Зроду ще не бачив таких гожих жінок... П'ятсот лір на місяць. А в мене тільки двісті сімдесят, а за день треба платити шістнадцять лір і шістдесят курушів. Чудово. Як облипає черевичок її ніжку! А які жижечки!.. Двісті сімдесят лір. Я б міг найняти те помешкання не тільки на один день, а на шістнадцять днів і дві години. Чудово!..

Жінка вийшла на проспект. Я наддає ходи й порівнявся з нею. Подивився на неї з правого боку.

Вона просто прегарна, я, мабуть, здурію... У тому ресторані, де я замовляв шатобріан, можна за п'ятнадцять лір пообідати і стільки само за вечерю... У неї в руках парасолька. А рукавички золотисто-жовті, й коси' теж... Я міг би харчуватися в ресторані дев'ять днів. У мене двісті сімдесят лір. І копійки.

Жінка повернула у вуличку. Я побачив її з лівого боку. Носик ледь кирпатенький, зовсім манюнький. Вона йде спереду. Я випереджаю її буцім так собі... Раджі справив весілля. П'ять тисяч лір утелюючив... Який у неї стан!.. З дев'ятої години вечора до ранку п'ять тисяч лір. Отже, всього дев'ять годин. А що, якби оце мені одружитися?.. У мене є двісті сімдесят лір.

Жінка йде вгору. Які стегна!.. Сіється мжичка. Жінка розкриває парасольку. І знову йде на проспект, я — за нею.

Якщо за дев'ять годин справляють весілля на п'ять тисяч лір, то скільки ж це буде на двісті сімдесят? Одна година весілля коштує п'ятсот п'ятдесят лір і шістдесят курушів. Отже, я можу справити тільки тридцять п'ять хвилин весілля. Чудово... У мене двісті сімдесят лір.

Жінка обернулася. Постояла трошки. Потім пішла. Зайшла до парку.

Кравець шие костюм за чотириста лір. Це найдешевший... А вона, їй-богу, красуня! І, може, навіть інтелігентна, може, деś працює... Але ні, вона акторка... Костюма повністю замовити я не можу. Бракуватиме чогось, але більша половина все-таки буде. Не вистачатиме, наприклад, рукавів, або спини. Двісті сімдесят лір... Жінка виходить на трамвайну колію. Ой-ой! Яка жінка... Перса, особливо перса! Перса просто чарівні. Повернула в завулок, там темно. Зупинилася. Мабуть, тиснуть черевики...

Візит до невропатолога коштує тридцять лір.

Жінка йде назад. Може, щось забула. Іде до пам'ятника. Я можу сходити до невропатолога дев'ять разів. Чудово... А якби в мене було не двісті сімдесят, а двісті п'ятдесят п'ять лір, то я сховав би тільки вісім разів з половиною. Один раз лікар припинив би огляд насередині. Останнього разу, наприклад... Жінка пішла у вуличку праворуч. Який великий готель! Жінка йде назад. Одна ніч у готелі — п'ятдесят лір. Маю гроші на цілих п'ять ночей, ще й двадцять лір залишиться. Отже, трохи більше, ніж на п'ять ночей. Тих трохи більше віддав би коридорному, хай замість мене поспить. П'ять ночей і десять годин. У мене двісті сімдесят лір. Ще й копійки...

Жінка зупинилася. Повернула назад. Зупинилася. Стоїть на місці. Я теж стою. Жінка йде до мене. Підійшла, стала навпроти. Дивиться на мене.

— Та скажи ж хоч щось!

А я не знаю, що їй сказати. Мовчу.

— Ти що, язика проковтнув?

Можна пошити костюма, тільки бракуватиме дечого. Або вісім з половиною разів сходити до невропатолога...

— Та хоч слово промов! — аж закричала жінка.

Я помацав гроші. Можна п'ять ночей перебути в готелі. П'ять ночей і кілька годин...

— Чи він глухий? — мовила жінка сама до себе.

Уперішив дощ. Проти вуличного ліхтаря дощове прядиво видно ще дужче. Із-за рогу вийшов пес. Іде й тремтить од холоду. Став коло нас. Тепер нас трое.

— А може, він несповна розуму... — промимрила жінка.

Собака почав метляти хвостом. Я міг би справити тридцять п'ять хвилин весілля. Або не справлятиму весілля, а дев'ять днів обідатиму й вечерятиму в ресторані. А можна й помешкання найняти на шістнадцять днів... Усе, чого твоя душа бажає.

— Ну гаразд, а чого ж ти дві години за мною сновигаєш?

Дощ іще дужчий. Я помацав кишені.

— Тьху! — плюнула жінка мені в пику.

Повернулася й пішла. А пес за нею, потім зупинився коло ліхтарного стовпа й підняв задню ногу.

Я помацав кишені.

ЯКБИ Я БУВ ЖІНКА...

Селямет улаштувався на трикотажну фабрику швейцаром. Платили йому вісімдесят лір на місяць. Тільки ж на вісімдесят лір не те що одна людина, навіть чверть людини не прожило б. Але Селямет уповав на свої працьовиті руки. Може, хазяїн помітить, який він працьовитий, і збільшить йому платню. Посада швейцара, далєбі, не для нього, але що вдіяти, коли на цьому білому світі усе перевернулося догори ногами. Хіба мало людей служить швейцарами у тих, кого до дверей і близько підпускати не можна. Хазяїни й швейцари помінялися місцями.

Він працював день і ніч, аби тільки йому хоч трохи збільшили зарплату. От якби його взяли працювати сторожем! Сторожеві платять аж двісті лір. І робота без клопоту.

А коли людина чого-небудь дуже хоче, її бажання доконче збувається. Кличе хазяїн Селямета до себе та й каже:

- Ти добре працюєш, я задоволений!
- Дякую, хай аллах дає вам здоров'я.
- Ти одружений?

— Так,— знітився Селямет, наче то був який гріх. А потім, наче хотів повністю викласти свою провину й у тому знайти свій спокій, додав: — Іще й двох дітей маю, бей-ефенді.

Хазяїн, чи то співчуваючи, чи то гніваючись, запитав:

- А як же ти живеш?
- Треба жити, бей-ефенді.

— Я тобі допоможу. Ти зміг би працювати і швейцаром, і сторожем?

— А чому ж.

— Власне, коло дверей ти стоїш усього-на-всього шість годин. А ще вісім одсторожуєш — і вийде чотирнадцять. Отже, в тебе залишиться ще аж десять годин. Зовсім непогано, чи не так?

— Так, бей-ефенді, дякую.

— А за сторожування я тобі платитиму ще тридцять лір.

— Дякувати.

Сторожа, що одержував двісті лір, звільнили, щоб не спав уночі, а замість нього взяли швейцара Селямета. Тепер він одержував сто десять лір. Удень швейцарював, а вночі з контрольним годинником на шиї стеріг фабрику. І такий уже був старанний та пунктуальний! Аякже, хіба його хазяїн осел, що не помітить його працьовитості та не порятує його від тих неусвітних злиднів? Приміром, йому могли б дати посаду секретаря. От було б добре! Секретар має зарплату триста лір...

І вже як людині чогось дуже заманеться, то так і буде. Ізнову гукають Селямета до хазяїна.

— Я задоволений тобою,— сказав хазяїн,— і хочу тобі допомогти. Нащо тобі вночі гаяти час, бери конторські справи та й працєю помалу, а я тобі ще шістдесят лір платитиму.

Селямет подумав, що в нього буде щомісяця сто сімдесят лір і погодився:

— Дякую, бей-ефенді.

Секретаря негайно звільнили з роботи через те, що йому за роздумами, кавою та курінням ніколи було працювати, а на його місце взяли швейцара-сторожа Селямета.

Тепер він удень стояв коло дверей, а вночі ставив

перед собою друкарську машинку й передруковував конторські папери.

І вже ж так працював! Адже ж, думав він, хазяїн не звірина, що не зарадить його скруті. От якби його взяли ще й за бухгалтера, той має зарплату чотириста лір...

Ну, а як людина дуже хоче чогось... Кличе його хазяїн.

— Сто сімдесят лір у наш час — не гроші. Я тобі хочу зробити трохи більшу зарплату.

— Дякую, бей-ефенді.

— У тебе, мабуть, залишається вільний час. Може б, ти брав рахунки?

— Гаразд.

— Я тобі платитиму ще сорок п'ять лір.

Бухгалтера звільнили, бо він замість додавати — віднімав, а замість того щоб множити — ділив. А Селямет тепер отримував двісті п'ятнадцять лір. Удень шість годин швейцарював, а вночі то сторожував, то друкував на машинці. А прийшовши додому, починав виклачувати на рахівниці.

Він працював старанно, пильно, виконував більше, ніж треба було. Тепер він накидав оком на посаду завідувача складу, у того чотириста п'ятдесят лір щомісяця...

Ну, а коли людина чогось дуже бажає, збувається їй те бажання. Кличе його хазяїн.

— Я тобі хочу зробити ще одну послугу. Що ти скажеш, коли я тобі ще й склад доручу?

— Буду дуже вдячний, бей-ефенді.

— От і добре, а я тобі ще тридцять п'ять лір платитиму. Іди приймай склад.

Завідувач складу був якийсь неуважний, візьме та й завезе крам додому, замість того щоб везти на склад. Його звільнили, а взяли Селямета.

Що вже він працював! Ні сили не шкодував, ні часу. Бо хазяїн же не дурень, помітить-таки його ретельність...

І справді, кличуть Селямета до хазяїна, а той і каже:

— Дуже дякую, я вами задоволений. Хто працюватимий, той і зможний. Робота швейцара не гідна вас. Решту ж обов'язків виконуватимете й далі, тільки я вас іще призначаю й директором фабрики.

— Директором?..

Селямет сторонів. Уже давно він націлявся на те місце, а ось і збулося. Що то як людина дуже хоче!..

— А я вам платитиму ще дев'яносто лір,— сказав хазяїн.

Правда, через те що він уже не буде швейцарювати, то не буде мати й тих вісімдесяти лір. Зате як директор одержуватиме на дев'яносто лір більше, тож разом матиме двісті шістдесят лір на місяць.

Попереднього директора звільнили, щоб не залицявся до хазяїнової секретарки, а його обов'язки став виконувати Селямет.

На фабриці працювало сорок робітників і два майстри. Стояло двадцять машин, коло яких Селямет не міг працювати, бо нічого в тому не тямив. І машину замінити теж не міг. Отож сидів у конторі, де була хазяїнова секретарка, і, коли випадала вільна година, розмовляв із нею та славословив хазяїна:

— Хай його аллах сподобить, така ж уже славно людина! Спочатку я отримував усього вісімдесят лір щомісяця й працював швейцаром. Але хазяїн дав мені ще місце сторожа й збільшив зарплату на тридцять лір. Потім він доручив мені й секретарювання, і я став одержувати сто сімдесят лір. А коли я став ще й бухгалтером, то вже мав двісті п'ятнадцять. Потім я прийняв склад і став одержувати двісті

п'ятдесят. А тепер він мене призначив ще й директором, і я одержую двісті шістдесят лір.

Секретарка теж завзялася хвалити хазяїна:

— Я теж спочатку була тільки прибиральниця й отримувала всього сорок лір. Потім він мені доручив ще прати й прибирати у нього вдома і платив шістдесят лір. По тому я стала ще й друкаркою і отримувала вісімдесят. А тоді взялася допомагати дещо там робити у нього вдома та готувати їсти, і моя зарплата збільшилася до ста лір. А потім ви знаєте, ким стала я для нього, й тепер отримую сто п'ятнадцять лір.

Якось Селямет сказав секретарці:

— Ви так багаті працюєте. Мабуть, дуже стомлюєтеся?

— А ви хіба мало працюєте? — відказала вона. — Хіба вам вистачає вашого заробітку? Хіба ви не хочете одержувати ще більше?

Він глянув на секретарку. Окрім них, в управі нікого не було, й Селямет подумав про обов'язки секретарки.

— Ні-і-і! — сказав він. — Я більше не хочу. Дякувати й за це. Але що, якби я був жінка? Хазяїн звільнив би вас і став би платити мені ще двадцять лір... Але ні... Я й так задоволений... Але що, якби я був жінка?..

ОХ, УРЯТУВАЛАСЯ!

— Може, ти, солодашко, щось розкажеш про себе?

— Ой, як ти мені остогид! Вам, чоловікам, понусти-ся, то й на голову стеребитесь.

— Ого як!.. Мені дуже прикро. Цього я від тебе не чекав!

— Ой, обли-и-иш...

Ми сидимо в кімнаті на горішньому поверсі. Ця кімната будинку мадам Елені виходить вікнами на вулицю.

— Ледащо-о-о!..— закричала дівуля з усієї сили.

Крик могли почути й на вулиці, дарма що там було гамірно. А вона побачила, що я знітився, гупнулась на ліжко й залилася реготом.

Для неї що заплакати, що засміятися — як з гори покотитися.

— Тільки не в'язни! — гукнула вона.

— А що я до тебе в'язну?

— Отак, працювати, то працювати. Побачимо, який торг буде...

— Який там торг! Ми на ваш хліб не заздriamo.

— Отож шануйся, у мене запчастин немає.

Я встав і пішов до дверей, буцім лагодився вийти. Вона схопилася з ліжка й почепилася мені на шию:

— Ходи сюди, щось розповім. Тільки горілки хочу.

— Пий, мила, здорова!..

— Матуню-у-у!..— закричала вона.

З долішнього поверху почувся голос мадам Елені, та такий, наче п'ять дядьків укупі крикнуло:

— Що-о-о таке?

— Пошли Зуртіка, хай купить горілки.

Прибіг Зуртік:

— Слухаю!

Я виляснув його по потилиці й сказав:

— Збігай і принеси плящину!

— Велику?

— Ще й питаєш? Ану бігом! — зацілив я його ногою навздогін. — Закуски теж не забудь!

Зуртік не довго й барився, приніс і сього й того, ще й смачного побажав.

Мезіет випила три чарки й так розмолослася, що й упинить було годі. Її справжнє ім'я — Мезіет, а люди кличуть Порізана Айтен, бо через усю її ліву щоку, від вуха до губи, тягнеться слід ножа.

— Я, вибачайте, з Сівріхісару.

Досить їй було випити дві чарки, як мало не за кожним словом вона вставляла «вибачайте». Це вона вважала за ознаку шляхетності.

— Сівріхісар — то, вибачайте, гарний край. Батька я, вибачайте, не знаю. Він, вибачайте, помер, ще я була й не найшлася... Мати вийшла заміж. Вона вийшла, а я, вибачайте, не мала спокою. Бо вітчим, де запопаде мене, так, вибачайте, і лізе. Так аби тільки ліз обніматись, а то, вибачайте, таке виробляв... Аж бачу, мати здогадалася. А тоді й продала мене, вибачайте, чи то за десять, чи за двадцять лір, одному чиновникові, він у паспорттовому бюро служив... Ну, думаю, врятувалася... Тільки ж де там — стало, вибачайте, ще гірше.

— Випиймо, Айтен!

— За твоє здоров'я! Ще гірше, бо цей був і одружений, і, вибачайте, старий. А теж почав накидатися. Жінка помітила, і продали мене знову. Зраділа я — ну, думаю, все, але цього разу, вибачайте, хазяїнів

син почав в'язнути. І раз якось застукала нас його мати, і мене продали іншому чиновникові, якого послали на роботу в Емет. Зраділа я — ну, думаю, врятувалася! Тільки ж якось уночі прокидаюся — а на мені парубоцькі руки... О, не життя, а роман! Якби хто зняв кіно, то увесь народ дивився б на мій сором, на моє життя й плакав би.

Завезли мене ті хлопці аж у гори й гралися мною, вибачайте, цілих дев'ятеро. Та хай там уже хоч як, а все-таки на волі. Вирятувалася-таки, думаю, аж це жандарми. Оце вже, думаю, таки врятуюся. А жандарми...

— Чому ти не п'єш?

— Випиймо за... Привезли мене, вибачайте, знову до того будинку, з якого мене хлопці викрали. Оце ж, кажу собі, тепер урятувалася. Тільки ж хазяйка, щоб зробити з мене людину, не давала мені життя, товкла з ранку до ночі. Аж це якийсь інженер шукав служниці, то мене й продали. Привіз мене інженер у Біледжик. Врятувалася, думаю, аж інженер теж лізе. Так аби ж сам інженер, а то щоночі тічку товаришів приводить. А один з них якось і каже мені: «Я тебе визволю». І купив мене. Хух, врятувалася! А він зачинив мене в хаті й почав, вибачайте, такої самої. Коли це одного чоловіка взяв жаль, то він мені каже: «Я тебе порятую». — «Порятуй!» — кинулась я його благати та й втекла до нього. Хтозна, чи й зітхнула по рятунку, як і цей почав чіплятися. Так мені гидко стало, ніхто мене, думаю, не хоче врятувати. Взяла та й, вибачайте, утекла в Бурсу. Наїнялася до одного пана, а він зі своїми двома паничами не дають угору глянути. Аж трапився мені один шофер. «Виходь,— каже,— за мене». Оце ж уже я й урятувалася, думаю, та й вийшла за нього.

— Давай вип'ємо, Айтен!..

— Випиймо, серце... Одружилася я, вибачайте, але шофер щоночі таке почав виробляти, що один чоловік і каже мені: «Жаль тебе, тікаймо до Стамбула». А я й утекла. Він мав жінку, а для мене кімнату найняв окремо. У Стамбулі мені світ трохи розвиднівся. Надумалася я йти працювати та й так урятуватися. Прочитала в газеті оголошення й пішла до одного адвоката. А він, вибачайте, і вчепірівся в мене. Коли це один мій знайомий улаштував мене в крамницю. Боже, як було добре! Тільки якось увечері приходить, вибачайте, хазяїн і запрошує мене разом повечеряти. Повіз мене, вибачайте, аж до боспорського готелю. Їжі, питва — повно, і, вибачайте, ліжко. А готель той був для туристів. Нагодився патруль поліції по боротьбі з антиморальністю. З усіх кімнат почали вискакувати чоловіки й жінки в самій близьні. Жінок зігнали докупі й заарештували. А я вискочила на вулицю, замалим не гола, та ще сумку вхопила. Дивлюся — в кутку стоїть машина. Врятувалася, думаю. Сказала шоферові: «Їдь», — а він посміхається. Виявляється, то була машина жандармерії. Боже, отак попастися, своїми ногами прийшла!..

Всіх, кого зловили, посаджали в дві машини й повезли в поліцію. То чоловікам сказали: «Бувайте здоровенькі!» — а нас залишили. Кого там тільки не було — й одружені, й вагітні, й добродійки з вищого світу, і навіть панночки. З-поміж них, вибачайте, я найчесніша вийшла. Попалась я, та, далєбі, зраділа. Думаю, хоч і в поліції, а одначе ж врятувалася. А тим часом нас усіх одвезли до венеричної, вибачайте, лікарні, щоб усе було, як має бути. Трохи там потримали нас та й випустили. І один розумний чоловік навчив мене. «Ти, — каже, — йди в бар співачкою, працуй собі, вибачайте, чесно, то отак і порятуєшся». Стала я на роботу в бар. Зраділа дуже,

тільки якось уночі знову наскочила поліція й мені заборонили там працювати, через те, що я була ще не доросла.

— Випиймо!..

— Випиймо... І забрали мене знову до лікарні. За трохи часу випустили, а я й питаю: «А де ж мені працювати, коли я мала ще?» — «Можна працювати в будинку побачень. Він же таємно існує», — кажуть.

І ось, вибачайте, один щиросердий чоловік повів мене туди та й продав. Я подумала, що коли чесно працюватиму, то врятуюся. Але причепився один і каже: «Я буду тобі другом». А що він був друг усім дівчатам, та ще й закон такий був, то я сказала «добре» і зраділа, що матиму за все життя хоч одного товариша.

Через те що таке було заведення, половину тих грошей, що я заробляла, забирав хазяїн будинку, а половину мій побратим. За це він раз на два дні приходив і молосував мене палицею. Тоді один добросердий чоловік сказав мені: «Дівчино, як мені тебе жаль, я тебе порятую!» — «Порятуй!» Він порятував, і через те що тепер він був мій побратим, то гроші теж забирав він, та й бив же теж він. І коли я попала в поліцію, то хтозна й як зраділа. І знову, вибачайте, лікарня. А якраз уже й вік мій був такий, що можна було йти працювати ось у цей будинок. То я й пішла і оце ж так урятувалася. Вже другий рік тут. О-о-ох, урятувалася! Тепер, вибачайте, працюю офіційно. І врятувалася нарешті від добросердих людей.

Ми випили всю до дна горілку, й Порізана Айтеп сказала:

— Вибачайте, пора спати.

КРАВЕЦЬКА МАЙСТЕРНЯ

— Глянь сюди, любий, тобі подобається оця сукня.
— Дуже... дуже гарна, тільки ж і твоя ще не стара.
— Де ж пак ні... Хіба в ній можна на люди виткнутися?

— Мила моя, ти ж недавно купила сіру, а тільки вчора жовту смугасту.

— Та чи ж вони на часі?

— Так ще ж і червона є...

— Вона вже відколи вийшла з моди.

— А бежева, горошкова...

— На все свій час... Ой який же ти затятий!..

— Це не від упертості, рибонько, ні.

— Коханий, але ж я не купую дорогого, як ото інші.
Ну ось ця що коштує?

— Хтозна.

— Ну вгадай!

Він задумався й почав прикидати. Іноді він, ходячи повз крамниці, поглядав на етикетки, що видніли у вітринах. Він навіть згадав, що бачив таку тканину, як на дружині. На вітрині була ціна сорок три ліри. Але його дружина не купила б такої дорогої.

— Двадцять лір?

— Хай тобі абищо! — засміялася вона. — Де в мене такі гроші? Тут два з половиною метри. Я за все вісімнадцять лір віддала. Ти ж бо знаєш, як я вмію торгуватися...

Він поцілував дружину, ще й похвалив. А потім ще цілий день на роботі хвалився.

— Моя жінка грошима не хвиськає! — удався він до Меліха.

Той собі слово, та так і пішли з роботи разом. Дорогою трапилась їм крамниця.

— Меліх, бачиш оту тканину, по сорок дев'ять лір? То моя набрала такої самісінької два з половиною метри. Вісімнадцять лір віддала.

— І моя набрала по п'ять лір. Така, що виторгусь...

— Та й моя не прогавить.

— Мені попалася ощадлива жінка.

— А так, бо на наших заробітках і ноги витягли б. Він прийшов додому, і йому на шию кинулася дружина з новою смугастою тканиною. Він насупився.

— Ото так скривився? Та це ж усього якихось дванадцять лір! Хіба твоя дружинонька не варта цього?

— Та я нічого... Тільки ще ж пошити — хтозна-скільки візьмуть...

— Ет, пусте. Тут на нашому кутку живе одна, Небахат. Навчається на вечірніх курсах. Граючись пошине.

Чоловік був вельми втішений, що в нього жінка така дбайливиця.

— Хоч гарно мені?

— Дуже гарно, серце.

На роботі всі чиновники стовпилися навколо Джевата. Той щодня вихваляв їм одне місце:

— Ну, хлопці, нема кращої насолоди, як піддивлятися. Усе інше — то дурниці, а от у дірочку... Які жіночки!.. Які станочки!.. А манери!.. І якого хочеш віку. Вчора я бачив там одну, то їй не менш як сімдесят, далебі! Але не проміняв би на сімнадцятку... Для таких, як я, ото найкращі. Бо куди ж іще поткнешся з нашою зарплатою! Як одружуватися, то, далебі, краще...

Всі слухали мовчки, наче води в рот понабирали.

Джеват щодня котрогось із них улещав та й водив по одному в те місце. Але ті приходили й нічого не розповідали. Одначе тягло всіх. Навіть Хюсаметтін-ефенді, котрий цього року вже мав піти на пенсію, і той одного разу сходив із Джеватом. Правда, цілий тиждень по тому неадужав і став зачепенькою для посміху.

Аж ось Меліх закликає і свого нового товариша:
— Ходімо, всі ходять.

— А як хто дізнається, то й не перепечемо раків.

Коли це йшли з роботи знову разом із Джеватом, той і почав:

— А не таке вже й погане місце, звичайна собі людська установа. Кажуть, будім жінки нічого не знають, але де там...

— А скільки беруть?

— Залежить від дірки. На горішньому поверсі — вісім лір. Я останній час звідтіля дивлюся. Ляжу на підлогу, а там дірочка така мала, що нічого майже не видно. Найкраще дивитися з долішніх номерів, там люкс. Наче в дзеркалі. Я спочатку щось разів два-три був там. Цілий тиждень по тому шию наче скрутило. Є ще балкон, там найспокійніше, десять лір за годину. Я раз усього там був. Ну, і є ложі. Туди великі люди ходять. Сиди собі, а все — як на долоні.

— А заходити як? Квитки треба, чи що?

— Які квитки? Що це тобі, стадіон «Мітхат-Паша»? То в Європі квитки, навіть абонементи продаються. А в нас до цього ще...

Троє товаришів підійшли до ганку. Джеват, наче гід, спереду. І ті двоє знічено плентали за ним.

— Не бійтеся, там по двоє дверей. Жінки в одні заходять, а ми в інші.

Джеват постукав у двері, на яких була вивіска:

«Кравецька майстерня». У дверях була маленька щілинка, хіба одним оком зазирнеш.

Двері відчинилися:

— Будь ласка.

Троє чоловіків зайшли до будинку. Жінка, яка відчиняла двері, запитала:

— Вам що? Ложу? На балконі місць немає. До неділі всі місця закуплені. Коли хочете, є люкс, на одну душу.

— Аби дешевше,— шепнув Меліх Джеватові.

— Три на горище,— попросив Джеват, і вони пішли сходами вгору.

Там товпилася чоловіча юрба. Усі вже були в шалі й не помічали, хто приходив, хто йшов. Але жінка вхопила трьох із них за коміри, одтягнула від дірки й сказала прибулим:

— Дивіться, поки можна.

А ті, яких вона відтягала, благали:

— Ще хоч п'ять хвилин!

Але жінка не мала жалю.

Троє прибулих лягли на підлогу й поприкладалися до дірки. А знизу чулася розмова:

— Я манто хочу... Бежеве, з хутром... Рясне...

— Добре, моя солодашко.

— Це з тих моделей...

— Але ж, любцю, до біса дорого. Метр — дев'яносто лір. А ще ж пошити... Сотень вісім вийде. Але ж для тебе... А ти тричі на день маєш позувати.

— Дорого, але...

— Ради твого тіла. Дешевше не могу.

— Гаразд...

— Роздягайся, моє пташенятко. Скидай, скидай!.. І ліфіка! Мені ж треба знати твій розмір... Повернися отак. Боже, які перса! А тепер отак... Ідеальні стегна... Дякую, завтра приходь на примірку.

Заходить їйша жінка.

— Твій костюм, рибонько, вже готовий. Треба приміряти... Ану, зіронько, ліфіка!.. І панчохи... Чудово, наче влипло. Як гарно! По блакитному оці смужечки... Сьогорішня мода. Тобі до вподоби?

— Мерсі...

Увечері він прийшов додому. Дружина повисла йому на шию й поцілувала:

— Як тобі подобається мій новий костюм? Блакитне нині в моді. Чи мені гарно? Але ж не супся. Знаєш, як я торгуюся... Довго-довго. За два з половиною метри знаєш скільки віддала? Впадеш, як скажу... Ні? Ій-богу, впадеш! Чотирнадцять лір! Та усміхнися ж ти!.. Я віддам напій Небахат, і вона за десять лір пошле. Граючись... Хіба не чудово? Хіба не до лица твоєї дружиноньці? Адже ж ти мене кохаєш?

Чоловік сливе застогнав:

— Кохаю...

ПРИГОДА З ДЖИГУНОМ

Я знаю все. Знаю, що ви ледве забачите заголовок, так і вхопитеся за цю розповідь, як ото хапаються під сусідчине незапнуте вікно, коли вона скидає сорочку. Але це не та пригода.

Настав травень, і відповідальний секретар нашого часопису сказав:

— Вже літо, напиши оповідання про джигуна.

«А щоб тебе! — думаю. — Про джигуна, а як його й що?»

Через тиждень знов удається до мене секретар:

— А що, написав про джигуна?

— А-а! Забув, за тиждень напишу.

Та отак дозабувався, що й травень минув. Червень уже, і секретар знову нагадує:

— Ну, то де ж оповідання? Скоро напишеш?

— І легко, — відповів я йому.

Сказав «легко», аби він не здогадався, що я не знаю, як його писати, а насправжки не так-то воно й легко.

А минуло півчервня, то секретар таки добре розгнівався:

— Літо спливає, а ти все ще маєш писати!.. Через тебе часопис може збанкрутувати!

— Не хвилюйтеся, — кажу. — Ще ж цілих чотири місяці літа.

Я не хотів дати йому зрозуміти, що мені вкрай не до вподоби такі теми, і починав так:

— Хіба це мистецтво — написати про джигуна?.. Та чоловік як захоче, то сяде й напише десять таких

оповідань про джигунів. Хіба це гумор? Гумористичне оповідання — це, добродію, насамперед соціальне...

Він мені підтакував, щоб я не подумав, ніби він невіглас:

— А так... Правильно... Тільки ти вряди-годи пиши про джигуна.

— Скільки хочете, мені аби годилося літом, а оповідання писатимуться.

Поки я провадив дискусії стосовно того, як треба писати гумор, минув червень. Почалася липнева спека, і відповідальний секретар скипів:

— Ви гляньте на нього!.. Як писатимеш, то пиши, а ні — то скажи, я комусь іншому дам!

Що? Комусь іншому? А дзуськи!.. Не про гроші йдеться. Там дадуть за те оповідання якихось п'ять лір. Ну десять, це вже хтозна-як... Але справа ж не в грошах.

Ішлося справді про те, що я міг славитися на увесь світ. Всі почали б казати: «Ой, дайте спокій з такими гумористами! Ти роботу покажи! Напиши про гультя, а тоді вже скільки хочеш долучайся до соціального гумору. Так писати — все одно що ротом пташку ловити».

І ось, щоб урятувати честь письменства та й заробити ж щось, я поклав собі таки написати про того гульвісу. Але якби ж то так і вивершувати справу, як затівати... Загалом я пишу тоді, коли навколо крик, гамір, пекло, а в голові моїй наче ось-ось вибухне бомба. Але писати про баламута — це вже щось інше. І тому я вирядив усіх із хати. Зостався сам і заходився сновигати із світлиці в передпокій, з передпокою у вбиральню та й знову в хату.

Пригода з джигуном, пригода з джигуном!.. Найперше мушу знайти зав'язку... Ну, була собі жіночка...

така повненька, як яблучко. Або дівка, молода, білотіла... Прощу? А, на пляж... Але ж...

Два дні бився над сюжетом. Та й гідота ж!.. На третій день позасукував рукава і кинувся писати, перекреслювати, шматувати та знову писати. А от же написав.

Секретар задоволений.

— А читай,— каже.— Побачимо.

Я почав:

— «У Кадикої я купив квитка на пароплав. Квитки я купую завше до другого класу, а це до першого. І причина цьому — одна тутешня писаночка. Така білявенька, ну бомба, та й годі...»

— А гарно...

— «На пристані калабалик. Я скористався з цього й примостився у білявки ззаду. А щоб дівчину не задушили всякі там лайдаки, я взяв її під свою опіку...»

— Далебі, гарно написав!

— «А ззаду тиснуть, та й добряче тиснуть».

— Гарно!

— «Двері були відчинені. Тільки-но бомба зайшла до салону, я миттю прослизнув за нею. Вона сіла в крісло. Тобто лягла. Я ледве стримав себе. Ще дякувати, що уп'явся зубами в губи, а руками ухопився за металеві поручні».

— Надзвичайно!

— «Чи не сходимо на пляж? — запитав я її. «Домовмося, та й ходімо», — заіржала вона».

— Але ж чудово!

— «Потім ми почали торгуватися. Вона забажала п'ятдесят лір. «Багато», — кажу. «Де ж, — каже, — багато. Тепер усе таке дороге. Не можна докупитися. Помідорів — і тих немає. А вже кави, чаю чи цукру — й поготів. Один рум'янок шістнадцять лір коштує...»

Секретар вибухнув, наче бомба:

— А де ж про джигуна?.. Геть усього намішав... Не можна! — Він ще трохи покричав, а потім почав батьківським голосом навчати: — Народ і без того задихається від дорожнечі та скрути. Це їм буде нудно читати. Треба трохи розважити, насмішити.

Я розсердився. Зачинився дома в хаті й поклав собі не братися за вбогих та нужденних дівок. Візьму якусь багачку, аристократку. Яку схочу, таку й виберу. Моя воля.

Написав добряче оповідання.

— Ану читай,— каже секретар.

Я почав:

— «Із салону линула легка музика. Я й Сюхейля стоїмо на балконі. Вона схилила свою голову мені на груди».

— Дуже гарно!..

— «А що, як побачить мій чоловік?» — промовила Сюхейля. «І нащо ти одружилася з цим недорікою?» — «Не питай,— зітхнула Сюхейля.— Думаєш, мені самій легко було? За двокімнатне помешкання триста лір. А треба ж іще й одягатися. А своїм потом не багато заробиш. Онде друкарці платять якихось триста лір. А почнеш деінде працювати...— Сюхейля залилася слізьми.— Я була змушена одружитися з цим недорікою...»

Секретар:

— Не можна! Ти не дотримав слова. Не про те пишеш. Тут про суть справи треба.

Я постановив бути твердим у своїх замірах. Цілий тиждень з хати не витикався. Таку вже «Пригоду з джигуном» написав, що мала доконче сподобатися.

— «Я приклав око до дірки. А там, у кабінеті, гола-голісінька дівчина. Бачу — й він роздягається. Потім він підійшов до дірки й каже мені: «Добродію, ваш час закінчився, за п'ять хвилин дві з половиною»

ліри. Коли й далі дивитиметеся, то ще п'ять лір». — «Нема грошей, — кажу. — Іди ти сюди, а я зайду все-редину. Тепер ти попідглядай!» Він вийшов, став на моє місце й дав мені дві з половиною ліри. А я зайшов до кабінету».

— Чудово! — крикнув секретар. — Що далі?

— Хіба ви, — кажу секретареві, — не дасте за це оповідання десять лір? Мені дайте п'ять лір за цей пмат, що я написав. Бо далі дівчина каже мені: «Я хочу поставити собі хату, але ні з чого. Нема ні заліза ніде, ні цементу, ні цвяхів». І почала плакати. Далебі, я не винен. Кажу їй: «Цить, бо наш секретар розгнівається!» А вона: «А тобі яке діло? Плакатиму, й усе!»

КОЛИ ПЛАЧЕ ДИТИНА

— Якби ти побачив, який у мене син! — похвалився він.

— Хай росте здоровий,— кажу.

Ми працюємо в одній установі і зустрічаємося з ним щодня двічі або й тричі. І щоразу він хвалиться своїм хлопчаком:

— Такий хлопець, що ой-ой-ой. Там таке розумне... А бешкетник!..

— Бережи його бог!

— Вже нам у голові веретениться од нього.

— Дай боже йому здоров'я...

У мене в самого четверо дітей, і добре знаю, як ото, буває, дивився на батьків, що носяться зі своїми дітьми. Одначе мені захотілося подивитись на хлопчика нашого Джавіта. До того ж при кожній зустрічі Джавіт кликав мене в гості.

І в суботу по роботі я пішов до них у гості. Ледве відчинилися двері, як з гуркотом і стукотом щось пролетіло по сходах і, підскачавши кілька разів угору, бебехнулося у мене під ногами. Я побачив якесь чудернацьке створіння: людина не людина, звірина не звірина.

— Це мій син,— познайомив мене Джавіт.— Бач який!

— Еге ж, нічогенький!..

Джавіт запросив мене до вітальні й познайомив із дружиною, тещею і своякинею. Мене запросили до столу, та ледве я взяв склянку з чаєм, як у неї

щось бльозкнуло. Окріп опарив мені руку, та я не встиг навіть крикнути — на мою голову хтось щось напинав. Я не міг дійняти, що коїться, що чиниться. Хотів вивільнити свою голову, але в цей час почалася страшенна колотнеча — Джавіт і вся його родина ловили хлопця. А він то в один бік крутнеться, то в інший, а ті — стук одне об одного та додолу — гец, гец! Мала куча невелика, та й годі — всі товклися вже на долівці. Я хотів якось урятуватися од такої самої долі й чкурнув за двері. І добре зробив, бо хлопець, тікаючи од переслідувачів, хапав, що попало в руки, й жбурляв, куди очі бачили. Батько, мати, баба й тітка почали оточувати його в одному кутку. Хлопчик, як мавпеня, кинувся на тітку, що була найближче, дряпонував її з усієї сили, плигнув на шафу і що тільки там було, тим і заціляв то по бабі, то по матері, кидав то в батька, то в тітку. І коли вже шпурляти було нічого, мати почала благати:

— Злазь, дитинко, додолу! Глянь, он до нас гість прийшов, Скаже — яка дурна дитина!

Хлопець у відповідь геть заплював матері лице. Батько вже зовсім розлютився:

— Злазь, гидотнику, бо я не знаю, що тобі зроблю! Хлопець відповіді шукав недовго:

— Сам ти гидотник!

А потім удався до своєї випробуваної зброї — на батька полилася з гори сеч. Джавітові залишилося хіба що сказати:

— Ти вже пробач нам.

Ми знову сіли до столу. Я витирав хусткою штани. Защеміла опарена гарячим чаєм рука.

Джавіт весело підморгнув:

— Ну то що — такий, як я казав?

— Та як не більший. І скільки йому років?

— Скоро шість.

— Хай вам бог помагає.

Я нишком зирив на хлопчика. Чуб спадав йому на очі, й було дивно, як дитина щось бачить. Швидко у вітальні були геть потрощені, наче осколками від бомби. На люстрі, замість п'яти, хилиталась одна-однісінька лампочка. Двері без ручок. Ясно, що й тут попоралася хлопцева рука.

— Знаєш, я ще не чув, щоб він коли-небудь сплакнув,— сказав Джавіт.— Я такої дитини ще не бачив.

Тут устряла теща:

— І правда, що ні... Учора знаєте що зробив? Узяв та й підсунув під холодильник сокиру. Ну та й догрався — холодильник перекинувся прямо на нього. Приходжу додому, а він лежить під холодильником і хоч би тобі скривився. А з лоба кров аж юшить. Я бігом, та покликала швейцара, заледве витягли. Отакий!

— Хтозна, що з цією дитиною робити,— знову сказав Джавіт.— Чи в солдати оддать?..

— Усі дивуються, бо де ж це чувано, щоб дитина не плакала,— почала й мати.— Позавчора як учепився за кішкою, то, далєбі, цілу годину ганявся. Вона вже, бідна, як побачить його, то тіка світ за очі. Так він ото ганявся, ганявся, а кішка плиг із балкона в сад. Так він що? Слідом за нею прямо тобі з балкона як шугонє!..

Я замалим не зареготався, бо з балкона до землі, далєбі, метрів чотири буде.

— Та й що? — питаю матір.

— Та вже ж не без лиха. Цілий день шкутильгав. Тільки ми не могли його ніяк упіймати.

Отак ми сидимо розмовляємо, коли раптом мені на шию гуп щось таке важке, що ледве не скрутило мені в'язи. Аж це хлопчак плигнув мені на плечі й закричав:

— Но-о-о!

Батько схопився й так лупонув двічі сина, що і яничар захитався б, але хлопець тільки зуби ви-скалив.

Спочатку я думав, що хлопцеві не дають настрашки, не б'ють, то він і не шанується. Та коли й після цих двох лупеників хлопець не полишив бешкетувати, я переконався, що йому перепадає й натирачки й на-миначки.

Джавіт піймав сина й, затиснувши його між колі-нами, почав пригладжувати дитині чуб. Лице у хлоп-ця було геть усипане гулями. Батько показав мені на голові гулю завбільшки з картоплину й сказав:

— Бачиш, це вчора він упустив на себе вазу.

— Та ні,— сказала мати,— од вази не там, то від самовара.

А баба:

— Од самовара на потилиці, а це він упав зі сходів на каміння.

Хлоп'я пручалося, але Джавіт сказав дружині:

— А неси сюди йод! Раз ми його вже зловили, то треба позамазувати вавки.

Жінка принесла йод і вату, й Джавіт почав при-пикати вавки. Хлоп'я було все закривавлене, подряпа-не, в синцях. Мене аж судомило, коли Джавіт торкався йодянистою ватою до рани, наче то мені самому мазали. Але хлопець навіть не скривився.

Я вирішив, що дитина якась недомотана й без жод-ного відчуття, і тому надумався тікати, поки ще хоч голова ціла. Я встав і, поки дійшов до порога, хлопець перекинув ще декілька речей.

Коло дверей я тихенько промовив:

— Приходьте й ви до нас.

— У п'ятницю прийдемо,— сказали вони.

У мене тенькнуло серце. Прийшов додому й кажу:

— У п'ятницю до нас прийде біда. Поховайте все, що тільки можна побити чи перекинути.

На другий день питаю Джавіта:

— І хлопця візьмеш?

— Ні, хіба можна?

Я так зрадів, що й незчувся, коли в мене ви-хопилось:

— Ні, приведи, бо ми образимося.

— Та що ти, він же хату переверне!

І все-таки вони прийшли з хлопцем. Джавіт замкнув був хлопця у ванній кімнаті, але той видерся через вікно й спустився по ринві у двір. Наздогнав батьків, ще й почав жбурляти на них каміння.

Коли вони заходили в дім, хлоп'я спіткнулося й трохи там упало. Але од того навіть зманіжене дитинча не заплакало б. Та моя мати з криком кинулася до хлопчика:

— Ой бідна дитина!..

Хлопець ошелешено глянув на неї. А тут ще й дружина прибігла:

— Ото горе! Мабуть, болять, еге? От біда!

Я теж докинув слово:

— І треба ж отакого, щоб упала якраз дитина.

А служниця завалувала:

— Перебив ногу, чи що? Бігти по лікаря, чи як?

До цих жінок прибігли ще дві — вони в нас гостювали — й учинили коло дитини лемент. Хлоп'я якийсь час здивовано глипало на них, а потім його спідня губа затремтіла. І раптом воно скривилося й заплакало. Та так розревлося, що не можна спинити. Ми вже почали його й розважати:

— Е, хто сам упав, той не плаче.

— Ти ж парубок!

— Та як воно там заболіло!

А хлопець усе плаче й плаче. Мабуть, із півгодини

плакав. Мати й батько не ймуть віри. Та ось виплакався й попросив води. Служниця принесла, але хлоп'я упустило склянку й вона розбилася. Тут жінки знову:

— Ти не порізав пальців?

— Болить чи ні?

— Несіть йод!

Знову затремтіла губа, хлопець знову скривився й почав плакати, і знову не менш як півгодини. Цього вечора він плакав чотири рази і хоч би тобі раз побешкетував.

Тепер щоразу, коли я зустрічаю Джавіта, питаюся, чи здоровий син.

— Та вже не бешкетує, зате день і ніч плаче.

А одному знайомому скаржився на нас:

— Це вони зіпсували мені дитину!

ЯКБИ НЕ МОЯ ШЛЯХЕТНІСТЬ...

— Бидло!..

Я ніяк не міг уторопати, чого ця жінка так поливає мене. Хотів був запитати: «Що я вам заподіяв?» — але стримався.

— Глянь, ще й дивиться. Ох, аби не моя шляхетність, я б тобі так відповіла!..

В автобусі голці ніде впасти, і всі, певна річ, дивляться на нас. Я заповзявся мовчати. А вона сипле:

— Гидота! Захлюпанець! Невіглас! Аби це мені твоє виховання, то я б тобі одказала...

Я вже був аж поткнувся сказати: «Пані, дуже прошу, майтеся витриманіше!» — але знову промовчав.

— Тьху на тебе! О, аби це дозволила моя шляхетність, то я вже знаю, як відповіла б тобі!

Загули й пасажири:

— І справді сором!.. Що дозволяють собі, це ж таки жінка!

— А що він?

— А, либонь, притиснувся...

— А може, на ногу наступив?

— Може, може... Звідкіля ви знаєте, що руками не хапався?

Якби автобус зупинився, я б висів, бо вона вже аж зайшлася, де там її вгамувати!..

— Соромітник!.. Либонь, і не знає, що воно за таке та совість. Якби не моя шляхетність...

От нещастя! І аби ж хоч пальцем торкнувся... А то хай я осліпну, що ні! А якби й так, то в автобусі ж такий натовп, що куди там не зачепитися.

— Зашльондраний!.. Подякуй, що на шляхетну жінку наскочив... А то...

По мені вже котиться, як горох завбільшки, піт.

— Отакі негідники тільки й дивляться, аби в повний автобус улізти. У-у, я б тобі... Аби це не моя шляхетність...

Але здається, я вже не витримаю. Камінь — і той розколовся б.

— Ото добре, що ти на шляхетну жінку натрапив. А то б я тобі роздерла того рота, як халяву.

А в автобусі за мене ніхто й слова не замовить, усі тільки гудуть:

— Певно, в'язнув до неї...

— Вона має рацію...

— Бо хіба так можна?..

А жінка й не думає втихомирюватися, кричить як на пуга:

— Мерзотник!.. Як тобі вже так припекло, то я ось дам адресу, побіжи... Аби це не моя шляхетність...

Але ж це вже занадто. Я наледве продерся крізь товпсько і схопив жінку за руку:

— Пані, що ви кажете? Що я вам зробив?

Жінка аж залилася:

— Панове!.. Ви гляньте на цього гирявого! Оця миршава ніщота ще себе за чоловіка має! Та хіба ти чоловік! Ще й обзивається, коростянка смердюча! Аби ж хоч йому говорилося!.. Он там стоїть високий гарний хлопець, так я йому, а не тобі!..

Автобус зупинився на Таксімі, і я, мов ошпарений, вискочив надвір. Але жінка не вмовкала:

— Шкарбан старий, ще й обзивається!.. Аби це не моя шляхетність, то я б тебе...

Отак воно. Як почнеш старіти, жінки — й ті тебе за людину не мають...

ЦИТЬ!

Народився він 1915 року. В хаті куди там було заплакати, мати так і накинеться:

— Ану цить мені!

А тільки-но засміється або закричить, батько гримає:

— Ану цить!

А надто ж як прийде хто в гості:

— Цить, хоч би людей посоромився!

Та навіть коли ніхто й не приходив, одначе покрикували:

— Ось цить, усядься хоч на трохи!

Так було, доки йому сповнилося сім років. А тоді до школи пішов. На уроці ледь роззявить рота, як учитель гукає:

— Ти там цить! — А як викличе до дошки, то попереджає: — Зайвого не мели, що спитали, на те й відповідай.

Середня школа. Аби тільки поткнувся що сказати, як учителі:

— Ану цить, розмовляйся!

Директор навчив його однієї приказки: «Слово — срібло, а мовчанка — золото». Вчитель рідної мови теж завше повчав:

— Бачини же, що в людини вух двоє, а рот один, отож двічі послухай, а раз скажи!

— Цить!..

— Замовкни!..

— Багато не балакай!..

І так п'ятнадцять років.

Потім ліцей. Там йому дали чудову пораду: «Найкраще — мовчати».

— Багато не балакай!..

— Цить!..

— Помовч!..

Так тривало, доки йому сповнилося дев'ятнадцять. Тоді він вступив до університету. Дома його навчали:

— Із старшими не просторікуй!

Мати щоразу нагадувала:

— Старшому — мовити, меншому — вмовкнути.

А один професор якось зауважив:

— Ти притримуй краще язика...

А відтак йому вже двадцять три роки, і його беруть до війська.

Єфрейтор кричить:

— Цить!

Сержант собі:

— Цить!

Сотник собі:

— Ц-с-с-с... Ч-ш-ш-ш...

Якось викликали до поліції, і поліцай попередив:

— Менше балакай!

Увійшов до комісара — і той теж нагадав:

— Прикуси язика!

Став працювати. Колеги прикладали до рота пучку й шепотіли:

— Цить, бога ради!

— Ц-с-с-с...

Начальники попереджали:

— Твоє не мелеться, то не підставляй!..

— Тебе хто питає?..

— Тебе просять?..

— Ти цить!..

Одружився. Жінка:

— Ось не вмішуйся!..

Повиростали діти — і теж тієї самої:

— Тату, ви туди не лізьте!.. Яке вам діло?..

Оце й «він» — то і ви, і я, і всі ми. Кажуть, колись давно жінки своїм чоловікам, щоб менше балакали, у їжу кидали ослячі язики. Так ось, вважайте, що й ми наїлися того варива. Давайте подивимося, чи в наших ротах є язики? Ми їх поковтали. Роти є, а язиків немає.

Так отой чоловік, що трохи схожий і на вас, і на мене, і на всіх нас, хоче свободи слова. Тільки ж щойно він навинеться говорити, як звідусіль:

— Цить!..

Мені й хочеться йому сказати: «Говори... Говори!.. Говори ж!..»

Але як же він говоритиме? Язика ж немає...

ЯК ПИШЕТЬСЯ СТАТТЯ

У французів виходить серія книжок, що розповідають, як робляться ті чи інші речі. Ці книжки написані усім зрозумілою мовою, і з них ви можете вчитати все, що вас цікавить, починаючи з того, як роблять папір та скло, і закінчуючи історією демократії та боротьби за волю.

Натхнений тими книжками, я пишу оцю розповідь. Як пишеться стаття для газети. Я розумію, що ця тема куди ширша, ніж мої маленькі бесіди на сторінках недільних газет. Ця тема варта кількох грубесних томів. Але я одначе спробую написати якомога коротше. Як же таки пишеться стаття?

Ви, звісно, скажете: «У тім немає ніякого клопоту. Прийде щось комусь у голову, то він бере перо та й пише». Аби ж то так!.. Написати статтю й не зазнати мороки — не випадає.

Тепер вважайте, я розповім вам без брехні, як пишу я.

Щоранку я читаю газети. А від того читва у мене, як і у всіх, псуються нерви. Я виписую заголовки тих статей, що аж надто шкодять моїм нервам. Вже я назбирав сорок п'ять, а може, й п'ятдесят тем. Тепер мені хочеться сісти й використати увесь той матеріал, але ж де ті п'ятдесят газет, що надрукували б мої думки! Отож я змушений вибрати якусь одну тему. Я довго вибираю і нарешті зупиняюся на такій темі, яка не завдасть прикромців ні хазяїнові газети, ні мені, ані самій газеті. Я вибираю таку тему,

про яку кажуть: «Ні богу свічка, ні чортові кочерга». Потім сідаю і пишу цілком лояльну, без будь-якого підтексту й натяків статтю. Але це ще не все. Під дверима мене чекає дружина.

— Можна, я прочитаю, що ти написав? — питає вона.

Скажу «можна» — горе, а «не можна» — двов. Часто мені вдається сховати від неї моє писиво, але вона якось знаходить і однаково читає. Прочитавши, вона похиляє голову й каже:

— Коли не думавш про себе, подумай хоч про дітей.

— А що таке?

— Ще й питає! Хіба можна отаке тепер писати?

— А що я такого написав?

Вона без балачок наказує оце й оце викинути, отут замінити, а тут зробити отак.

Я не маю заміру стати героєм в очах читачів і через те правлю так, як хоче дружина.

Але приходить син, читає і кривиться, як середа на п'ятницю:

— Тату...

— Га?

— Ти тут утнув...

— Що я утнув?

— Та дуже вже...— Він ось-ось заплаче.— Тату, викинь останнє речення.

— Сину, останнє речення — то душа статті.

— Вийми душу.

Я викидаю останнє речення, але вже біжить дочка:

— Тату...

— Що?

— Тут початок трохи...

— Та й що?

— Викинь...

Тільки й на цьому ще не все. У мене є сусіда, старий досвідчений правник. Жінка або котре з дітей одразу ж біжать по нього.

— Ідіть, він знову щось написав!

Сусіда йде. Перемовиться словом, а тоді ніби між іншим:

— Е-е... Ану що ти там сьогодні написав?

Я даю йому статтю, він читає, кашляє і раз по раз поправляє окуляри. У правій кишені у нього «Карний кодекс», а в лівій — «Закон про друк».

— Ось глянь сюди,— каже.— Оце речення... ти сам розумієш...

— А що там?

— А тут таке, що за нього одним роком не відбудешся. Ось «Карний кодекс»...

Викреслюємо.

— А отут теж...

— Що?

— Та як по «Закону про друк», то два роки або й більше.

Викидаємо й це. Іноді сусіда витягає ще й «Цивільний кодекс» або «Закон про ліс».

— Тут оце...

Викидаємо й те.

І це ще нічого. А то в мене є батько, то він телефонує:

— Хай прийде до мене.

Іду.

— Ну, показуй, що ти там написав.

Я подаю, він читає і вигукує:

— Осел! Тобі вже сорок стукнуло, а ти й досі нічого не тямиш!

Але це тільки початок. Він бере ручку й водить нею сюди-туди навхрест.

— Оце все повикидай!

Батька я боюся дужче від усіх кодексів і законів. То беру й викидаю.

Ті шматки, що позоставалися, я зіпліую докупн й несу в редакцію. Видавець газети читає і каже:

— Чи не можна трошки делікатніше?

— Господи! — кажу. — Та то вже такий делікатес, що солодший від локуму.

— А що, коли ми оце таки викинемо?

— Та вже викидайте.

— А може, й оце речення трошки по-інакшому напишемо?

— Давайте.

Думаєте, все? Аби ж то! Усі б писали статті, якби так легко обходилося. А то ж іще є відповідальний секретар.

— Оце речення аби трошки м'якше, — пропонує він.

— Хай буде й так, — кажу. — Тільки ми вже використали усі найпестливіші слова й засоби турецької мови.

Але ми знаходимо ще чималенько «найм'якших» виразів і вписуємо їх у статтю.

— Оце тут ви переборщили! Може, зробим отак?

— Давайте.

— Пардон, а це що?

— Викидайте.

Ех, панове, ех та й ще раз ех! Ви вже, либонь, подумали, що на цьому вже все. Ні, десь за годину телефонують мені:

— Хасан-бей...

— Прошу, це я.

— У вашій статті згадується Алі-бей.

— Так.

— Він же родич нашого... Так що робити?

— Викиньте, замість нього напишіть Муста-бей.

— Але ж Муста-бей нашому...

— Ну то не треба нічийого імені.
По якимсь часі знову телефонують:
— Хасан-бей!
— Слухаю...
— У вашій статті там щось про... так ви ж розу-
мієте...

— Ну, то закресліть це місце.

І ось після того, як статтю стільки чухрали, вона стає схожа на обскубану курку. А ви її читаєте. І, ма-
буть, смієтеся? Певно, що смієтеся, бо я й сам смію-
ся. Та й як не сміятися, коли наступного дня редакція
одержує спростування. Хіба не смішно?

Азиз Несин
ПИСЬМА УМЕРШЕГО ИШАКА
и другие новеллы
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.

Редактор В. І. Митрофанов. Художник Микола Грох.
Художній редактор В. В. Машков, Технічний редактор
О. І. Дольницька. Коректор С. І. Шевцова. Виготовлено на
Київському поліграфічному комбінаті Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР. Київ, Довженка, 3. Здано на вироб-
ництво 7/VIII 1969 р. Підписано до друку 8/XII 1969 р. Папір
№ 3. Формат 70×90¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 9,5. Умовн. друк. арк.
11,115. Обліково-видавн. арк. 12,162. Ціна 71 коп. Замовл.
9—653, Тираж 30000.

